

CVRIA

ISSN 1680-8363

HOF VAN JUSTITIE
VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

JAARVERSLAG
2002

Venta • Salg • Verkauf • Πωλήσεις • Sales • Vente • Vendita • Verkoop • Venda • Myynti • Försäljning
http://eur-op.eu.int/general/en/s-ad.htm

BELGIQUE/BELGIË	NEDERLAND	HRVATSKA	CANADA
Jean De Lannoy Avenue du Roi 202/Koningslaan 202 B-1190 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 538 43 08 Fax (32-2) 538 08 41 E-mail: jean.de.lannoy@infoboard.be URL: http://www.jean-de-lannoy.be	SDU Servicecentrum Uitgevers Christoffel Plantijnstraat 2 Postbus 20014 2500 EA Den Haag Tél. (31-70) 378 98 80 Fax (31-70) 378 97 83 E-mail: sdu@sdu.nl URL: http://www.sdu.nl	Mediatrade Ltd Pavla Hatzia 1 HR-10000 Zagreb Tél. (385-1) 481 94 11 Fax (385-1) 481 94 11	Les éditions La Liberté Inc. 3020, chemin Sainte-Foy Sainte-Foy, Québec G1X 3V6 Tél. (1-418) 658 37 63 Fax (1-800) 567 54 49 E-mail: liberte@mediom.qc.ca
La librairie européenne/ De Europese Boekhandel Rue de la Loi 244/Wetstraat 244 B-1040 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 295 26 39 Fax (32-2) 735 08 60 E-mail: mail@libeurop.be URL: http://www.libeurop.be	PORTUGAL	MAGYARORSZÁG	Renouf Publishing Co. Ltd 5369 Chemin Canotek Road, Unit 1 Ottawa, Ontario K1J 9J3 Tél. (1-613) 745 26 65 Fax (1-613) 745 76 60 E-mail: order.dept@renoutbooks.com URL: http://www.renoufbooks.com
Moniteur belge/Belgisch Staatsblad Rue de Louvain 40-42/Leuvenseweg 40-42 B-1000 Bruxelles/Brussel Tél. (32-2) 552 22 11 Fax (32-2) 511 01 84 E-mail: eusales@just.fgov.be	Distribuidora de Livros Bertrand Ld.º Grupo Bertrand, SA Rua das Terras dos Vales, 4-A Apartado 60037 P-2700 Amadora Tél. (351) 214 95 87 87 Fax (351) 214 96 02 55 E-mail: dlb@lp.pt	Euro Info Service Szt. István krt.12 III emelet 1/A PO Box 1039 H-1137 Budapest Tél. (36-1) 329 21 70 Fax (36-1) 349 20 53 E-mail: euroinfo@euroinfo.hu URL: http://www.euroinfo.hu	EGYPT
DANMARK	Imprensa Nacional-Casa da Moeda, SA Sector de Publicações Oficiais Rua da Escola Politécnica, 135 P-1250-100 Lisboa Codex Tél. (351) 213 94 57 00 Fax (351) 213 94 57 50 E-mail: spocs@incm.pt URL: http://www.incm.pt	MALTA	The Middle East Observer 41 Sherif Street Cairo Tél. (20-2) 392 69 19 Fax (20-2) 393 97 32 E-mail: inquiry@meobserver.com URL: http://www.meobserver.com.eg
J. H. Schultz Information A/S Herstedvang 12 DK-2620 Albertslund Tlf. (45) 43 63 23 00 Fax (45) 43 63 19 69 E-mail: schultz@schultz.dk URL: http://www.schultz.dk	SUOMI/FINLAND	Miller Distributors Ltd Malta International Airport PO Box 25 Luqa LQA 05 Tél. (356) 66 44 88 Fax (356) 67 67 99 E-mail: gwirth@usa.net	MALAYSIA
DEUTSCHLAND	Akateeminen Kirjakauppa/ Akademiska Bokhandeln Keskuskatu 1/Centralgatan 1 PL/PB 128 FIN-00101 Helsinki/Helsingfors P./tfn (358-9) 121 44 18 F./fax (358-9) 121 44 35 Sähköposti: sps@akateeminen.com URL: http://www.akateeminen.com	NORGE	EBIC Malaysia Suite 45.02, Level 45 Plaza MBI (Letter Box 45) 8 Jalan Yap Kwan Seng 50450 Kuala Lumpur Tél. (60-3) 21 62 92 98 Fax (60-3) 21 62 61 98 E-mail: ebic@tm.net.my
Bundesanzeiger Verlag GmbH Vertriebsabteilung Amsterdamer Straße 192 D-50735 Köln Tél. (49-221) 97 66 80 Fax (49-221) 97 66 82 78 E-Mail: vertrieb@bundesanzeiger.de URL: http://www.bundesanzeiger.de	SVERIGE	POLSKA	MÉXICO
ΕΛΛΑΔΑ/GREECE	BTJ AB Traktorvägen 11-13 S-221 82 Lund Tlf. (46-46) 18 00 00 Fax (46-46) 30 79 47 E-post: btjeu-pub@btj.se URL: http://www.btj.se	Ars Polona Krakowskie Przedmiescie 7 Skr. pocztowa 1001 PL-00-950 Warszawa Tél. (48-22) 826 12 01 Fax (48-22) 826 62 40 E-mail: books119@arspolona.com.pl	Mundi Prensa México, SA de CV Rio Pánuco, 141 Colonia Cuauhtémoc MX-06500 México, DF Tél. (52-5) 533 56 58 Fax (52-5) 514 67 99 E-mail: 101545.2361@compuserve.com
G. C. Eleftheroudakis SA International Bookstore Panepistimiou 17 GR-10564 Athina Tél. (30-1) 331 41 80/1/2/3/4/5 Fax (30-1) 325 84 99 E-mail: elebooks@netor.gr URL: elebooks@hellasnet.gr	UNITED KINGDOM	ROMÂNIA	SOUTH AFRICA
ESPAÑA	The Stationery Office Ltd Customer Services PO Box 29 Norwich NR3 1GN Tél. (44) 870 60 05-522 Fax (44) 870 60 05-533 E-mail: book.orders@theso.co.uk URL: http://www.itsofficial.net	EUROMEDIA Str.Dionisie Lupu nr. 65, sector 1 RO-70184 Bucuresti Tél. (40-1) 315 44 03 Fax (40-1) 312 96 46 E-mail: euromedia@mailcity.com	Eurochamber of Commerce in South Africa PO Box 781738 2146 Sandton Tél. (27-11) 884 39 52 Fax (27-11) 883 55 73 E-mail: info@eurochamber.co.za
Boletín Oficial del Estado Trafalgar, 27 E-28071 Madrid Tél. (34) 915 38 21 11 (libros) 913 84 17 15 (suscripción) Fax (34) 915 38 21 21 (libros), 913 84 17 14 (suscripción) E-mail: clientes@com.boe.es URL: http://www.boe.es	ISLAND	SLOVAKIA	SOUTH KOREA
Mundi Prensa Libros, SA Castelló, 37 E-28001 Madrid Tél. (34) 914 36 37 00 Fax (34) 915 75 39 98 E-mail: libreria@mundiprensa.es URL: http://www.mundiprensa.com	Bokabud Larusar Blöndal Skólavörðustíg, 2 IS-101 Reykjavík Tél. (354) 552 55 40 Fax (354) 552 55 60 E-mail: bokabud@simnet.is	Centrum VTI SR Nám. Slobody, 19 SK-81223 Bratislava Tél. (421-7) 54 41 83 64 Fax (421-7) 54 41 83 64 E-mail: europ@tbb1.sltk.stuba.sk URL: http://www.sltk.stuba.sk	The European Union Chamber of Commerce in Korea 5th Fl, The Shilla Hotel 202, Jangchung-dong 2 Ga, Chung-ku Seoul 100-392 Tél. (82-2) 22 53-5631/4 Fax (82-2) 22 53-5635/6 E-mail: eucock@eucock.org URL: http://www.eucock.org
FRANCE	SCHWEIZ/SUISSE/SVIZZERA	SLOVENIJA	SRI LANKA
Journal officiel Service des publications des CE 26, rue Desaix F-75727 Paris Cedex 15 Tél. (33) 140 58 77 31 Fax (33) 140 58 77 00 E-mail: europublications@journal-officiel.gouv.fr URL: http://www.journal-officiel.gouv.fr	Euro Info Center Schweiz c/o OSEC Business Network Switzerland Stampfenbachstraße 85 PF 492 CH-8035 Zürich Tél. (41-1) 365 53 15 Fax (41-1) 365 54 11 E-mail: eics@osec.ch URL: http://www.osec.ch/eics	GV Zalozba Dunajska cesta 5 SLO-1000 Ljubljana Tél. (386) 613 09 1804 Fax (386) 613 09 1805 E-mail: europ@gvestnik.si URL: http://www.gvzalozba.si	EBIC Sri Lanka Trans Asia Hotel 115 Sir Chittampalam A. Gardiner Mawatha Colombo 2 Tél. (94-1) 074 71 50 78 Fax (94-1) 44 87 79 E-mail: ebicsl@sinet.lk
IRELAND	BÁLGARIJA	TÜRKIYE	T'AI-WAN
Alan Hanna's Bookshop 270 Lower Rathmines Road Dublin 6 Tél. (353-1) 496 73 98 Fax (353-1) 496 02 28 E-mail: hannas@iol.ie	Euopress Euromedia Ltd 59, blvd Vitosha BG-1000 Sofia Tél. (359-2) 980 37 66 Fax (359-2) 980 42 30 E-mail: Milena@mbox.cit.bg URL: http://www.euopress.bg	Dünya Infotel AS 100, Yil Mahallesi 34440 TR-80050 Bagcilar-Istanbul Tél. (90-212) 629 46 89 Fax (90-212) 629 46 27 E-mail: aktuel.info@dunya.com	Tycoon Information Inc PO Box 81-466 105 Taipei Tél. (886-2) 87 12 88 86 Fax (886-2) 87 12 47 47 E-mail: euitupe@ms21.hinet.net
ITALIA	CYPRUS	ARGENTINA	UNITED STATES OF AMERICA
Licosa SpA Via Duca di Calabria, 1/1 Casella postale 552 I-50125 Firenze Tél. (39) 055 64 83 1 Fax (39) 055 64 12 57 E-mail: licosa@licosa.com URL: http://www.licosa.com	Cyprus Chamber of Commerce and Industry PO Box 21455 CY-1509 Nicosia Tél. (357-2) 88 97 52 Fax (357-2) 66 10 44 E-mail: demetrap@ccci.org.cy	World Publications SA Av. Cordoba 1877 C/120 AAA Buenos Aires Tél. (54-11) 48 15 81 56 Fax (54-11) 48 15 81 56 E-mail: wpbooks@infovia.com.ar URL: http://www.wpbooks.com.ar	Bernan Associates 4611-F Assembly Drive Lanham MD 20706-4391 Tél. (1-800) 274 44 47 (toll free telephone) Fax (1-800) 865 34 50 (toll free fax) E-mail: query@bernan.com URL: http://www.bernan.com
LUXEMBOURG	EESTI	AUSTRALIA	ANDERE LÄNDER OTHER COUNTRIES AUTRES PAYS
Messageries du livre SARL 5, rue Raiffeisen L-2411 Luxembourg Tél. (352) 40 10 20 Fax (352) 49 06 61 E-mail: mail@mdl.lu URL: http://www.mdl.lu	Eesti Kaubandus-Tööstuskoda (Estonian Chamber of Commerce and Industry) Toom-Kooli 17 EE-10130 Tallinn Tél. (372) 646 02 44 Fax (372) 646 02 45 E-mail: einfo@koda.ee URL: http://www.koda.ee	Livraria Camões Rua Bittencourt da Silva, 12 C CEP 20043-900 Rio de Janeiro Tél. (55-21) 262 47 76 Fax (55-21) 262 47 76 E-mail: livraria.camoes@incm.com.br URL: http://www.incm.com.br	Bitte wenden Sie sich an ein Büro Ihrer Wahl/Please contact the sales office of your choice/Veuillez vous adresser au bureau de vente de votre choix Office for Official Publications of the European Communities 2, rue Mercier L-2985 Luxembourg Tél. (352) 29 29-42455 Fax (352) 29 29-42758 E-mail: info-info-opoce@cec.eu.int URL: publications.eu.int

HOF VAN JUSTITIE
VAN DE EUROPESE GEMEENSCHAPPEN

JAARVERSLAG 2002

Overzicht van de werkzaamheden
van het Hof van Justitie
en van het
Gerecht van eerste aanleg
van de Europese
Gemeenschappen

Luxemburg 2003

www.curia.eu.int

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen
L-2925 Luxembourg
Tel. (352) 43 03-1
Telex van de griffie: 2510 CURIA LU
Fax van het Hof: (352) 43 03-2600
Fax van de afdeling Pers en voorlichting: (352) 43 03-2500

Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen
L-2925 Luxembourg
Tel. (352) 43 03-1
Fax van het Gerecht: (352) 43 03-2100

Het Hof op Internet: <http://www.curia.eu.int>

Manuscript voltooid op 23 januari 2003

Meer gegevens over de Europese Unie vindt u op Internet via de Europaserver (<http://europa.eu.int>).

Bibliografische gegevens bevinden zich aan het einde van deze publicatie.

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen, 2003

ISBN 92-829-0655-8

© Europese Gemeenschappen, 2003
Overneming met bronvermelding toegestaan.

Printed in Italy

GEDRUKT OP CHLOORVRIJ GEBLEEKT PAPIER

Inhoud

blz.

Voorwoord van Gil Carlos Rodríguez Iglesias, president van het Hof van Justitie	3
--	---

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2002, door Gil Carlos Rodríguez Iglesias, president.....	7
B — Samenstelling van het Hof van Justitie	49
1. Leden van het Hof van Justitie.....	51
2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2002	61
3. Protocollaire rangorde	63
4. Gewezen leden van het Hof van Justitie	66
C — Vijftig jaar Hof van Justitie	69

Hoofdstuk II

Het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2002, door Bo Vesterdorf, president.....	75
B — Samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg	133
1. Leden van het Gerecht van eerste aanleg	135
2. Protocollaire rangorde	141
3. Gewezen leden van het Gerecht van eerste aanleg.....	143

Hoofdstuk III*Bijeenkomsten en bezoeken*

A —	Officiële bezoeken aan en evenementen bij het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2002	147
B —	Studiebezoeken aan het Hof van justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2002	151
C —	Plechtige zittingen in 2002	153
D —	Bezoeken en deelneming aan officiële evenementen in 2002	155

Hoofdstuk IV*Gerechtelijke statistieken*

A —	Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie	159
B —	Gerechtelijke statistieken van het Gerecht van eerste aanleg	179

*Beknopt organogram**Adresgegevens van het Hof van Justitie*

Voorwoord

Verleden, heden en toekomst: in het afgelopen jaar heeft het Hof teruggezien op zijn historie en nagedacht over zijn toekomst, terwijl het zich tegelijkertijd dagelijks heeft gekweten van zijn taak, toezicht te houden op de eerbiediging van het recht in de toepassing en uitlegging van het Verdrag.

De viering van het vijftigjarige bestaan van het Hof is een gelegenheid geweest om stil te staan bij een halve eeuw rechtspraak en te constateren dat de gemeenschapsrechter in zijn arresten de in de tekst en de opzet van de oprichtingsverdragen besloten liggende fundamentele beginselen tot hun recht heeft laten komen, en door de bevestiging van deze beginselen in zijn rechtspraak de wezenskenmerken van de communautaire rechtsorde heeft gedefinieerd. Deze viering is tevens een uitgelezen gelegenheid geweest om degenen te eren die sinds 1952 hebben bijgedragen aan de vervulling van deze taak. Het colloquium en de plechtige zitting, op 3 en 4 december 2002 te Luxemburg, zijn door de kwaliteit en het aantal hoogeplaatste deelnemers een ongekend succes geweest.

Deze evenementen hebben niet belet dat het Hof bijzondere aandacht heeft besteed aan het werk dat, het gehele jaar door, is verricht voor de conventie over de toekomst van Europa. De hoofdlijnen die zich inmiddels aftekenen, zijn de bijzondere aandacht waarmee zij door het Hof zijn gevolgd meer dan waard. Met betrachting van de bij zijn taak passende terughoudendheid heeft het Hof overigens positief geantwoord toen het om medewerking werd verzocht binnen de verschillende werkgroepen van de conventie, met name betreffende het subsidiariteitsbeginsel, de grondrechten en de kwestie van de rechtspersoonlijkheid van de Unie.

Wat de reguliere rechtspraakwerkzaamheden van het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg betreft, zal de lezer zoals gewoonlijk, zij het in een iets gewijzigde presentatie, de belangrijkste gegevens vinden in de hierna volgende bladzijden.

Ik noem hier slechts bij wijze van indicatie dat het Hof in 2002 (brutocijfers, dat wil zeggen vóór eventuele voegingen) 513 zaken heeft afgehandeld (in 2001 434) en dat het aantal nieuwe zaken 477 bedroeg (in 2001 504). Het Gerecht heeft 331 zaken beslist (in 2001 340) en 411 nieuwe zaken ingeschreven (in 2001 345). Uit deze cijfers blijkt wel hoe hard er door de communautaire rechter is gewerkt, aan de vooravond van zeer ingrijpende veranderingen als de inwerkingtreding van het Verdrag van Nice en de consequenties daarvan voor de communautaire rechtspleging, of de uitbreiding van de Unie, waarop het Hof zich voorbereidt met alle inzet die een gebeurtenis van dergelijk groot belang voor de toekomst van Europa en de Europese Unie verlangt.

G. C. Rodríguez Iglesias
president van het Hof van Justitie

Hoofdstuk I

Het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

A – De werkzaamheden van het Hof van Justitie in 2002

door Gil Carlos Rodríguez Iglesias, president

1. Dit deel van het jaarverslag geeft een overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen in 2002. Na een kort overzicht van de cijfers (punt 2) wordt hier een uiteenzetting gegeven van de belangrijkste ontwikkelingen in de rechtspraak op de volgende gebieden:

bevoegdheid van het Hof en procedure (punt 3), algemene beginselen en zaken van constitutionele of institutionele aard (punt 4), vrij verkeer van goederen (punt 5), vrij verkeer van werknemers (punt 6), vrijheid van vestiging (punt 7), vrij verkeer van diensten (punt 8), vrij verkeer van kapitaal (punt 9), mededingingsregels (punt 10), merkenrecht (punt 11), openbare aanbestedingen (punt 12), sociaal recht (punt 13), recht van de externe betrekkingen (punt 14), vervoerbeleid (punt 15), belastingrecht (punt 16), Executieverdrag (punt 17).

Deze selectie omvat slechts 55 van de 466 arresten en beschikkingen van het Hof in 2002 en vermeldt slechts de essentiële punten daarvan. Er wordt ook niet ingegaan op de conclusies van de advocaten-generaal, die ontegenzeggelijk van belang zijn om de inzet van bepaalde zaken goed te begrijpen; dit verslag, dat een bondige beschrijving wil geven, zou daarmee echter te omvangrijk worden. De volledige tekst van alle arresten, adviezen en beschikkingen van het Hof, alsmede van de conclusies van de advocaten-generaal is in alle officiële talen van de Gemeenschappen beschikbaar op de internetsite van het Hof (www.curia.eu.int). Om verwarring te voorkomen en lezing van het verslag te vergemakkelijken, wordt hierna, tenzij anders aangegeven, verwezen naar de overeenkomstig het Verdrag van Amsterdam hernummerde artikelen van het Verdrag betreffende de Europese Unie en het EG-Verdrag.

2. Het Hof heeft in 2002 466 zaken afgedaan (netto, voegingen meegeteld). In 269 zaken werd een arrest gewezen, één zaak betrof een advies op grond van artikel 300, lid 6, EG en in 196 zaken werd een beschikking gegeven. Deze cijfers zijn iets hoger dan vorig jaar (waarin 398 zaken werden afgedaan). Het aantal nieuw bij het Hof aanhangig gemaakte zaken was 477 (504 in 2001). Het aantal eind 2002 aanhangige zaken was 907 (bruto), terwijl het er eind 2001 943 waren.

In de stijgende tendens ten aanzien van de procesduur is dit jaar geen verandering gekomen. Voor prejudiciële verwijzingen en rechtstreekse beroepen was de duur ongeveer 24 maanden, terwijl deze in 2001 22, respectievelijk 23 maanden was. De gemiddelde tijd voor de afhandeling van hogere voorzieningen was 19 maanden (tegen 16 maanden in 2001).

Het Hof heeft een wisselend gebruik gemaakt van de verschillende instrumenten waarover het beschikt om de behandeling van bepaalde zaken te bespoedigen

(berechting bij voorrang, versnelde procedure en vereenvoudigde procedure). Het heeft onder toepassing van artikel 55, lid 2, van het Reglement voor de procesvoering besloten twee zaken met voorrang te behandelen: een daarvan, het niet-nakomingsberoep van de Commissie van de Europese Gemeenschappen tegen de Franse Republiek in zaak C-274/02, is al snel doorgehaald na afstand door verzoekster, maar de prejudiciële zaak *British American Tobacco en Imperial Tobacco* heeft geleid tot een belangrijk arrest van 10 december 2002 (C-491/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat binnen twaalf maanden na ontvangst van de verwijzingsbeschikking van de nationale rechter is gewezen.

Nog sneller is de versnelde procedure van de artikelen 62 bis en 104 bis van het Reglement voor de procesvoering, waarin enkele fases van de procedure kunnen worden overgeslagen, maar deze is in 2002 niet gebruikt: in de twee zaken waarin daarom was verzocht, was gezien de door partijen of de nationale rechter naar voren gebrachte omstandigheden niet aan de in het Reglement voor de procesvoering gestelde bijzondere spoedeisendheidsvoorwaarden voldaan.

Daarentegen heeft het Hof wel regelmatig gebruik gemaakt van de vereenvoudigde procedure die in artikel 104, lid 3, van het Reglement voor de procesvoering voor de beantwoording van bepaalde prejudiciële vragen is voorzien. Op basis van deze bepaling werden twaalf beschikkingen gegeven.

De zaken waren als volgt verdeeld over de verschillende formaties van het Hof: het plenum deed in 2002 een vijfde van de zaken af, de andere arresten en beschikkingen werden uitgesproken door kamers van vijf (50 % van de zaken) of van drie rechters (één op vier zaken).

Meer statistische gegevens over het gerechtelijk jaar 2002 vindt u in hoofdstuk IV van dit jaarverslag.

3. Wat de *bevoegdheid van het Hof* en de *procedure* betreft, moet worden gewezen op een zaak over de prejudiciële procedure (3.1), een over de procedure tot nietigverklaring (3.2), een over de hogere voorziening (3.3) en een zaak over de gevolgen van het verstrijken van de termijn voor beroep tegen communautaire beschikkingen (3.4).

3.1 In de zaak *Lyckeskog* (arrest van 4 juni 2002, C-99/00, Jurispr. blz. I-4839) moest het Hof het begrip "nationale rechterlijke instantie waarvan de beslissingen volgens het nationale recht niet vatbaar zijn voor hoger beroep" (artikel 234, derde alinea, EG) uitleggen in verband met het Zweedse stelsel van rechtspleging. In dit stelsel kunnen particulieren beroep in cassatie instellen bij de Högsta Domstol (hoogste rechterlijke instantie van Zweden), maar dit beroep wordt alleen ten gronde behandeld na toestemming van de Högsta Domstol. Indien er geen bijzondere redenen zijn, kan deze toestemming alleen worden verleend indien de beoordeling van het beroep in cassatie

in het belang van de rechtspleging is. In deze zaak ging het er dus om, vast te stellen of een nationale rechter waarvan de beslissingen slechts door de hoogste rechterlijke instantie van het land worden onderzocht indien deze instantie toestemming tot het instellen van cassatie verleent, moet worden beschouwd als een rechterlijke instantie waarvan de beslissingen volgens het nationale recht niet vatbaar zijn voor hoger beroep.

Het Hof heeft geoordeeld dat beslissingen van een nationale *appèlrechter* die door partijen in hoogste instantie kunnen worden aangevochten, niet afkomstig zijn van een nationale rechterlijke instantie waarvan de beslissingen volgens het nationale recht niet vatbaar zijn voor hoger beroep in de zin van artikel 234 EG, en dat "de omstandigheid dat voor de beoordeling ten gronde door de hoogste rechter voorafgaande toestemming vereist is, [...] niet mee[brengt] dat partijen een beroepsgang wordt onthouden" (punt 16). Het heeft voorts verklaard dat indien "zich een vraag van uitlegging of geldigheid van een regel van gemeenschapsrecht voor[doet], [...] de hoogste rechter krachtens artikel 234, derde alinea, EG gehouden [zal] zijn om hetzij in de fase van de beoordeling van de verlening van toestemming tot het instellen van cassatie, hetzij in een latere fase, het Hof een prejudiciële vraag te stellen" (punt 18).

3.2 De zaak *Union de Pequeños Agricultores/Raad* (arrest van 25 juni 2002, C-50/00 P, Jurispr. I-6677) betrof een hogere voorziening van een beschikking van het Gerecht van eerste aanleg waarbij een beroep tot nietigverklaring dat door een vereniging van landbouwers was ingesteld tegen een verordening van de Raad, niet-ontvankelijk was verklaard. Het arrest van het Hof wijkt af van de conclusie van de advocaat-generaal en bevestigt de vaste rechtspraak met betrekking tot de voorwaarden voor ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring die door particulieren worden ingesteld. Volgens artikel 230, vierde alinea, EG kan "iedere natuurlijke of rechtspersoon [...] beroep instellen tegen de tot hem gerichte beschikkingen, alsmede tegen beschikkingen die, hoewel genomen in de vorm van een verordening, of van een beschikking gericht tot een andere persoon, hem rechtstreeks en individueel raken". In de rechtspraak wordt erkend dat een handeling van algemene strekking, zoals een verordening, in bepaalde omstandigheden bepaalde natuurlijke of rechtspersonen individueel kan raken. Dit is het geval wanneer de betrokken handeling een natuurlijke of rechtspersoon treft uit hoofde van zekere bijzondere hoedanigheden of van een feitelijke situatie welke hem ten opzichte van ieder ander karakteriseert en hem derhalve individualiseert op soortgelijke wijze als een geadresseerde. In geen geval kan een door een natuurlijke of rechtspersoon ingesteld beroep tot nietigverklaring van een verordening dat niet aan deze voorwaarde voldoet, ontvankelijk worden verklaard.

Het Hof heeft geoordeeld dat het recht van particulieren op effectieve rechtsbescherming van de rechten die zij aan de communautaire rechtsorde ontleen, geen wijziging van zijn rechtspraak vereist. Het heeft benadrukt dat het EG-Verdrag een volledig stelsel van rechtsmiddelen en procedures in het leven heeft geroepen, waarbij aan de communautaire rechter het toezicht op de wettigheid van de handelingen van de instellingen is opgedragen. Volgens dit stelsel kunnen natuurlijke

of rechtspersonen die wegens de ontvankelijkheidsvoorwaarden geen rechtstreeks beroep kunnen instellen tegen gemeenschapshandelingen van algemene strekking, naar gelang van het geval de ongeldigheid van dergelijke handelingen inroepen, hetzij incidenteel voor de communautaire rechter krachtens artikel 241 EG, hetzij voor de nationale rechter, die ertoe kan worden gebracht daarover prejudiciële vragen te stellen aan het Hof. In dit verband "moeten de lidstaten voorzien in een stelsel van rechtsmiddelen en procedures dat de eerbiediging van het recht op een daadwerkelijke rechtsbescherming kan verzekeren" (punt 41) en moet de nationale rechter de nationale regels van procesrecht betreffende het instellen van beroepen zoveel mogelijk aldus uitleggen en toepassen dat natuurlijke en rechtspersonen tegen iedere beschikking of enigerlei andere nationale maatregel waarmee wat hen betreft een gemeenschapshandeling van algemene strekking wordt toegepast, in rechte kunnen opkomen, door de ongeldigheid van deze gemeenschapshandeling op te werpen.

Het Hof voegde daaraan toe dat de voorwaarde dat de verzoeker individueel geraakt moet zijn, weliswaar moet worden uitgelegd in het licht van het beginsel van daadwerkelijke rechtsbescherming, maar dat dit deze voorwaarde, die uitdrukkelijk door het EG-Verdrag wordt gesteld, niet tot een dode letter mag maken, omdat anders de grenzen van de door het Verdrag aan de communautaire rechter verleende bevoegdheden zouden worden overschreden. Het verklaarde voorts: "Weliswaar is een ander stelsel van toezicht op de wettigheid van de gemeenschapshandelingen van algemene strekking denkbaar dan het stelsel dat in het oorspronkelijke Verdrag is vastgelegd en waarvan de beginselen sindsdien nooit zijn gewijzigd, doch, in voorkomend geval, staat het aan de lidstaten om het thans geldende stelsel te herzien overeenkomstig artikel 48 EU" (punt 45).

3.3 In de zaak *Commissie/Artegodan* [beschikking van 14 februari 2002, C-440/01 P(R), Jurispr. blz. I-1489] was hogere voorziening ingesteld tegen een beschikking van de president van het Gerecht van 5 september 2001 waarbij een verzoek was afgewezen – dat door de Commissie was ingediend op grond van artikel 108 van het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht – tot wijziging of intrekking van de op 28 juni 2000 door de president van het Gerecht gelaste schorsing van tenuitvoerlegging van een beschikking van de Commissie. De "wijziging in de omstandigheden" waarop de Commissie zich beriep, was in feite de vernietiging van acht beschikkingen van de president van het Gerecht¹, op hogere voorziening van de Commissie, die berustten op overwegingen die nagenoeg identiek waren met die van de beschikking van 28 juni 2000.

¹ Beschikkingen van 11 april 2001, *Commissie/Trenker*, [C-459/00 P(R), Jurispr. blz. I-2823]; *Commissie/Cambridge Healthcare Supplies* [C-471/00 P(R), Jurispr. blz. I-2865]; *Commissie/Bruno Farmaceutici e.a.* [C-474/00 P(R), Jurispr. blz. I-2995]; *Commissie/Hänseler* [C-475/00 P(R)], Jurispr. blz. I-2953]; *Commissie/Schuck* [C-476/00 P(R), Jurispr. blz. I-2995]; *Commissie/Roussel en Roussel Diamant* [C-477/00 P(R), Jurispr. blz. I-3037]; *Commissie/Roussel en Roussel Iberica* [C-478/00 P(R), Jurispr. blz. I-3079], en *Commissie/Gerot Pharmazeutika* [C-479/00 P(R), Jurispr. blz. I-3121].

Het Hof legt in verband met het "fundamenteel precaire karakter van voorzieningen in kort geding" (punt 62) het begrip "wijziging in de omstandigheden" aldus uit dat dit elke feitelijke of juridische gebeurtenis omvat die het oordeel van de kortgedingrechter ten aanzien van de voorwaarden die aan de schorsing of voorlopige voorziening zijn gesteld op losse schroeven zet (punt 63). Het Hof merkt met name op dat een verzoek op grond van artikel 108 van het Reglement voor de procesvoering van het Gerecht, anders dan een hogere voorziening, "te allen tijde" kan worden ingediend en enkel tot doel heeft de kortgedingrechter uitsluitend voor de toekomst een beschikking te doen heroverwegen waarbij een voorlopige voorziening is getroffen, eventueel ook ten aanzien van het oordeel over de middelen, feitelijk en rechtens, waardoor deze voorziening op het eerste gezicht gerechtvaardigd werd. Het Hof besluit dat de kortgedingrechter van het Gerecht een rechtens onjuist oordeel heeft gegeven door zo'n verzoek op één lijn te stellen met een hogere voorziening en door de rechtspraak van het Hof over de consequenties van het verstrijken van beroepstermijnen onvoorwaardelijk toe te passen op beschikkingen in hogere voorziening, waar het aan een beschikking in hogere voorziening het gezag van gewijsde heeft toegekend van een arrest of een beschikking waarbij de zaak wordt afgedaan. De beschikking van de president van het Gerecht van 5 september 2001 wordt dan ook door het Hof vernietigd en daar het Hof van oordeel is dat de zaak in staat van wijzen is, doet het het verzoek af door de schorsing van tenuitvoerlegging van de bestreden beschikking van de Commissie te beëindigen.

3.4 In de zaak *National Farmers' Union* (arrest van 22 oktober 2002, C-241/01, Jurispr. blz. I-9079), werd het Hof met name de vraag voorgelegd of een lidstaat de geldigheid van communautaire beschikkingen kan aanvechten door zich te beroepen op wijzigingen in de omstandigheden die zijn ingetreden na het verstrijken van de termijnen voor het instellen van beroep tegen die beschikkingen. Het Hof herinnerde eraan dat een beschikking van de gemeenschapsinstellingen die niet binnen de in artikel 230, vijfde alinea, EG gestelde termijn is aangevochten door degene tot wie zij is gericht, te zijnen aanzien definitief wordt. Deze rechtspraak is gebaseerd op de overweging dat beroepstermijnen de rechtszekerheid beogen te waarborgen door te voorkomen dat gemeenschapshandelingen die rechtsgevolgen teweegbrengen, onbeperkt in geding kunnen worden gebracht. Volgens het Hof rechtvaardigen dezelfde overwegingen van rechtszekerheid dat een lidstaat die partij is bij een geding voor een nationale rechterlijke instantie, zich aldaar niet kan beroepen op de onwettigheid van een tot hem gerichte communautaire beschikking waartegen hij geen beroep tot nietigverklaring heeft ingesteld binnen de daartoe in het EG-Verdrag gestelde termijn.

4. Betreffende de *algemene beginselen van gemeenschapsrecht* en *constitutionele of institutionele* aangelegenheden moet de aandacht worden gevestigd op een zaak over de grondrechten (4.1), twee zaken over het burgerschap van de Unie (4.2), een zaak over de rechtsgrondslag en andere aspecten van de geldigheid van een richtlijn (4.3), een zaak over het stelsel van niet-contractuele aansprakelijkheid van de

Gemeenschap (4.4) en een zaak over de rechtstreekse werking van verordeningen (4.5).

4.1 De zaak *Carpenter* (arrest van 11 juli 2002, C-60/00 Jurispr. blz. I-6279) betrof de uitlegging van artikel 49 EG en richtlijn 73/148/EEG.² Vastgesteld moest worden of deze bepalingen aan een onderdaan van een derde land (in casu mevrouw Carpenter, die de Filipijnse nationaliteit had) het recht verlenen om bij haar echtgenoot (de heer Carpenter, onderdaan van het Verenigd Koninkrijk) te verblijven in zijn lidstaat van herkomst, wanneer de echtgenoot in die lidstaat woont en diensten verricht ten behoeve van personen die in andere lidstaten wonen.

Het Hof heeft om te beginnen geoordeeld dat de heer Carpenter gebruik maakte van zijn bij artikel 49 EG gegarandeerde recht van vrij verrichten van diensten op grond dat een belangrijk deel van zijn beroepsactiviteit erin bestond, tegen vergoeding diensten te verrichten, met name door de verkoop van advertentieruimte in medische en wetenschappelijke tijdschriften aan in andere lidstaten gevestigde adverteerders. Richtlijn 73/148 was in casu niet van toepassing. Het Hof was namelijk van oordeel dat de richtlijn niet het recht van verblijf van de gezinsleden van een dienstverrichter in zijn lidstaat van herkomst regelt. Het bezag daarop artikel 49 EG, betreffende het vrij verkeer van diensten, en stelde dienaangaande vast dat "de scheiding van de echtelieden Carpenter schade zou berokkenen aan hun gezinsleven en, bijgevolg, aan de voorwaarden voor het gebruik van een fundamentele vrijheid door de heer Carpenter. Deze vrijheid zou immers haar volle werking niet kunnen ontplooiën, indien de heer Carpenter door obstakels die in zijn land van herkomst aan de toegang en het verblijf van zijn echtgenoot in de weg worden gelegd, ervan zou worden weerhouden, van die vrijheid gebruik te maken" (punt 39). Het wees er voorts nog eens op "dat een lidstaat zich ter rechtvaardiging van een nationale maatregel die het vrij verrichten van diensten kan belemmeren, slechts op redenen van algemeen belang kan beroepen wanneer die maatregel in overeenstemming is met de fundamentele rechten waarvan het Hof de eerbiediging verzekert" (punt 40).

Na te hebben vastgesteld dat het besluit tot uitzetting van mevrouw Carpenter een inmenging vormt in de wijze waarop haar echtgenoot gebruik maakt van zijn recht op eerbiediging van zijn gezinsleven in de zin van artikel 8 van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden (hierna: "EVRM"), heeft het Hof gewezen op de rechtspraak van het Europees Hof voor de rechten van de mens ter zake, dat het uitsluiten van een persoon uit een land waar zijn naaste verwanten wonen, een inmenging kan zijn in het recht op eerbiediging van het gezinsleven. Een dergelijke inmenging is in strijd met het EVRM indien zij niet bij de wet is voorzien, is ingegeven door een of meer legitieme doelstellingen,

² Richtlijn 73/148/EEG van de Raad van 21 mei 1973 inzake de opheffing van de beperkingen van de verplaatsing en het verblijf van onderdanen van de lidstaten binnen de Gemeenschap ter zake van vestiging en verrichten van diensten (PB L 172, blz. 14).

gerechtvaardigd door een dwingende maatschappelijke behoefte en met name evenredig is aan het nagestreefde legitieme doel (zie Eur. Hof R.M., arrest van 2 augustus 2001, *Boultif v Zwitserland*, *Recueil des arrêts et décisions* 2001 - IX, § 39, 41 en 46). In het licht van deze rechtspraak was het Hof van oordeel dat een besluit tot uitzetting, genomen in omstandigheden als die in het hoofdgeding, niet het juiste evenwicht eerbiedigt tussen het recht van Carpenter op eerbiediging van zijn gezinsleven en de verdediging van de openbare orde en veiligheid. Het Hof constateerde dat op het gedrag van mevrouw Carpenter sedert haar aankomst in het Verenigd Koninkrijk geen aanmerkingen zijn gemaakt die doen vrezen dat zij een gevaar voor de openbare orde en veiligheid oplevert. Bovendien was het huwelijk van de echtelieden Carpenter een authentiek huwelijk en leidde mevrouw Carpenter nog steeds een werkelijk gezinsleven en zorgde zij met name voor de kinderen uit het eerste huwelijk van haar echtgenoot. Het Hof oordeelde dan ook dat artikel 49 EG, gelezen tegen de achtergrond van het fundamentele recht op eerbiediging van het gezinsleven, zich ertegen verzet dat in een situatie als die in het hoofdgeding, de lidstaat van herkomst van een in diezelfde staat gevestigde dienstverrichter die diensten verricht ten behoeve van personen die in andere lidstaten zijn gevestigd, het verblijf op zijn grondgebied weigert aan de echtgenoot van die dienstverrichter, die onderdaan is van een derde land.

4.2 In de zaak *Baumbast en R* (arrest van 17 september 2002, C-413/99, Jurispr. blz. I-7091)) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de vraag of artikel 18, lid 1, EG betreffende het burgerschap van de Unie, rechtstreekse werking heeft.

Het Hof overwoog dat "een burger van de Europese Unie die in het gastland niet langer een recht van verblijf als migrerende werknemer geniet, in zijn hoedanigheid van burger van de Unie aldaar een verblijfsrecht kan genieten op grond van de rechtstreekse werking van artikel 18, lid 1, EG. Aan de uitoefening van dit recht kunnen de in deze bepaling bedoelde beperkingen en voorwaarden worden gesteld, doch de bevoegde autoriteiten en, in voorkomend geval, de nationale rechterlijke instanties moeten ervoor waken dat die beperkingen en voorwaarden worden toegepast met inachtneming van de algemene gemeenschapsrechtelijke beginselen, in het bijzonder het evenredigheidsbeginsel" (punt 94). Het Hof kwam tot die conclusie op grond van zijn rechtspraak (arrest van 4 december 1974, *Van Duyn*, 41/74, Jurispr. blz. 1337, punt 7), volgens welke "de toepassing van de beperkingen en voorwaarden die volgens artikel 18, lid 1, EG aan de uitoefening van dat recht van verblijf mogen worden gesteld, [...] vatbaar [is] voor rechterlijke toetsing. Eventuele beperkingen van en voorwaarden voor dit recht beletten derhalve niet dat de bepalingen van artikel 18, lid 1, EG voor particulieren rechten doen ontstaan, welke zij in rechte geldend kunnen maken en welke de nationale rechter dient te handhaven" (punt 86). Het Hof stelde voorts vast dat de in artikel 18, lid 1, EG gestelde beperkingen en voorwaarden moeten worden toegepast met inachtneming van de grenzen die het gemeenschapsrecht stelt en overeenkomstig de algemene beginselen ervan, in het bijzonder het evenredigheidsbeginsel. Dit betekent dat de ter zake vastgestelde nationale maatregelen passend en noodzakelijk moeten zijn om het beoogde doel te bereiken.

Ten aanzien van het in het hoofdgeding aanhangige geval oordeelde het Hof dat het een onevenredige inbreuk op de uitoefening van dit recht zou vormen, indien Baumbast krachtens de bepalingen van richtlijn 90/364/EEG³ het recht op de uitoefening van het verblijfsrecht dat artikel 18, lid 1, EG hem verleent, wordt ontzegd op grond dat de ziektekostenverzekering waarover hij beschikt, geen spoedeisende zorg in het gastland dekt.

In de zaak *D'Hoop* (arrest van 11 juli 2002, C-224/98, Jurispr. blz. I-6191) heeft het Hof bij wijze van prejudiciële beslissing de bepalingen van het EG-Verdrag betreffende het burgerschap van de Unie en het beginsel van non-discriminatie uitgelegd in verband met een Belgische regeling die eigen onderdanen slechts recht op wachttuitkeringen verleende indien zij hun middelbare studie in een Belgische onderwijsinstelling hadden voltooid. In het in het hoofdgeding aanhangige geval had een Belgisch onderdaan die op zoek was naar een eerste dienstbetrekking zijn middelbare studie in een onderwijsinstelling van andere lidstaat voltooid. Hij ontving geen wachttuitkering. Het Hof oordeelde dat het gemeenschapsrecht zich ertegen verzet dat een lidstaat weigert aan een van zijn onderdanen, een student op zoek naar een eerste dienstbetrekking, wachttuitkeringen toe te kennen op de uitsluitende grond dat deze student zijn middelbare studie in een andere lidstaat heeft voltooid.

4.3 De zaak *British American Tobacco en Imperial Tobacco*, reeds aangehaald, betrof hoofdzakelijk de geldigheid van richtlijn 2001/37/EG betreffende de productie, de presentatie en de verkoop van tabaksproducten⁴, met name ten aanzien van de rechtsgrondslag, het evenredigheidsbeginsel, het grondrecht van de eigendom en het subsidiariteitsbeginsel.

Met name moest worden uitgemaakt of deze richtlijn geheel of gedeeltelijk ongeldig was omdat de artikelen 95 EG en/of 133 EG ongeschikt waren als rechtsgrondslag. Voor de beantwoording van deze vraag verwees het Hof naar zijn rechtspraak over artikel 95 EG (zie met name wat reclame voor tabaksproducten betreft arrest van 5 oktober 2000, *Duitsland/Parlement en Raad*, C-376/98, Jurispr. blz. I-8419). Na een gedetailleerde analyse oordeelde het Hof dat de richtlijn inderdaad de verbetering van de voorwaarden voor de werking van de interne markt tot doel heeft en bijgevolg kon worden vastgesteld op basis van artikel 95 EG, zonder dat hieraan in de weg staat dat de bescherming van de volksgezondheid doorslaggevend is geweest bij de keuzes in verband met de in de richtlijn vastgelegde harmonisatiemaatregelen. Deze conclusie wordt niet ontkracht door het argument dat het verbod om in de Gemeenschap voor uitvoer naar derde landen sigaretten te vervaardigen die niet voldoen aan de vereisten van artikel 3, lid 1, van de richtlijn, niet bijdraagt tot verbetering van de voorwaarden

³ Richtlijn 90/364/EEG van de Raad van 28 juni 1990 inzake het verblijfsrecht (PB L 180, blz. 26).

⁴ Richtlijn 2001/37/EG betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten inzake de productie, de presentatie en de verkoop van tabaksproducten (PB L 194, blz. 26).

voor de werking van de interne markt. Een dergelijk verbod kan immers worden vastgesteld op basis van artikel 95 EG wanneer het beoogt te voorkomen dat bepaalde voor de interne markt vastgestelde verbodsbepalingen worden omzeild, met name door clandestiene wederinvoer in de Gemeenschap. Wat artikel 133 EG betreft, heeft het Hof vastgesteld dat richtlijn 2001/37 deze bepaling ten onrechte als rechtsgrondslag vermeldt, aangezien eventuele handelspolitieke doelstellingen van deze richtlijn ondergeschikt zijn aan het hoofddoel, de verbetering van de voorwaarden voor de werking van de interne markt. Dat artikel 133 EG ten onrechte als tweede rechtsgrondslag van de richtlijn wordt vermeld, vormt echter slechts een zuiver formeel gebrek, dat niet meebrengt dat de richtlijn ongeldig is, daar de procedure voor de vaststelling van de richtlijn niet onwettig is geweest. Het Hof achtte richtlijn 2001/37 dan ook niet ongeldig wegens het ontbreken van een geschikte rechtsgrondslag.

Het Hof heeft tevens geoordeeld dat richtlijn 2001/37, met name de artikelen 3, 5 en 7, in overeenstemming was met het evenredigheidsbeginsel. In deze bepalingen is allereerst neergelegd het verbod om in de Gemeenschap sigaretten te vervaardigen en in het vrije verkeer en in de handel te brengen die niet voldoen aan het in de richtlijn gestelde maximumteer-, nicotine- en koolmonoxidegehalte, ten tweede de verplichting om op pakjes sigaretten aanwijzingen aan te brengen in verband met deze gehalten alsmede waarschuwingen in verband met de gezondheidsrisico's van tabaksproducten, en ten slotte het verbod om op de verpakking van tabaksproducten bepaalde termen, zoals "laag teergehalte", "light", "ultra light", "mild", die de consument kunnen misleiden. Het Hof was van oordeel dat deze maatregelen passend waren om het gestelde doel te bereiken, en niet verder gingen dan daartoe noodzakelijk was.

Met betrekking tot het grondbeginsel van de eigendom heeft het Hof vastgesteld dat de beperkingen op dit recht door het verbod om de ruimte op bepaalde kanten van sigarettenverpakkingen te gebruiken om er een merk op aan te brengen, en het verbod om op de verpakking termen als "light" of "ultra light" te gebruiken, werkelijk beantwoorden aan een doel van algemeen belang dat de Gemeenschap nastreeft, namelijk bij de harmonisatie een hoog niveau van bescherming van de gezondheid te waarborgen, en niet een in verhouding tot het nagestreefde doel onevenredige en onduidelbare ingreep vormen waardoor het eigendomsrecht in zijn kern wordt aangetast.

Het Hof oordeelde ook dat richtlijn 2001/37 niet in strijd is met het subsidiariteitsbeginsel. Dit beginsel is van toepassing wanneer de communautaire wetgever een beroep doet op artikel 95 EG, aangezien deze bepaling hem geen exclusieve bevoegdheid verleent om de economische activiteiten in de interne markt te reglementeren, maar enkel een bevoegdheid om de voorwaarden voor de instelling en de werking van de interne markt te verbeteren, door belemmeringen van het vrije verkeer van goederen en van de vrijheid van dienstverrichting weg te nemen of mededingingsverstoringen op te heffen. De doelstelling van de richtlijn kon niet op afdoende wijze door een optreden enkel op het niveau van de lidstaten worden verwezenlijkt en kon beter door de Gemeenschap worden verwezenlijkt. Bovendien

was het optreden van de Gemeenschap in casu niet verder gegaan dan nodig was voor het bereiken van het doel dat daarmee werd beoogd.

4.4. In het arrest van 10 december 2002, *Commissie/Camar en Tico*, (C-312/00 P, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), dat is gewezen in hogere voorziening tegen een arrest van het Gerecht van 8 juni 2000, *Camar en Tico/Commissie en Raad* (T-79/96, T-260/97 en T-117/98, Jurispr. blz. II-2193), heeft het Hof zich met name uitgesproken over de voorwaarden waaronder de Gemeenschap niet-contractueel aansprakelijk kan worden gesteld.

In een van de middelen in hogere voorziening werd het Gerecht verweten, zich te hebben gebaseerd op zijn rechtspraak volgens welke op het gebied van *administratieve handelingen* elke schending van het recht een onrechtmatigheid vormt waarvoor de Gemeenschap aansprakelijk kan worden gesteld. Het Hof herinnerde in dit verband aan zijn rechtspraak volgens welke "het gemeenschapsrecht een recht op schadevergoeding toekent wanneer is voldaan aan drie voorwaarden, te weten dat de geschonden rechtsregel ertoe strekt aan particulieren rechten toe te kennen, dat er sprake is van een voldoende gekwalificeerde schending en dat er een direct causaal verband bestaat tussen de schending van de op de auteur van de handeling rustende verplichting en de door de benadeelde personen geleden schade" (punt 53). Het wees er verder op dat "wat de tweede voorwaarde betreft, voor de vaststelling dat een schending van het gemeenschapsrecht voldoende gekwalificeerd is, als beslissend criterium moet worden gehanteerd de kennelijke en ernstige miskenning, door de betrokken gemeenschapsinstelling, van de grenzen waarbinnen haar beoordelingsbevoegdheid dient te blijven [...]. Wanneer deze instelling slechts een zeer beperkte of in het geheel geen beoordelingsmarge heeft, kan de enkele inbreuk op het gemeenschapsrecht volstaan om een voldoende gekwalificeerde schending te doen vaststaan" (punt 54). Het beslissende criterium om vast te stellen of het om een dergelijke schending gaat, is dus niet de individuele aard van de betrokken handeling, maar de beoordelingsmarge waarover de instelling bij de vaststelling ervan beschikte. In deze omstandigheden stelde het Hof vast dat het Gerecht blijk had gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door te oordelen dat de onwettigheid van de in geding zijnde handeling op zichzelf reeds volstond om de Gemeenschap aansprakelijk te stellen, zonder daarbij rekening te houden met de beoordelingsmarge waarover zij bij de vaststelling van de handeling beschikte. Het Hof stelde evenwel zijn overwegingen in de plaats van die van het arrest van het Gerecht op dit punt. Het constateerde dat sprake was van een kennelijke en ernstige miskenning door de Commissie van de grenzen van haar beoordelingsbevoegdheid, hetgeen een voldoende gekwalificeerde schending van het gemeenschapsrecht opleverde en dus tot aansprakelijkheid van de Gemeenschap leidde.

4.5 In de zaak *Muñoz en Superior Fruticola* (arrest van 17 september 2002, C-253/00, Jurispr. blz. I-7289) heeft het Hof nader aangegeven welke de consequenties zijn van

de algemene strekking en rechtstreekse toepasselijkheid van twee gemeenschapsverordeningen.⁵ Het Hof legde deze verordeningen aldus uit dat de naleving van sommige bepalingen daarvan moet kunnen worden verzekerd in een civiel proces van een marktdeelnemer tegen een concurrent.

Het Hof kwam tot deze conclusie op grond van de overweging, in de eerste plaats, dat volgens de bewoordingen van artikel 249, tweede alinea, EG een verordening een algemene strekking heeft en rechtstreeks toepasselijk is in elke lidstaat en dat zij derhalve naar haar aard en functie in het stelsel van de communautaire rechtsbronnen rechtstreeks werkt en als zodanig aan particulieren rechten kan verlenen die de nationale rechter gehouden is te beschermen. Vervolgens verwees het naar zijn rechtspraak (arresten van 9 maart 1978, *Simmenthal*, 106/77, Jurispr. blz. 629; 19 juni 1990, *Factortame e.a.*, C 213/89, Jurispr. blz. I 2433, en 20 september 2001, *Courage en Crehan*, C 453/99, Jurispr. blz. I 6297) en herinnerde het eraan dat de nationale rechterlijke instanties die in het kader van hun bevoegdheden belast zijn met de toepassing van de bepalingen van gemeenschapsrecht, de volle werking van deze bepalingen dienen te verzekeren. Ten slotte beziet het Hof de doelstellingen van de in de beide verordeningen gestelde kwaliteitsnormen en verbindt het daaraan de consequentie dat "omwille van de volle werking van de regeling inzake kwaliteitsnormen en, in het bijzonder, het nuttig effect van de in artikel 3, lid 1, van [deze verordeningen] neergelegde verplichting, vereist is dat de naleving van deze verplichting kan worden verzekerd in een civiel proces tussen een marktdeelnemer en zijn concurrent" (punt 30). "Een dergelijke mogelijkheid vergemakkelijkt namelijk de toepassing van de gemeenschapsregeling inzake kwaliteitsnormen" (punt 31).

5. Wat het *vrij verkeer van goederen* betreft moeten de volgende zaken worden genoemd.

De zaak *Commissie/Duitsland* (arrest van 5 november 2002, C-325/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betrof de verenigbaarheid met artikel 28 EG van de verlening van een kwaliteitskeurmerk dat het recht om op de desbetreffende producten de vermelding "Markenqualität aus deutschen Landen" aan te brengen, alleen verleende aan in Duitsland vervaardigde producten die aan bepaalde kwaliteitscriteria voldeden. Voor de toekenning van dit label was een privaatrechtelijke vennootschap bevoegd die onder toezicht stond van en gefinancierd werd door een publiekrechtelijk orgaan.

Het arrest in deze zaak is een verduidelijking en aanvulling van eerdere rechtspraak van het Hof (met name arresten van 24 november 1982, *Commissie/Ierland*, 249/81, Jurispr. blz. 4005, en 13 december 1983, *Apple and Pear Development Council*,

⁵ Verordeningen (EG) nr. 1035/72 van de Raad van 18 mei 1972 en (EG) nr. 2200/96 van de Raad van 28 oktober 1996 houdende een gemeenschappelijke ordening der markten in de sector groenten en fruit (PB L 118, blz. 1, resp. L 297, blz. 1).

222/82, Jurispr. blz. 4083). In verband met de vraag of de omstreden regeling een aan de lidstaat toe te rekenen overheidsmaatregel is, wijst het Hof er in de eerste plaats op dat de toekenning van en controle op het keurmerk weliswaar in handen is van een privaatrechtelijke vennootschap, maar dat deze is opgericht op de grondslag van een wet, door die wet wordt aangemerkt als centraal economisch orgaan en als door die wet gesteld doel onder meer heeft, de bevordering van de afzet en het verbruik van producten van de Duitse landbouw en voedingsmiddelenindustrie. De vennootschap dient zich verder te houden aan de richtlijnen van een publiekrechtelijk orgaan en haar activiteiten, met name het gebruik van haar financiële middelen, af te stemmen op het gemeenschappelijk belang van de Duitse landbouw en voedingsmiddelenindustrie. Ten slotte wordt de vennootschap gefinancierd uit een verplichte bijdrage van alle ondernemingen in de betrokken branches. Het Hof herinnert aan zijn arrest *Apple and Pear Development Council* en concludeert: "Een dergelijk orgaan, dat door een nationale wet van een lidstaat is ingesteld en wordt gefinancierd uit een aan de producenten opgelegde bijdrage, kan in het kader van het gemeenschapsrecht niet dezelfde vrijheid inzake de bevordering van de nationale productie genieten als de producenten zelf of als producentenverenigingen op vrijwillige basis [...]. Het moet dan ook de grondregels van het Verdrag inzake het vrij verkeer van goederen in acht nemen wanneer het een regeling in het leven roept die [...] voor de handel tussen de lidstaten gevolgen kan hebben welke vergelijkbaar zijn met die van een regeling die door de overheid in het leven wordt geroepen" (punt 18).

Het Hof zet de lijn van zijn eerdere rechtspraak voort en constateert dat de omstreden regeling, die naar het Hof opmerkt is ingevoerd om de verkoop van in Duitsland gefabriceerde landbouwproducten en voedingsmiddelen te bevorderen, en waarvan de reclameboodschap beklemtoont dat de producten uit Duitsland afkomstig zijn, restrictieve gevolgen heeft voor het vrij verkeer van goederen tussen de lidstaten. Het feit dat het gebruik van het keurmerk facultatief is, ontnemt hieraan niet het karakter van een handelsbelemmering. Een regeling als de in geding zijnde is voorts niet te beschouwen als een geografische aanduiding die kan worden gerechtvaardigd door artikel 30 EG.

In de zaak *Ferring* (arrest van 10 september 2002, C-172/00, Jurispr. blz. I-6891) heeft het Hof verklaard: "Artikel 28 EG verzet zich tegen een nationale regeling volgens welke de intrekking van de vergunning voor het in de handel brengen van een referentiegeneesmiddel op verzoek van de houder daarvan, de vergunning voor parallelle invoer van dit geneesmiddel automatisch haar geldigheid doet verliezen." Niettemin: "Wanneer wordt aangetoond dat er door het naast elkaar bestaan van twee versies van eenzelfde geneesmiddel op de markt van een lidstaat daadwerkelijk een gevaar voor de gezondheid van personen bestaat, kan dit gevaar invoerbepalingen voor de oorspronkelijke versie van het geneesmiddel rechtvaardigen wanneer de houder van de referentievergunning voor het in de handel brengen deze voor bedoelde markt heeft ingetrokken."

Het Hof stelt vast dat er sprake is van een met artikel 28 EG strijdige beperking van het vrije verkeer van goederen wanneer een vergunning voor parallelle invoer als gevolg van de intrekking van een referentie-VHB (vergunning voor het in de handel brengen) zijn geldigheid verliest, tenzij dit overeenkomstig de bepalingen van artikel 30 EG gerechtvaardigd is uit hoofde van de bescherming van de volksgezondheid. In het hoofdgeding had de intrekking plaatsgevonden omdat de houder de oorspronkelijke versie van het geneesmiddel had vervangen door een nieuwe versie, waarvoor hij een nieuwe VHB had verkregen. De oorspronkelijke versie werd in een andere lidstaat nog steeds rechtmatig verhandeld op basis van een in die lidstaat verleende VHB. In een situatie waarin een referentie-VHB wordt ingetrokken met een ander doel dan de bescherming van de volksgezondheid, lijken er geen redenen te bestaan die rechtvaardigen dat de vergunning voor parallelle invoer automatisch haar geldigheid verliest. Waar de intrekking van de vergunning in die omstandigheden op zich niet impliceert dat de kwaliteit, de werkzaamheid en de onschadelijkheid van de oorspronkelijke versie van het geneesmiddel aan de orde worden gesteld, constateert het Hof dat dit doel kan worden bereikt door minder beperkende maatregelen. Een geneesmiddelenbewaking kan normaal gesproken worden verzekerd door samenwerking met de nationale autoriteiten van de andere lidstaten bij wege van toegang tot de door de fabrikant of andere vennootschappen van zijn groep verstrekte bescheiden en gegevens voor de oude versie in de lidstaten waarin deze nog op basis van een geldige VHB wordt verkocht.

Het Hof sluit niet uit dat er redenen van volksgezondheid kunnen zijn waarom een vergunning voor parallelle invoer van geneesmiddelen noodzakelijkerwijze gekoppeld moet zijn aan een referentie-VHB. Het stelt echter vast dat van dergelijke redenen uit de bij het Hof ingediende opmerkingen niet is gebleken. Wanneer kan worden aangetoond dat er door het naast elkaar bestaan van twee versies van hetzelfde geneesmiddel op dezelfde markt daadwerkelijk een gevaar voor de gezondheid van personen bestaat, kan dit gevaar invoerbeperkingen voor de oorspronkelijke versie van het geneesmiddel rechtvaardigen. Het is in de eerste plaats aan de bevoegde autoriteiten van de lidstaat van invoer om te beoordelen of er een reëel gevaar bestaat; de enkele bewering door de houder van de VHB dat dit gevaar bestaat, volstaat daartoe niet. Het Hof wijst nog op de mogelijkheid om met passende etikettering dit risico te vermijden.

In de zaken *Merck Sharp & Dohme* en *Boehringer Ingelheim e.a.* (arresten van 23 april 2002, C-433/99 en C-143/00, Jurispr. blz. I-3703 en I-3759) heeft het Hof zijn rechtspraak inzake de wettigheidsvoorwaarden van de ompakking van merkgeneesmiddelen door een parallelimporteur, nader toegespitst. Uit deze rechtspraak, die oorspronkelijk artikel 28 EG betrof en vervolgens richtlijn 89/104/EEG⁶, volgt dat het in de zin van artikel 30, eerste volzin, EG gerechtvaardigd is dat de

⁶ Eerste richtlijn (89/104/EEG) van de Raad van 21 december 1988 betreffende de aanpassing van het merkenrecht der lidstaten (PB 1989, L 40, blz. 1).

houder van een merk zich ertegen verzet dat een product waarop in een lidstaat rechtmatig het merk is aangebracht, op de markt van een andere lidstaat wordt gebracht na te zijn omgepakt en nadat het merk door een derde op de nieuwe verpakking is aangebracht. Dit verzet is echter een verkapte beperking van de handel tussen de lidstaten in de zin van artikel 30, tweede volzin, EG, wanneer onder meer komt vast te staan dat het tot kunstmatige afscherming van de markten der lidstaten zal bijdragen. In de arresten van 11 juli 1996, *Bristol-Myers Squibb e.a.* (C-427/93, C-429/93 en C-435/93, Jurispr. blz. I-3457), en 12 oktober 1999, *Upjohn* (C-379/97, Jurispr. blz. I-6927), heeft het Hof gepreciseerd dat onder bepaalde voorwaarden als een vorm van kunstmatige afscherming van de markten tussen de lidstaten kan worden beschouwd het verzet tegen ompakking, wanneer de ompakking noodzakelijk is om het parallel ingevoerde product in de lidstaat van invoer op de markt te kunnen brengen.

De vraag waar het in de zaken *Merck Sharp & Dohme* en *Boehringer Ingelheim e.a.* om draaide, was de voorwaarde inzake de noodzaak van de ompakking. Het Hof oordeelde dat ompakking van geneesmiddelen door vervanging van de verpakking objectief noodzakelijk is in de zin van de rechtspraak, indien zonder die ompakking de effectieve toegang tot de betrokken markt of een gedeelte daarvan als belemmerd moet worden beschouwd vanwege een sterke weerstand van een beduidend percentage van de consumenten tegen opnieuw geëtiketteerde geneesmiddelen.

In *Boehringer Ingelheim e.a.* verklaarde het Hof voorts dat de parallelimporteur in ieder geval de voorwaarde van voorafgaande kennisgeving moet naleven om merkgeneesmiddelen te mogen ompakken, en dat de parallelimporteur zelf de merkhouder van de voorgenomen ompakking in kennis moet stellen. Het volstaat niet dat de merkhouder van de voorgenomen ompakking op de hoogte wordt gebracht via andere bronnen. De merkhouder moet beschikken over een "redelijke termijn", die ter beoordeling van de nationale rechter staat, om te reageren. Ter indicatie noemt het Hof voor het onderhavige geval, gelet op de gegevens in het dossier, vijftien werkdagen als termijn die redelijk voorkomt.

6. Op het gebied van het *vrij verkeer van werknemers* moeten drie zaken worden belicht.

In de zaak *Gottardo* (arrest van 15 januari 2002, C-55/00, Jurispr. blz. I-413), oordeelde het Hof: "De bevoegde socialezekerheidsautoriteiten van een eerste lidstaat [in casu de Italiaanse Republiek] zijn uit hoofde van de krachtens artikel 39 EG op hen rustende verplichtingen van gemeenschapsrecht gehouden voor de vaststelling van het recht op ouderdomsuitkeringen de in een derde land [in casu de Zwitserse Bondsstaat] door een onderdaan van een tweede lidstaat [de Franse Republiek] vervulde verzekeringstijdvakken in aanmerking te nemen, wanneer deze bevoegde autoriteiten op grond van een bilaterale internationale overeenkomst tussen de eerste lidstaat en

het derde land onder dezelfde voorwaarden inzake bijdragebetaling de door hun eigen onderdanen vervulde tijdvakken in aanmerking nemen" (punt 39).

Het Hof kwam tot deze conclusie op grond van zijn rechtspraak (met name het arrest van 21 september 1999, *Saint-Gobain ZN*, C-307/97, Jurispr. blz. I-6161), waarin het had verklaard dat "de lidstaten bij de uitvoering van de verbintenissen die zij krachtens internationale overeenkomsten zijn aangegaan, ongeacht of het om een overeenkomst tussen lidstaten dan wel tussen een lidstaat en een of meer derde landen gaat, onder voorbehoud van het bepaalde in artikel 307 EG, de krachtens het gemeenschapsrecht op hen rustende verplichtingen moeten nakomen" (punt 33). Wanneer bijgevolg een lidstaat met een derde staat een bilaterale internationale overeenkomst inzake sociale zekerheid sluit, is deze lidstaat overeenkomstig het fundamentele beginsel van gelijke behandeling verplicht de onderdanen van de andere lidstaten dezelfde voordelen te verlenen als die welke zijn eigen onderdanen krachtens deze overeenkomst genieten, tenzij hij een objectieve rechtvaardiging voor zijn weigering kan aanvoeren.

In de zaak *MRAX* (arrest van 25 juli 2002, C-459/99, Jurispr. blz. I-6591) heeft het Hof uitlegging gegeven aan de communautaire regeling van het vrij verkeer van werknemers, het vrij verrichten van diensten en de vrijheid van vestiging⁷, om de Belgische Raad van State in staat te stellen, de verenigbaarheid met het gemeenschapsrecht te beoordelen van een nationale regeling betreffende de procedure voor de huwelijksafkondiging en de documenten die dienen te worden overgelegd om een visum voor huwelijk of voor gezinshereniging op basis van een huwelijk afgesloten in het buitenland, te bekomen.

In de eerste plaats is de betrokken gemeenschapsregeling niet van toepassing op situaties die geen enkele aanknoping hebben met die welke door het gemeenschapsrecht worden bedoeld. Gezien het belang dat de gemeenschapswetgever hecht aan de bescherming van het gezinsleven, dienen artikel 3 van richtlijn 68/360/EEG, artikel 3 van richtlijn 73/148 en verordening (EEG) nr. 2317/95, tegen de achtergrond van het evenredigheidsbeginsel, aldus te worden uitgelegd dat een lidstaat een onderdaan van een derde land die gehuwd is met een onderdaan van een lidstaat en die zonder geldige identiteitskaart of geldig paspoort, of in voorkomend geval zonder visum, zijn grondgebied tracht binnen te komen, niet aan de grens mag terugwijzen wanneer deze echtgenoot het bewijs kan leveren van zijn

⁷ Artikelen 1, lid 2, 3, lid 3, en 9, lid 2, van richtlijn 64/221/EEG van de Raad van 25 februari 1964 voor de coördinatie van de voor vreemdelingen geldende bijzondere maatregelen ten aanzien van verplaatsing en verblijf, die gerechtvaardigd zijn uit hoofde van de openbare orde, de openbare veiligheid en de volksgezondheid (PB 1964, 56, blz. 850), artikelen 3 en 4 van richtlijn 68/360/EEG van de Raad van 15 oktober 1968 inzake de opheffing van de beperkingen van de verplaatsing en het verblijf van de werknemers der lidstaten en van hun familie binnen de Gemeenschap (PB L 257, blz. 13); artikelen 3 en 6 van richtlijn 73/148; verordening (EG) nr. 2317/95 van de Raad van 25 september 1995 ter bepaling van de derde Staten waarvan de onderdanen bij overschrijding van de buitengrenzen van de lidstaten in het bezit moeten zijn van een visum (PB L 234, blz. 1).

identiteit en huwelijksband en uit niets blijkt dat hij een gevaar is voor de openbare orde, de openbare veiligheid of de volksgezondheid. In dergelijke omstandigheden is terugwijzing aan de grens in elk geval onevenredig.

Vervolgens verklaarde het Hof dat een lidstaat niet op grond van artikel 4 van richtlijn 68/360 en artikel 6 van richtlijn 73/148 een verblijfsvergunning kan weigeren aan een onderdaan van een derde land die het bewijs kan leveren van zijn identiteit en van zijn huwelijk met een onderdaan van een lidstaat, en hem niet van het grondgebied kan verwijderen, op de enkele grond dat hij het grondgebied van de betrokken lidstaat onregelmatig is binnengekomen. Deze weigering en verwijdering zouden immers afbreuk doen aan het wezen zelf van het rechtstreeks aan het gemeenschapsrecht ontleende verblijfsrecht en kennelijk niet in een juiste verhouding staan tot de zwaarte van de inbreuk. Het Hof overwoog voorts dat de richtlijnen 68/360, 73/148, en 64/221/EEG eraan in de weg staan dat een lidstaat een verblijfsvergunning weigert aan een onderdaan van een derde land die gehuwd is met een onderdaan van een lidstaat en het grondgebied van deze lidstaat regelmatig is binnengekomen, en dat hij hem van het grondgebied verwijderd, op de enkele grond dat zijn visum verlopen is vóór de aanvraag van de verblijfsvergunning. Ten slotte verleent richtlijn 64/221 de buitenlandse echtgenoot van een onderdaan van een lidstaat het recht, een besluit tot weigering van afgifte van een eerste verblijfsvergunning of een besluit tot verwijdering van het grondgebied vóór de afgifte van een dergelijk document, voor te leggen aan de bevoegde instantie, ook wanneer hij geen identiteitsbewijs bezit dan wel visumplichtig is maar het grondgebied van de lidstaat zonder visum is binnengekomen of er na het verlopen van zijn visum is gebleven.

In de zaak *Oteiza Olazabal* (arrest van 26 november 2002, C-100/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), werden het Hof met name vragen gesteld over de uitlegging van de artikelen 12 EG, 18 EG en 39 EG in verband met maatregelen waarbij een recht van verblijf werd beperkt tot een deel van het grondgebied van een lidstaat. Het betrof een geding tussen de Franse Minister van Binnenlandse Zaken en Oteiza Olazabal, een Spaans onderdaan. Hem was het recht van verblijf op een deel van het Franse grondgebied geweigerd op grond van inlichtingen van de politie die erop wezen dat hij contacten had met de terreurgroepering ETA. Oteiza Olazabal was in 1991 strafrechtelijk veroordeeld wegens bendevoering met het oog op het verstoren van de openbare orde door intimidatie of terreur.

Het Hof begint met op te merken dat Oteiza Olazabal tijdens de gehele voor het hoofdgeding relevante periode in Frankrijk in loondienst werkzaam is geweest. Zijn situatie viel dan ook binnen de werkingssfeer van artikel 39 EG. Vervolgens ging het na of de beperking van het verblijfsrecht tot een deel van het grondgebied kon worden "gerechtvaardigd uit hoofde van openbare orde, openbare veiligheid of volksgezondheid" in de zin van artikel 39, lid 3, EG. Het verwees naar zijn arrest van 28 oktober 1975, *Rutili* (36/75, Jurispr. blz. 1219), waarin het voor recht had verklaard dat "maatregelen waarbij het recht van verblijf tot een gedeelte van het nationale grondgebied wordt beperkt, door een lidstaat jegens onder de verdragsbepalingen

vallende onderdanen van andere lidstaten slechts kunnen worden getroffen in de gevallen waarin – en onder de voorwaarden waaronder – dergelijke maatregelen jegens de onderdanen van de betrokken staat kunnen worden getroffen". Het Hof herinnerde echter aan de context van de zaak *Rutili* en merkte vervolgens op dat in casu de jegens Oteiza Olazabal genomen administratieve politiemaatregelen waren ingegeven door het feit dat hij lid was van een gewapende en georganiseerde groep waarvan de activiteiten de openbare orde op het Franse grondgebied verstoorden en dat het verhinderen van dergelijke activiteiten kan worden geacht onder de handhaving van de openbare veiligheid te vallen, en voorts dat de verwijzende rechter uitging van de premisse dat redenen van openbare orde eraan in de weg stonden dat Oteiza Olazabal in het hoofdgeding op een deel van het grondgebied verbleef en dat wanneer voor dat deel van het grondgebied geen verblijfsverbod kon worden opgelegd, deze redenen een verblijfsverbod voor het gehele grondgebied rechtvaardigden. Gezien deze context overwoog het Hof bij zijn uitlegging van artikel 39, lid 3, EG allereerst dat uit de bewoordingen van dit artikel niet volgt dat de uit hoofde van openbare orde gerechtvaardigde beperkingen van het vrije verkeer van werknemers altijd hetzelfde territoriale toepassingsgebied moeten hebben als de door deze bepaling verleende rechten. Vervolgens herinnerde het aan zijn rechtspraak volgens welke "de in artikel [39 EG] en artikel [46 EG] gemaakte voorbehouden de lidstaten toe[staan], jegens onderdanen van andere lidstaten in het bijzonder om redenen van openbare orde maatregelen te nemen die zij jegens hun eigen onderdanen niet kunnen treffen, aangezien zij laatstgenoemden niet van het nationale grondgebied kunnen verwijderen, noch hun de toegang tot dit grondgebied kunnen ontzeggen" (punt 40). Ten slotte concludeerde het daaruit: "Wanneer jegens onderdanen van andere lidstaten verwijderingsmaatregelen of een verblijfsverbod kunnen worden toegepast, kunnen jegens hen ook minder strenge maatregelen worden vastgesteld, zoals gedeeltelijke beperkingen van hun verblijfsrecht die zijn gerechtvaardigd uit hoofde van openbare orde, ook al kan de betrokken lidstaat jegens zijn eigen onderdanen geen identieke maatregelen nemen" (punt 41). Het Hof verklaarde dan ook voor recht dat noch artikel 39 EG noch de bepalingen van afgeleid recht ter uitvoering van het vrije verkeer van werknemers zich ertegen verzetten dat een lidstaat jegens een migrerende werknemer die onderdaan is van een andere lidstaat, administratieve politiemaatregelen neemt waarbij het recht van verblijf van deze werknemer tot een deel van het nationale grondgebied wordt beperkt, mits ten eerste op diens individueel gedrag gebaseerde redenen van openbare orde of openbare veiligheid dit rechtvaardigen, ten tweede deze redenen, wanneer een gedeeltelijke beperking niet mogelijk is, wegens de ernst ervan, slechts tot een verblijfsverbod voor of een verwijdering van het gehele nationale grondgebied kunnen leiden, en ten derde het gedrag dat de betrokken lidstaat beoogt te voorkomen, indien het bij zijn eigen onderdanen wordt vastgesteld, aanleiding geeft tot repressieve maatregelen of tot andere daadwerkelijke, op bestrijding ervan gerichte maatregelen.

7. Wat de *vrijheid van vestiging* betreft, moet in de eerste plaats de zaak *Überseering* worden genoemd (arrest van 5 november 2002, C-208/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). In deze zaak heeft het Hof geoordeeld dat de artikelen 43 EG en 48

EG, betreffende de vrijheid van vestiging, zich ertegen verzetten dat, wanneer een vennootschap die overeenkomstig de wetgeving van een lidstaat is opgericht en er haar statutaire zetel heeft, volgens het recht van een andere lidstaat wordt geacht haar werkelijke bestuurszetel naar die staat te hebben verplaatst, laatstbedoelde staat de betrokken vennootschap rechtsbevoegdheid weigert en dus ook haar procesbevoegdheid om voor de nationale rechterlijke instanties van die staat haar aanspraken uit een overeenkomst met een in die staat gevestigde vennootschap geldend te maken.

Het Hof kwam tot die conclusie op grond van de overweging dat een dergelijke weigering een beperking van de vrijheid van vestiging vormt die in beginsel onverenigbaar is met de artikelen 43 EG en 48 EG. Niet kan worden uitgesloten dat dwingende redenen van algemeen belang, zoals de bescherming van de belangen van de schuldeisers, van de minderheidsaandeelhouders, van de werknemers of van de fiscus, beperkingen van de vrijheid van vestiging rechtvaardigen, maar dergelijke doelstellingen kunnen niet rechtvaardigen dat van een vennootschap die in een andere lidstaat rechtsgeldig is opgericht en er haar statutaire zetel heeft, de rechtsbevoegdheid en dus de procesbevoegdheid niet wordt erkend. Een dergelijke maatregel gaat immers regelrecht in tegen de vrijheid van vestiging die de vennootschappen ingevolge de artikelen 43 EG en 48 EG toekomt.

In de tweede plaats heeft het Hof in acht arresten van 5 november 2002 (*Commissie/Denemarken*, C-467/98, *Commissie/Zweden*, C-468/98, *Commissie/Finland*, C-469/98, *Commissie/België*, C-471/98, *Commissie/Luxemburg*, C-472/98, *Commissie/Oostenrijk*, C-475/98, *Commissie/Duitsland*, C-476/98, en *Commissie/Verenigd Koninkrijk*, C-466/98, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), waarvan de eerste zeven tevens betrekking hebben op de *buitenlandse betrekkingen* van de Gemeenschap (zie punt 14 van dit deel van het jaarverslag), verklaard dat deze lidstaten, door met de Verenigde Staten van Amerika ondanks de herziening van de bilaterale overeenkomsten inzake het luchtvervoer (de "open sky"-overeenkomsten) internationale verbintenissen aan te gaan of te handhaven waarbij dit derde land het recht is verleend de vervoersrechten in te trekken, op te schorten of te beperken wanneer de door elk van deze lidstaten aangewezen luchtvaartmaatschappijen niet in handen zijn van de betrokken lidstaat of van zijn onderdanen, niet voldaan hebben aan de verplichtingen die op hen rusten krachtens artikel 43 EG. Het Hof verwees naar zijn rechtspraak inzake de verplichtingen van de lidstaten wanneer zij overeenkomsten inzake dubbele belastingheffing sluiten met derde landen (zie met name arrest *Saint-Gobain ZN*, reeds aangehaald, punt 59). In casu bood de clause betreffende de eigendom van en de controle over de luchtvaartmaatschappijen de Verenigde Staten de mogelijkheid, een concessie of een vergunning te weigeren aan een luchtvaartmaatschappij die door de lidstaat in kwestie is aangewezen, maar die niet voor een wezenlijk deel in handen is van of daadwerkelijk wordt gecontroleerd door deze lidstaat of door zijn onderdanen of Amerikaanse onderdanen, dan wel deze concessie of vergunning in te trekken. De luchtvaartmaatschappijen van andere lidstaten konden steeds worden uitgesloten van de toepassing van zo'n "open sky"-

overeenkomst, terwijl deze overeenkomst automatisch gold voor de luchtvaartmaatschappijen van de lidstaat die de overeenkomst had gesloten. De communautaire luchtvaartmaatschappijen worden dus gediscrimineerd, aangezien zij in de lidstaat van ontvangst niet de nationale behandeling krijgen. Het Hof wees de door verweerders aangevoerde rechtvaardigingsgronden op het punt van de openbare orde en de openbare veiligheid, van de hand. In de clausule betreffende de eigendom van en de controle over de luchtvaartmaatschappijen was de mogelijkheid om een door de andere partij aangewezen luchtvaartmaatschappij een concessie of een vergunning te weigeren of deze concessie of vergunning in te trekken, niet beperkt tot het geval waarin deze maatschappij een gevaar betekende voor de openbare orde of de openbare veiligheid. Verder bestond er geen rechtstreeks verband tussen een dergelijk gevaar en de algemene discriminatie van communautaire luchtvaartmaatschappijen.

8. Op het gebied van het *vrij verrichten van diensten* moet de zaak *Portugaia Construções* (arrest van 24 januari 2002, C 164/99, Jurispr. blz. I-787) worden aangestipt, waarin het ging om de toepasselijkheid van een in een lidstaat algemeen verbindend verklaarde collectieve arbeidsovereenkomst waarin een minimumloon was vastgelegd, op een in een andere lidstaat gevestigde onderneming die aldaar werknemers detacheert voor het verrichten van diensten.

Het Hof onderzoekt de regeling in het licht van de artikelen 49 EG en 50 EG. Het verwijst naar zijn rechtspraak waaruit volgt dat "het gemeenschapsrecht zich er in beginsel niet tegen verzet, dat een lidstaat een in een andere lidstaat gevestigde onderneming die op het grondgebied van de eerste lidstaat een dienst verricht, ertoe verplicht haar werknemers het door de nationale regeling van deze staat voorgeschreven minimumloon te betalen" (punt 21). Het acht het daarom "toelaatbaar [...] dat de ontvangende lidstaat met de toepassing van zijn voorschriften inzake het minimumloon op in een andere lidstaat gevestigde dienstverrichters, in beginsel een doel van algemeen belang nastreeft, namelijk de bescherming der werknemers" (punt 22). Evenwel, zo vervolgt het Hof, "kan niet worden uitgesloten, dat er omstandigheden zijn waarin de toepassing van die regels niet in overeenstemming is met de artikelen [49 EG en 50 EG]" (punt 23). De beoordeling van die omstandigheden is aan de nationale autoriteiten of in voorkomend geval de nationale rechterlijke instanties, die in concreto "dienen na te gaan of deze regeling objectief gezien de bescherming van de ter beschikking gestelde werknemers waarborgt. Dienaangaande is de uitdrukkelijke bedoeling van de wetgever weliswaar niet beslissend, maar zij kan wel een aanwijzing vormen voor het met deze regeling nagestreefde doel" (punt 30).

In antwoord op een tweede prejudiciële vraag verklaart het Hof dat "de omstandigheid dat een nationale werkgever door het sluiten van een ondernemings-cao een lager loon kan betalen dan het in een algemeen verbindend verklaarde collectieve arbeidsovereenkomst vastgestelde minimumloon, terwijl een in een andere lidstaat gevestigde werkgever dit niet kan doen, een niet gerechtvaardigde beperking van de vrijheid van dienstverrichting vormt" (punt 35).

9. Wat het vrij *kapitaalverkeer* betreft, moeten de "golden shares"-zaken worden genoemd. In drie parallelle zaken (arresten van 4 juni 2002, *Commissie/Portugal*, *Commissie/Frankrijk* en *Commissie/België*, respectievelijk C-367/98, C-483/99, C-503/99, Jurispr. blz. I-4731, I-4781 en I-4809), heeft het Hof de verenigbaarheid met het gemeenschapsrecht onderzocht van maatregelen waarbij in die drie lidstaten de bevoegdheid om in te grijpen in de activiteiten van bepaalde geprivatiseerde ondernemingen of ondernemingen waarvoor privatisering aan de gang is, aan de overheid werd voorbehouden.

Enkele van de in *Commissie/Portugal* aan de orde zijnde maatregelen beperkten de deelneming van buitenlanders in het kapitaal van geprivatiseerde ondernemingen. Ook was in een wetsbesluit een procedure van voorafgaande vergunning door de Minister van Financiën voorgeschreven voor de verwerving door één enkele natuurlijke of rechtspersoon, van aandelen waarmee een maximum van 10 % van het kapitaal met stemrecht in recent geherprivatiseerde vennootschappen kon worden overschreden.

In *Commissie/Frankrijk* had het beroep betrekking op een decreet tot instelling van een bijzonder aandeel voor de Franse staat in de Société nationale Elf-Aquitaine. Dit bijzonder aandeel bracht onder meer het recht mee om twee leden van de raad van bestuur van de onderneming te benoemen. Voorts was voorafgaande goedkeuring door de Minister van Economische Zaken vereist voor "elke overschrijding van de voor het rechtstreekse of indirecte aandelenbezit geldende maxima van een tiende, een vijfde of een derde van het kapitaal of het stemrecht binnen de vennootschap door een natuurlijke of rechtspersoon die alleen of samen met anderen handelt". Ten slotte bracht het aandeel voor de Franse staat het recht mee zich te verzetten tegen de overdracht of het in zekerheid geven van verschillende activa.

In *Commissie/België* ging het om de rechten die waren verbonden aan het bijzondere aandeel van de Belgische staat in de Nationale Maatschappij der Pijpleidingen en de Maatschappij voor Gasvoorziening Distrigas. Deze bijzondere aandelen brachten aan de ene kant de verplichting mee om aan de Minister van Economische Zaken elke overdracht, zekerheidstelling of verandering van de bestemming van bepaalde activa van die ondernemingen te melden, waarbij de Minister het recht had om zich daartegen te verzetten indien hij van oordeel was dat de betreffende verrichting de nationale belangen op energiegebied schaadde, en aan de andere kant gaven zij het recht om in de raad van bestuur twee vertegenwoordigers te benoemen die de Minister kunnen voorstellen om beslissingen van de raad van bestuur of het directiecomité welke zij strijdig achten met 's lands energiebeleid, te vernietigen.

Het Hof onderzoekt deze drie zaken in het licht van het vrij verkeer van kapitaal, op grond dat de directe investering in de vorm van deelneming in een onderneming door aandeelhouderschap en de verwerving van effecten op de kapitaalmarkt kapitaalverkeer in de zin van artikel 56 EG zijn.

Aangaande het verbod voor investeerders die onderdaan zijn van een andere lidstaat, om meer dan een vastgesteld aantal aandelen in bepaalde Portugese bedrijven te verwerven, stelt het Hof vast dat dit een "ongelijke behandeling van onderdanen uit andere lidstaten oplevert, die het vrije verkeer van kapitaal beperkt" (arrest *Commissie/Portugal*, punt 40). Aangezien de Portugese regering geen geldige rechtvaardiging aanvoert, acht het Hof de niet-nakoming door de Portugese Republiek bewezen.

De andere maatregelen die het Hof in de drie zaken heeft onderzocht hielden geen discriminatie van de onderdanen van andere lidstaten in. Het Hof beklemtoont echter dat het verbod van artikel 56 EG "verder gaat dan het wegwerken van een op de nationaliteit gebaseerde ongelijke behandeling van de marktdeelnemers op de financiële markten" (arresten *Commissie/Portugal*, punt 44, en *Commissie/Frankrijk*, punt 40). Onder verwijzing naar zijn rechtspraak verklaart het Hof dat deze maatregelen, ook al creëren zij geen ongelijke behandeling, het verwerven van aandelen van de betrokken ondernemingen kunnen blokkeren en investeerders uit andere lidstaten ervan weerhouden in die ondernemingen te investeren, waardoor het vrije verkeer van kapitaal illusoir kan worden gemaakt. Het concludeert daaruit dat de in geding zijnde regelingen een beperking van het kapitaalverkeer zijn in de zin van artikel 56 EG.

Vervolgens onderzoekt het Hof de door verweerders aangevoerde rechtvaardigingsgronden. Ofschoon "niet mag worden voorbijgegaan aan de bezorgdheden die, naar gelang van de omstandigheden, kunnen rechtvaardigen dat de lidstaten een bepaalde invloed behouden in geprivatiseerde ondernemingen die zich bezighouden met diensten van algemeen of strategisch belang" (arresten *Commissie/Portugal*, punt 47; *Commissie/Frankrijk*, punt 43, en *Commissie/België*, punt 43), is het Hof van oordeel dat die punten van bezorgdheid voor de lidstaten geen rechtvaardigingsgrond kunnen opleveren om met een beroep op hun regeling van het eigendomsrecht de in het EG-Verdrag bepaalde vrijheden te belemmeren door de voorrechten die zij aan hun positie van aandeelhouder van een geprivatiseerde onderneming verbinden. Wil een nationale regeling waarbij het vrij kapitaalverkeer wordt belemmerd, verenigbaar zijn met het EG-Verdrag, moet zij gerechtvaardigd zijn om de in artikel 58, lid 1, EG genoemde redenen of om dwingende redenen van algemeen belang die van toepassing zijn op alle personen of ondernemingen die een activiteit uitoefenen op het grondgebied van de lidstaat van ontvangst. Bovendien moet zij, wil zij gerechtvaardigd zijn, aan het evenredigheids criterium voldoen.

Conform vaste rechtspraak wijst het Hof de rechtvaardigingsgronden van economische aard die in *Commissie/Portugal* waren aangevoerd, van de hand. Het aanvaardt daarentegen het in *Commissie/Frankrijk* en *Commissie/België* aangevoerde doel, het veiligstellen van de energievoorziening in geval van crisis, als een legitiem openbaar belang en één van de redenen van "openbare veiligheid", bedoeld in artikel 58, lid 1, sub b, EG.

In *Commissie/Frankrijk* concludeert het Hof, op grond van de bevoegdheden die de Franse regering behoudt en het feit dat daaraan geen voorwaarden zijn verbonden, dat de betrokken regeling verder gaat dan noodzakelijk is om het genoemde doel te bereiken.

In *Commissie/België* daarentegen stelt het Hof vast dat het betrokken stelsel een stelsel van verzet is en niet van voorafgaande goedkeuring, dat het beperkt is tot ingrijpen in bepaalde specifieke beslissingen en dat voor de overheid strikte termijnen voor de uitoefening van die bevoegdheden gelden. Het concludeert daaruit dat deze regeling de mogelijkheid biedt "om op basis van objectieve criteria die door de rechterlijke instanties kunnen worden gecontroleerd, de daadwerkelijke beschikbaarheid te verzekeren van de leidingen [...] alsmede van andere infrastructuur" en dat zij "de lidstaat aldus de mogelijkheid [biedt] om tussen te komen teneinde in een bepaalde situatie de nakoming van de op [de Nationale Maatschappij der Pijpleidingen] en Distrigas rustende openbaredienstverplichtingen te verzekeren, met inachtneming van de vereisten van rechtszekerheid" (punt 52). Aangezien de Commissie niet had aangetoond dat het nagestreefde doel met minder dwingende maatregelen kon worden bereikt, stelt het Hof vast dat de regeling gerechtvaardigd is. Het Hof verwierpt het beroep van de Commissie tevens voorzover het Koninkrijk België niet-nakoming van artikel 43 EG betreffende de vrijheid van vestiging werd verweten, daar artikel 46 EG eveneens een rechtvaardigingsgrond geeft op grond van de openbare veiligheid.

10. Met betrekking tot de *mededingingsregels* zijn er vier zaken die in dit jaarverslag de aandacht verdienen.

In de zaak *Wouters e.a.* (arrest van 19 februari 2002, C 309/99, Jurispr. blz. I-1557), heeft het Hof zich uitgesproken over de uitlegging van de mededingingsregels ten aanzien van een verordening van de Nederlandse Orde van Advocaten op grond van de Advocatenwet, die geïntegreerde samenwerkingsverbanden tussen advocaten en belastingadviseurs verbodt.

Het Hof beslist allereerst dat de verordening als een besluit van een ondernemersvereniging in de zin van artikel 81, lid 1, EG moet worden aangemerkt. De in Nederland ingeschreven advocaten oefenen een economische activiteit uit en zijn dus ondernemingen in de zin van de mededingingsbepalingen van het EG-Verdrag. De Nederlandse Orde van Advocaten moet dus als een ondernemersvereniging worden beschouwd wanneer zij een verordening als de in geding zijnde vaststelt. In een verordening van deze aard "ligt namelijk de wil van de vertegenwoordigers van de beoefenaren van een beroep besloten dat de beroepsgenoten in het kader van hun economische activiteit een bepaald gedrag volgen" (punt 64). Aan deze constatering doet niet af dat de Nederlandse Orde van Advocaten een publiekrechtelijke instelling is. Ook wordt daarmee niet het beginsel van de institutionele soevereiniteit van de lidstaten miskend, daar zij vrij blijven om tussen twee mogelijkheden te kiezen: hetzij,

wanneer zij regelgevende bevoegdheden aan een beroepsorganisatie verlenen, leggen zij zelf de criteria van algemeen belang vast en de essentiële beginselen waaraan de regelgeving moet voldoen, alsook houden zij de bevoegdheid aan zich om zelf in laatste instantie te beslissen, in welk geval de door de beroepsorganisatie uitgevaardigde regels een overheidskarakter behouden en ontsnappen aan de voor ondernemingen geldende mededingingsregels, hetzij komen de door de beroepsorganisatie vastgestelde regels enkel voor rekening van deze organisatie zelf, in welk geval de mededingingsregels van toepassing zijn.

In de tweede plaats spreekt het Hof zich uit over de vraag of de verordening tot doel of tot gevolg heeft dat de mededinging binnen de gemeenschappelijke markt wordt beperkt en het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig kan beïnvloeden. Het Hof stelt vast dat de verordening "de mededinging [lijkt] aan te tasten en het handelsverkeer tussen de lidstaten ongunstig te kunnen beïnvloeden" (punt 86). Door geïntegreerde samenwerkingsverbanden tussen advocaten en belastingadviseurs te verbieden, kan zij de productie en de technische ontwikkeling in de zin van artikel 81, lid 1, sub b, EG beperken. Het Hof constateert ook dat zo'n verordening het intracommunautair handelsverkeer ongunstig kan beïnvloeden. Doordat zij het gehele grondgebied van een lidstaat bestrijkt, heeft de verordening een versterking van de nationale drempelvorming tot gevolg, hetgeen de in het EG-Verdrag beoogde economische vervlechting doorkruist. Het Hof verklaart echter dat "niet elke overeenkomst tussen ondernemingen of elk besluit van een ondernemersvereniging die de handelingsvrijheid van de partijen of van een van hen beperkt, automatisch onder het verbod van artikel [81, lid 1, EG] valt. Bij de toepassing van deze bepaling op een concreet geval moet namelijk in de eerste plaats rekening worden gehouden met de algehele context waarbinnen het betrokken besluit van de ondernemersvereniging is genomen of zijn werking ontplooit, en meer in het bijzonder met de doelstellingen daarvan, welke in casu verband houden met de noodzaak om regels vast te stellen inzake organisatie, bekwaamheid, deontologie, toezicht en aansprakelijkheid, die aan de eindgebruikers van juridische diensten de nodige garantie van integriteit en ervaring bieden en een goede rechtsbedeling verzekeren" (punt 97). Volgens het Hof hebben de deontologische verplichtingen van advocaten niet te verwaarlozen gevolgen voor de structuur van de markt voor juridische dienstverlening, en meer in het bijzonder voor de mogelijkheden om het beroep van advocaat uit te oefenen tezamen met dat van belastingadviseur, waarvoor in het algemeen en meer in het bijzonder in Nederland geen vergelijkbare deontologische regels gelden. Het Hof oordeelt dan ook dat de verordening redelijkerwijs noodzakelijk kon worden geacht ter verzekering van de goede uitoefening van het beroep van advocaat, zoals dat in de betrokken lidstaat is georganiseerd, en dat de mededingingsbeperkende gevolgen niet verder gaan dan noodzakelijk is ter verzekering van de goede uitoefening van het beroep van advocaat. Het Hof verklaart dan ook dat zij geen inbreuk maakt op artikel 81, lid 1, EG.

In de derde plaats oordeelt het Hof dat de Nederlandse Orde van Advocaten niet een onderneming noch een groep van ondernemingen in de zin van artikel 82 EG is, omdat de Orde geen economische activiteit verricht en de in Nederland ingeschreven

advocaten niet door zodanige banden met elkaar verenigd zijn dat zij hun optreden op de markt kunnen coördineren en zodoende de onderlinge mededinging kunnen afschaffen.

De zaak *Arduino* (arrest van 19 februari 2002, C-35/99, Jurispr. blz. I-1526) betrof de vraag of de artikelen 10 EG en 81 EG zich ertegen verzetten dat een lidstaat (in casu de Italiaanse Republiek) een wettelijke of bestuursrechtelijke maatregel vaststelt, waarbij op basis van een ontwerp van een beroepsorganisatie van advocaten een tariefregeling met minimum- en maximumbedragen voor de honoraria van de beroepsgeenoten wordt goedgekeurd.

Het Hof herinnert om te beginnen aan zijn rechtspraak volgens welke de artikelen 10 EG en 81 EG worden geschonden wanneer een lidstaat het tot stand komen van met artikel 81 EG strijdige mededingingsregelingen oplegt of begunstigt dan wel de werking ervan versterkt, of aan zijn eigen regeling het overheidskarakter ontnemt door de verantwoordelijkheid voor het nemen van besluiten tot interventie op economisch gebied aan particuliere marktdeelnemers over te dragen (zie arrest van 21 september 1988, *Van Eycke*, Jurispr. blz. 4769, punt 16). In casu overweegt het Hof dat de Italiaanse staat geen afstand had gedaan van zijn bevoegdheid om in laatste instantie te beslissen of toezicht te houden op de toepassing van de tariefregeling, met name omdat de orde van advocaten slechts belast was met de opstelling van een ontwerp-tariefregeling, die niet verbindend was zonder goedkeuring van de bevoegde minister, hetgeen de minister de bevoegdheid geeft om het ontwerp te wijzigen. In die omstandigheden stonden de artikelen 10 EG en 81 EG aan een dergelijke maatregel niet in de weg.

In de "PVC II"-zaken (arrest van 15 oktober 2002, *Limburgse Vinyl Maatschappij e.a./Commissie*, C-238/99 P, C-244/99 P, C-245/99 P, C-247/99 P, C-250/99 P–C-252/99 P en C-254/99 P, Jurispr. blz. I-8375) heeft het Hof één arrest gewezen in een reeks van acht hogere voorzieningen van ondernemingen die adressaat waren van een beschikking van de Commissie waarbij hen geldboeten werden opgelegd wegens overtreding van het verbod van artikel 81, lid 1, EG. Een eerdere beschikking van de Commissie over deze inbreuk (hierna: "beschikking PVC I") was non-existent verklaard door het Gerecht en vervolgens door het Hof in hogere voorziening vernietigd (arrest van 15 juni 1994, *Commissie/BASF e.a.*, C-137/92 P, Jurispr. blz. I-2555). Op 27 juli 1994 gaf de Commissie een tweede beschikking (hierna: "beschikking PVC II") waarbij aan de ondernemingen geldboeten werden opgelegd die even hoog waren als die welke hen bij beschikking PVC I waren opgelegd. Toen opnieuw beroep tot nietigverklaring werd ingesteld verwierp het Gerecht de middelen en argumenten van de verzoekers grotendeels.

Het arrest van het Hof wijst alle hogere voorzieningen af, behalve twee middelen van een van de rekwiranten (Montedison SpA) die door het Gerecht waren afgewezen.

Alleen op dit punt wordt het arrest van het Gerecht door het Hof vernietigd, terwijl het Hof zelf de gegrondheid van de middelen is nagegaan alvorens deze af te wijzen.

Tot de – talrijke – nietigheidsgronden die door alle of enkele rekwiranten in hogere voorziening zijn voorgedragen, behoorden bijvoorbeeld het gezag van gewijsde, het beginsel ne bis in idem, de ongeldigheid van handelingen in de procedure voorafgaand aan beschikking PVC I en de verplichting van de Commissie om bepaalde procedurehandelingen opnieuw te verrichten. Een tweede groep middelen betrof het tijdsverloop, hetzij in verband met de verjaringsregels, hetzij met het beginsel van de redelijke termijn. Het Hof onderzoekt tevens enkele middelen betreffende schending van de rechten van de verdediging, onvolledig onderzoek of verkeerde voorstelling van de feiten door het Gerecht, alsook het niet ingaan op bepaalde middelen of innerlijke tegenstrijdigheid en ontoereikende motivering van het bestreden arrest. Het bestreden arrest werd ook aangevochten om redenen verband houdend met de zaak ten gronde.

Het antwoord van het Hof op de middelen betreffende schending van het beginsel van de redelijke termijn verdient bespreking in dit jaarverslag. Het Hof is het eens met de analyse van het Gerecht, dat had geoordeeld dat dit beginsel was geëerbiedigd met betrekking tot elk van de twee perioden van de administratieve procedure die aan de vaststelling van beschikking PVC II was voorafgegaan én met betrekking tot deze gehele administratieve procedure. Het Hof acht ook de duur van de gerechtelijke procedure die tot het bestreden arrest had geleid, weliswaar lang maar, gelet op de bijzondere complexiteit van de zaak, gerechtvaardigd, zodat het beginsel van de redelijke termijn niet is geschonden. In antwoord op een door enkele rekwiranten opgeworpen middel, voegt het Hof hieraan toe: "Gesteld al, dat voor het onderzoek van een middel inzake schending van het beginsel van de redelijke termijn niet alleen een apart onderzoek van elke fase van de procedure nodig is, maar ook een algehele beoordeling van de administratieve procedure en eventuele gerechtelijke procedures tezamen, moet in casu immers worden vastgesteld dat het beginsel van de redelijke termijn niet is geschonden, ondanks de uitzonderlijk lange tijd tussen het begin van de administratieve procedure en het onderhavige arrest" (punt 230). De totale duur van die periode is te verklaren en te rechtvaardigen door de samenloop van een complexe administratieve procedure en vier achtereenvolgende gerechtelijke procedures. Het Hof merkt met name op dat het grootste deel van deze periode is besteed aan het onderzoek van de zaak door de rechter, waarbij de rekwiranten hun rechten van de verdediging ruimschoots hebben kunnen uitoefenen. Het Hof verwijst tevens naar de op de communautaire rechterlijke instanties van toepassing zijnde talenregeling en het feit dat zeer veel middelen zijn aangevoerd, waarvan sommige aanleiding gaven tot nieuwe en ingewikkelde rechtsvragen. Al deze middelen zijn grondig onderzocht.

Ook enkele andere belangrijke passages in dit arrest verdienen te worden aangehaald:

"[H]et beginsel ne bis in idem, een van de grondbeginselen van het gemeenschapsrecht, dat voorts is bevestigd in artikel 4, lid 1, van protocol nr. 7 bij het

EVRM, [verbiedt] op het gebied van de mededinging [...] dat een onderneming opnieuw wordt veroordeeld of vervolgd wegens een met de mededinging strijdige gedraging waarvoor zij is bestraft of niet-aansprakelijk is verklaard bij een eerdere beslissing, waartegen geen beroep meer openstaat. [...] Wil dit beginsel toepassing vinden, moet er dus uitspraak zijn gedaan over de vraag of de inbreuk inderdaad is gepleegd, dan wel de wettigheid van de beoordeling van die inbreuk zijn getoetst [...] Het beginsel ne bis in idem verbiedt [...] uitsluitend dat opnieuw ten gronde wordt beoordeeld of de inbreuk inderdaad is gepleegd, hetgeen hetzij tot oplegging van een tweede sanctie bovenop de eerste zou leiden wanneer de onderneming daarvoor opnieuw aansprakelijk zou worden gesteld, hetzij tot oplegging van een eerste sanctie wanneer de onderneming bij de eerste beslissing niet en bij de tweede wel aansprakelijk zou worden geacht" (punten 59-61).

"Het enkele instellen van een beroep in rechte betekent echter niet dat daardoor de bevoegdheid tot het opleggen van sancties definitief op de gemeenschapsrechter overgaat. De Commissie verliest haar bevoegdheid definitief wanneer de rechter zijn volledige rechtsmacht inderdaad heeft uitgeoefend. Wanneer hij zich er echter toe beperkt, een beschikking wegens onwettigheid nietig te verklaren, zonder zelf uitspraak te doen over het bestaan van de inbreuk en over de sanctie, kan de instelling waarvan de nietig verklaarde handeling uitgaat, de procedure hervatten in het stadium van de geconstateerde onwettigheid en haar sanctiebevoegdheid opnieuw uitoefenen" (punt 693).

In het arrest *Roquette Frères* (arrest van 22 oktober 2002, C-94/00, Jurispr. blz. I-9011) werd het Hof door de Franse Cour de cassation gevraagd naar de omvang van het toezicht waartoe een nationale rechter die krachtens het nationale recht bevoegd is om toestemming te verlenen voor huiszoeking in lokalen van bedrijven die van inbreuk op mededingingsregels worden verdacht, gehouden kan zijn wanneer die rechter wordt aangezocht als gevolg van een door de Commissie op basis van artikel 14, lid 6, van verordening nr. 17⁸ ingediend verzoek om bijstand.

Het Hof heeft daarbij zijn rechtspraak op dit gebied verduidelijkt en uitgewerkt, meer in het bijzonder zijn arrest van 21 september 1989, *Hoechst/Commissie* (46/87 en 227/88, Jurispr. blz. 2859), rekening houdend met de na dat arrest verschenen rechtspraak van het Europees Hof voor de rechten van de mens, met name de arresten *Niemietz/Duitsland* van 16 december 1992 (série A nr. 251-B) en *Colas Est e.a./Frankrijk* van 16 april 2002 (nog niet gepubliceerd). In het arrest *Hoechst/Commissie* had het Hof erkend dat het vereiste van bescherming tegen ingrepen van het openbaar gezag in de privé-sfeer van een persoon die willekeurig of onredelijk zouden zijn, of het nu gaat om een natuurlijke of rechtspersoon, een algemeen beginsel van gemeenschapsrecht vormt, dat de bevoegde autoriteiten van

⁸ Verordening nr. 17 van de Raad van 6 februari 1962, Eerste verordening over de toepassing van de artikelen 85 en 86 van het Verdrag (PB 1962, blz. 13).

de lidstaten dienen te eerbiedigen wanneer zij worden verzocht gevolg te geven aan een verzoek om bijstand van de Commissie. Het Hof had ook geoordeeld dat het aan de bevoegde nationale instantie staat, na te gaan of de voorgenomen dwangmaatregelen niet willekeurig zijn of te ver gaan in verhouding tot het voorwerp van de verificatie, en dat de Commissie harerzijds erop moest toezien, dat de nationale instantie de beschikking krijgt over alle gegevens die zij nodig heeft om dit toezicht uit te oefenen en er bij de uitvoering van de dwangmaatregelen op toe te zien dat de regels van het gemeenschapsrecht worden geëerbiedigd.

Toen het werd verzocht deze rechtspraak te preciseren, verklaarde het Hof allereerst dat het door de bevoegde nationale rechter uitgeoefende toezicht alleen betrekking mag hebben op de dwangmaatregelen waarom is verzocht en niet verder mag gaan dan het door het gemeenschapsrecht vereiste onderzoek, dat ten doel heeft vast te stellen dat die maatregelen niet willekeurig zijn en evenredig in verhouding tot het voorwerp van de verificatie. De bevoegdheid van de nationale rechter gaat niet verder dan dit onderzoek naar de gegrondheid van die maatregelen.

Het Hof onderzoekt vervolgens hoe ver dit toezicht precies gaat en welke gegevens van de Commissie kunnen worden gevraagd. De Commissie moet de nationale rechter "een toelichting [...] geven waaruit omstandig blijkt dat haar dossier elementen en serieuze aanwijzingen bevat die de verdenking rechtvaardigen dat de betrokken onderneming de mededingingsregels schendt" (punt 61). "De bevoegde nationale rechter kan daarentegen niet de overlegging verlangen van de elementen en aanwijzingen in het dossier van de Commissie waarop de verdenking van laatstgenoemde is gebaseerd" (punt 62). Daar de dwangmaatregelen preventief kunnen worden gevraagd, is "het de taak van de Commissie [...] de bevoegde nationale rechter toelichtingen te geven die deze in staat stellen zich ervan te vergewissen dat de vaststelling van inbreuken tot mislukken zou zijn gedoemd of aanzienlijk zou worden bemoeilijkt, wanneer de Commissie niet bij wijze van voorzorgsmaatregel over de bijstand zou kunnen beschikken die nodig is om eventueel verzet van de onderneming te boven te komen" (punt 75). Aangezien het onderzoek of de beoogde dwangmaatregelen evenredig zijn, tevens tot doel heeft dat wordt vastgesteld of de maatregelen geen nadelen met zich brengen die in verhouding tot hetgeen met deze verificatie wordt nagestreefd, onevenredig en onduldbaar zijn, moet de nationale rechter de verlangde dwangmaatregelen kunnen weigeren "wanneer de vermoede aantasting van de mededinging van te gering belang is, de mate van vermoedelijke betrokkenheid van de betrokken onderneming te klein of het voorwerp van het onderzoek te ondergeschikt om te kunnen concluderen dat een inbreuk op de privé-sfeer van een rechtspersoon als gevolg van een huiszoeking met hulp van de sterke arm, gelet op het doel van de verificatie, niet onevenredig en niet onduldbaar is" (punt 80). Hieruit volgt dat de Commissie "deze rechter in beginsel in kennis moet stellen van de vermoedelijke betrokken markt, de aard van de vermoedelijke mededingingsbeperkingen alsmede de mate van betrokkenheid van de beoogde onderneming, teneinde hem te informeren over de voornaamste kenmerken van de vermoedelijke inbreuk opdat hij de zwaarte daarvan kan beoordelen" (punt 81). De

Commissie dient tevens "zo nauwkeurig mogelijk aan te geven wat onderzocht wordt en op welke elementen de verificatie betrekking moet hebben" (punt 83). Daarentegen hoeft de verstrekte informatie niet noodzakelijkerwijs een nauwkeurige afbakening van de markt te geven of het tijdvak te vermelden waarin die inbreuken zich zouden hebben voorgedaan en kan van de Commissie niet worden verlangd dat zij enkel de overlegging vordert van documenten of dossiers die zij vooraf nauwkeurig kan identificeren.

Ten slotte preciseert het Hof dat wanneer de bevoegde nationale rechter van mening is dat de door de Commissie verschaftte gegevens niet aan de door het Hof geformuleerde eisen voldoen, hij de Commissie of de nationale autoriteit die zich op verzoek van laatstgenoemde tot hem heeft gewend, op zo kort mogelijke termijn in kennis dient te stellen van de ondervonden moeilijkheden, met daarbij eventueel een verzoek om aanvullende informatie, waarbij hij bijzonder opmerkzaam dient te blijven op de vereiste coördinatie, snelheid en geheimhouding, welke nodig zijn om de doeltreffendheid van de verificaties te waarborgen. Van haar kant dient de Commissie ervoor te zorgen dat de bevoegde nationale rechter op zo kort mogelijke termijn de eventuele aanvullende informatie wordt verschaft, zonder dat het gemeenschapsrecht voor de overlegging van deze informatie een bijzonder vorm eist. Deze wederzijdse verplichtingen vloeien voort uit het in artikel 10 EG neergelegde beginsel van loyale samenwerking.

11. Op het gebied van het *merkenrecht* moeten vier zaken betreffende de uitlegging van richtlijn 89/104/EEG⁹ worden belicht.

In zijn arrest van 18 juni 2002, *Philips* (C-299/99, Jurispr. blz. I-5475), heeft het Hof zich voor het eerst uitgesproken over de uitlegging van richtlijn 89/104/EEG ten aanzien van een teken dat uitsluitend bestaat uit de vorm van een product. De prejudiciële vragen waren gerezen in het kader van een vordering wegens inbreuk die was ingediend door de houder in het Verenigd Koninkrijk van een merk bestaande in de grafische voorstelling van de vorm en configuratie van het bovenstuk van een elektrisch scheerapparaat, dat drie ronde scheerkoppen met roterende mesjes, die zijn opgesteld als een gelijkzijdige driehoek, bevatte, alsook een vordering in reconventie tot nietigverklaring van dat merk. Gevraagd naar de uitlegging van enkele bepalingen van richtlijn 89/104 waarvan de geldigheid van het merk kon afhangen, heeft het Hof de verhouding tussen de verschillende in artikel 3 van deze richtlijn opgesomde gronden voor weigering of nietigheid van de inschrijving verduidelijkt. In het bijzonder heeft het Hof wat de vorm van een waar betreft, verklaard dat "de vorm van de waar waarvoor het teken wordt ingeschreven geen grillig element, zoals een verfraaiing zonder functioneel doel, hoeft te bevatten om deze waar te kunnen onderscheiden in de zin van artikel 2 van [richtlijn 89/104]" (punt 50). Het heeft gepreciseerd onder welke omstandigheden grootschalig gebruik van een teken bestaande in de vorm van

⁹ Aangehaald in voetnoot 6.

bepaalde waren, kan volstaan om dit teken onderscheidend vermogen te verlenen in de zin van artikel 3, lid 3, van de richtlijn, betreffende het onderscheidend vermogen verkregen door het gebruik.

Het Hof heeft vooral, in zijn antwoord op de vierde prejudiciële vraag, de uitlegging van de in artikel 3, lid 1, sub e, van richtlijn 89/104 genoemde grond voor niet-inschrijving verduidelijkt. Ingevolge deze bepaling worden tekens die uitsluitend bestaan in de vorm die door de aard van de waar bepaald wordt, de vorm van de waar die noodzakelijk is om een technische uitkomst te verkrijgen, en de vorm die een wezenlijke waarde aan de waar geeft, niet ingeschreven. Wanneer inschrijving van een vorm op deze grond wordt geweigerd, kan deze nooit worden ingeschreven ingevolge artikel 3, lid 3, van de richtlijn (punten 57 en 75). Het Hof herinnert aan zijn rechtspraak dat de verschillende in artikel 3 van de richtlijn opgesomde weigeringsgronden moeten worden uitgelegd in het licht van het algemeen belang dat aan elk van die gronden ten grondslag ligt (arrest van 4 mei 1999, *Windsurfing Chiemsee*, C-108/97 en C-109/97, Jurispr. blz. I-2779, punten 25 tot en met 27). Betreffende in het bijzonder tekens die uitsluitend bestaan in de vorm van de waar "die noodzakelijk is om een technische uitkomst te verkrijgen", stelt het Hof vast dat deze bepaling "beoogt de inschrijving te weigeren van vormen waarvan de wezenlijke kenmerken beantwoorden aan een technische functie. Bij inschrijving van deze vormen zouden de aan het merk verbonden uitsluitende rechten concurrenten immers de mogelijkheid ontnemen om een waar met een dergelijke functie aan te bieden, althans hun beletten, de verschillende technische oplossingen voor incorporatie van een dergelijke functie in hun waren vrij te kiezen" (punt 79). Een teken dat uitsluitend bestaat in de vorm van een waar, kan derhalve niet worden ingeschreven "indien wordt aangetoond dat de wezenlijke functionele kenmerken van die vorm uitsluitend aan de technische uitkomst zijn toe te schrijven". Bovendien kan het bewijs dat er nog andere vormen bestaan waarmee dezelfde technische uitkomst kan worden verkregen, deze grond voor weigering of nietigheid van de inschrijving niet opzij zetten.

In de zaak *Hölterhoff* (arrest van 14 mei 2002, C-2/00, Jurispr. blz. I-4187) werd het Hof verzocht om uitlegging van artikel 5, lid 1, van richtlijn 89/104, op grond waarvan een merkhouder iedere derde het gebruik in het economisch verkeer kan verbieden van een teken dat gelijk is aan het merk en gebruikt wordt voor dezelfde waren als die waarvoor het merk ingeschreven is en van een teken dat gelijk is aan of overeenstemt met het merk en gebruikt wordt voor dezelfde of soortgelijke waren, indien daardoor bij het publiek verwarring kan ontstaan. Het Hof verklaarde voor recht dat "de merkhouder zich niet op zijn uitsluitend recht kan beroepen wanneer een derde in het kader van een handelstransactie duidelijk maakt, dat de waar uit eigen productie afkomstig is en hij het betrokken merk uitsluitend gebruikt ter aanduiding van de bijzondere eigenschappen van de door hem aangeboden waar, zodat het uitgesloten is dat het gebruikte merk in het economisch verkeer als een aanduiding van herkomst uit een bepaalde onderneming wordt opgevat".

In de zaak *Arsenal Football Club* (arrest van 12 november 2002, C-206/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) moest het Hof zich uitspreken over de uitlegging van artikel 5, lid 1, sub a, van richtlijn 89/104 in de context van een inbreukprocedure door de voetbalclub Arsenal Football Club plc tegen een handelaar over de verkoop door deze laatste van sjaals waarop in grote letters het woord "Arsenal" stond, een teken dat Arsenal met name voor dergelijke waren als merk heeft laten inschrijven. Het Hof verklaarde dat in een situatie waarin een derde in het economisch verkeer een teken dat gelijk is aan een geldig ingeschreven merk gebruikt voor dezelfde waren als die waarvoor het merk is ingeschreven, de merkhouders zich in een geval als in het hoofdgeding aan de orde is, overeenkomstig artikel 5, lid 1, sub a, van de richtlijn tegen dit gebruik kan verzetten.

Deze conclusie baseert het Hof op zijn rechtspraak, volgens welke het in artikel 5, lid 1, sub a, van de richtlijn bedoelde exclusieve recht is verleend om de merkhouders de mogelijkheid te bieden zijn specifieke belangen als merkhouders te beschermen, dat wil zeggen om te verzekeren dat het merk zijn wezenlijke functies kan vervullen. Het Hof leidt daaruit af dat de uitoefening van dit recht beperkt moet blijven tot gevallen waarin het gebruik van het merk door een derde afbreuk doet of kan doen aan de functies van het merk en met name aan de essentiële functie ervan, namelijk de consumenten de herkomst van de waar te garanderen. Daarentegen kan de merkhouders het gebruik van een teken dat gelijk is aan het merk, voor dezelfde waren als die waarvoor het merk is ingeschreven, niet verbieden indien door dit gebruik, gelet op de functies van het merk, zijn eigen belangen als merkhouders niet kunnen worden aangetast. Onder verwijzing naar het arrest *Hölterhoff* merkt het Hof op dat bepaalde soorten gebruik voor zuiver beschrijvende doeleinden, zijn uitgesloten van de werkingssfeer van artikel 5, lid 1, van de richtlijn, aangezien zij geen van de belangen die deze bepaling beoogt te beschermen, aantasten en dus niet onder het begrip gebruik in de zin van deze bepaling vallen. Het Hof stelt echter vast dat de situatie in het hoofdgeding fundamenteel verschilt van die van het arrest *Hölterhoff*, daar in casu het teken wordt gebruikt in het kader van verkopen aan consumenten, en kennelijk niet wordt gehanteerd voor zuiver beschrijvende doeleinden. Aan deze conclusie wordt niet afgedaan door het bericht aan de kraam van de handelaar dat de betrokken producten geen officiële waren van de club waren.

Het Hof stelt overigens vast dat in casu niet is gewaarborgd dat alle van het merk voorziene waren zijn vervaardigd of geleverd onder controle van een en dezelfde onderneming die kan worden geacht voor de kwaliteit ervan in te staan. In deze omstandigheden kan het gebruik van een teken dat gelijk is aan het merk door een derde afbreuk doen aan de herkomstgarantie van de waar en moet de merkhouders zich hiertegen kunnen verzetten. Aan deze conclusie doet niet af dat het merk wordt opgevat als een blijk van steun, trouw of gehechtheid aan de merkhouders.

In de zaak *Sieckmann* (arrest van 12 december 2002, C-273/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), heeft het Hof artikel 2 van richtlijn 89/104 betreffende tekens die een merk kunnen vormen, uitgelegd in verband met een olfactorisch teken. Volgens

het Hof moet deze bepaling aldus worden uitgelegd dat “een teken dat als zodanig niet visueel waarneembaar is, een merk kan vormen, op voorwaarde dat het vatbaar is voor grafische voorstelling, inzonderheid door middel van figuren, lijnen of lettertekens, en die voorstelling duidelijk, nauwkeurig, als zodanig volledig, gemakkelijk toegankelijk, begrijpelijk, duurzaam en objectief is”. In geval van een olfactorisch teken verklaarde het Hof echter dat “noch een scheikundige formule, noch een beschrijving met woorden, noch het depot van een geurmonster noch een combinatie daarvan [voldoet] aan de vereisten van grafische voorstelling”.

Het Hof komt tot deze conclusie op grond van de essentiële rol van de inschrijving in het beschermingsstelsel dat is gecreëerd door richtlijn 89/104 en verordening (EG) nr. 40/94 inzake het gemeenschapsmerk.¹⁰ Volgens artikel 2 van de richtlijn kunnen merken worden gevormd door “met name woorden, [...], tekeningen, letters, cijfers, vormen van waren of van verpakking”, maar deze opsomming is blijkens de zevende overweging van de considerans van de richtlijn “niet limitatief”. Deze bepaling sluit niet met zoveel woorden tekens uit die als zodanig niet visueel kunnen worden waargenomen. Dergelijke tekens kunnen dus een merk vormen, op voorwaarde dat zij vatbaar zijn voor grafische voorstelling. Het Hof definieert de vereisten waaraan een grafische voorstelling moet voldoen, gezien de functie die het moet vervullen, met name in termen van toegankelijkheid voor de gebruikers van het register. Met name moet de grafische voorstelling duidelijk, nauwkeurig, als zodanig volledig, gemakkelijk toegankelijk, begrijpelijk, duurzaam en objectief zijn.

Deze vereisten toepassend op de mogelijkheden van een grafische voorstelling van olfactorische tekens, waarom het Hof door de verwijzende rechter was verzocht, stelt het vast dat een scheikundige formule “niet [staat] voor de geur van een stof, maar voor de stof zelf, en [...] aan duidelijkheid en nauwkeurigheid te wensen over[laat]” (punt 69), dat “ofschoon de beschrijving van een geur grafisch is, [...] die beschrijving niet voldoende duidelijk, nauwkeurig en objectief [is]”, dat het depot van een geurmonster geen grafische voorstelling in de zin van artikel 2 van de richtlijn vormt, en dat zo’n monster “niet stabiel en duurzaam genoeg” is (punt 71). Bij een olfactorisch teken voldoet ook een combinatie van die mogelijkheden niet aan de vereisten van grafische voorstelling, met name op het punt van de “vereisten van duidelijkheid en nauwkeurigheid” (punt 72).

12. Op het gebied van de *overheidsopdrachten* zijn twee zaken te noemen.

In de zaak *HI* (arrest van 18 juni 2002, C-92/00, Jurispr. I-5553) werd het Hof verzocht om uitlegging van richtlijn 89/665/EEG.¹¹ Meer speciaal moest het zich uitspreken over

¹⁰ Verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk.

¹¹ Richtlijn 89/665/EEG van de Raad van 21 december 1989 houdende de coördinatie van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen betreffende de toepassing van de beroepsprocedures inzake het plaatsen van overheidsopdrachten voor leveringen en voor de uitvoering van werken (PB

het bestaan van een recht van beroep tegen een besluit van de aanbestedende dienst tot intrekking van een openbare aanbesteding en de reikwijdte van het rechterlijk toezicht in het kader van zo'n beroep.

Het Hof beantwoordt de prejudiciële vragen aldus: "Artikel 1, lid 1, van [richtlijn 89/665] vereist dat tegen een besluit van de aanbestedende dienst tot intrekking van een openbare aanbesteding voor dienstverlening beroep openstaat en dat een dergelijk besluit desgevallend nietig kan worden verklaard wegens schending van het gemeenschapsrecht inzake overheidsopdrachten of van de desbetreffende nationale omzettingbepalingen." Voorts verzet deze richtlijn zich ertegen "dat een nationale regeling de wettigheidstoetsing van de intrekking van een aanbesteding beperkt tot een onderzoek van de enkele vraag of dit besluit al dan niet arbitrair is".

In het arrest *Concordia Bus Finland* (arrest van 17 september 2002, C-513/99, Jurispr. blz. I-7213) buigt het Hof zich voor het eerst over de vraag of rekening mag worden gehouden met milieucriteria bij het plaatsen van bepaalde overheidsopdrachten voor dienstverlening. De prejudiciële vragen hadden in de eerste plaats betrekking op de uitlegging van richtlijn 89/665/EEG. Het Hof wijst er echter op dat het antwoord niet anders zou luiden indien de procedure voor het plaatsen van overheidsopdrachten binnen de werkingssfeer zou vallen van richtlijn 93/38/EEG.¹²

Het hoofdgeding betrof de overheidsopdracht voor de exploitatie van het gemeentelijk busvervoer van Helsinki (Finland). Het Hof oordeelt dat de aanbestedende dienst in het kader van het besluit om een opdracht te gunnen aan de inschrijver met de economisch voordeligste aanbidding, rekening mag houden met milieucriteria zoals het niveau van de stikstofmonoxyde-emissies of het geluidsniveau van de bussen, voorzover bij deze criteria aan bepaalde voorwaarden wordt voldaan.

De conclusie dat richtlijn 92/50 het hanteren van milieucriteria niet uitsluit, baseert het Hof op het feit dat de opomping in de richtlijn van de criteria ter bepaling van de economisch voordeligste aanbidding niet limitatief is en dat artikel 36, lid 1, sub a, niet aldus kan worden uitgelegd dat elk van de door de aanbestedende dienst gehanteerde gunningscriteria noodzakelijk van zuiver economische aard is, daar niet kan worden uitgesloten dat niet zuiver economische factoren van invloed kunnen zijn op de waarde van een aanbidding voor die aanbestedende dienst. Het Hof wijst tevens op de bewoordingen van artikel 130 R, lid 2, eerste alinea, derde volzin, EG-Verdrag (dat bij het Verdrag van Amsterdam in een licht gewijzigde vorm is opgenomen in artikel 6

L 395, blz. 33), zoals gewijzigd bij richtlijn 92/50/EEG van de Raad van 18 juni 1992 betreffende de coördinatie van de procedures voor het plaatsen van overheidsopdrachten voor dienstverlening (PB L 209, blz. 1).

¹² Richtlijn 93/38/EEG van de Raad van 14 juni 1993 houdende coördinatie van de procedures voor het plaatsen van opdrachten in de sectoren water en energievoorziening, vervoer en telecommunicatie (PB L 199, blz. 84).

EG), dat bepaalt dat de eisen inzake milieubescherming moeten worden geïntegreerd in de omschrijving en de uitvoering van het beleid en het optreden van de Gemeenschap.

Aan de hand van vaste rechtspraak somt het Hof de voorwaarden op waaronder het rekening houden met milieucriteria verenigbaar is te achten met het gemeenschapsrecht. Deze criteria moeten verband houden met de opdracht, zij mogen de aanbestedende dienst geen onvoorwaardelijke keuzevrijheid geven, zij moeten uitdrukkelijk in het bestek of in de aankondiging van de opdracht worden vermeld en alle fundamentele beginselen van gemeenschapsrecht eerbiedigen, met name het discriminatieverbod.

13. In het *sociaal recht* zijn drie zaken te signaleren op het gebied van de sociale zekerheid (13.1), twee met betrekking tot de gelijke behandeling van mannen en vrouwen (13.2) en twee over richtlijnen met sociale strekking (13.3).

13.1 In de zaak *Humer* (arrest van 5 februari 2002, C-255/99, Jurispr. I-1205) ging het om de verenigbaarheid met het gemeenschapsrecht van een voorwaarde in de Oostenrijkse wetgeving waaronder minderjarige kinderen in aanmerking kunnen komen voor een onderhoudsvoorschot. Het Hof herinnerde er allereerst aan dat zo'n voorschot een gezinsbijslag is in de zin van artikel 4, lid 1, sub h, van verordening (EEG) nr. 1408/71¹³ (arrest van 15 maart 2001, *Offermans*, C-85/99, Jurispr. I-2261). Voorts valt een persoon van wie een van beide ouders werknemer of werkloos is, onder de personele werkingssfeer van verordening nr. 1408/71 als een gezinslid van een werknemer. Ten slotte moeten de artikelen 73 en 74 van de verordening aldus worden uitgelegd dat het minderjarige kind dat na een echtscheiding met de ouder die het ouderlijk gezag over hem uitoefent in een andere lidstaat dan de uitkerende lidstaat woont en wiens andere ouder, die het onderhoudsgeld moet betalen, werkt of werkloos is in de uitkerende lidstaat, recht heeft op een gezinsbijslag als het onderhoudsvoorschot waarin de Oostenrijkse wettelijke regeling voorziet.

In de zaak *Kaske* (arrest van 5 februari 2002, C-277/99, Jurispr. blz. I-1261) heeft het Hof zich uitgesproken over de vraag of een verdrag inzake werkloosheidsverzekering tussen de Bondsrepubliek Duitsland en de Republiek Oostenrijk kan worden toegepast in plaats van verordening nr. 1408/71; het paste op werkloosheidsuitkeringen de beginselen toe die het had geformuleerd in het arrest van 7 februari 1991, *Rönfeldt* (C-227/89, Jurispr. blz. I-323) en concludeerde dat die mogelijkheid in casu aanwezig was. De in laatstgenoemd arrest geformuleerde beginselen beogen enkel, een verworven sociaal recht dat op het tijdstip waarop het de betrokken onderdaan van een

¹³ Verordening (EEG) nr. 1408/71 van de Raad van 14 juni 1971 betreffende de toepassing van de socialezekerheidsregelingen op werknemers en zelfstandigen, alsmede op hun gezinsleden, die zich binnen de Gemeenschap verplaatsen, zoals gewijzigd en bijgewerkt bij verordening (EEG) nr. 118/97 van de Raad van 2 december 1996 (PB 1997, L 28, blz. 1).

lidstaat ten goede zou kunnen komen, niet is voorzien in het kader van het gemeenschapsrecht, te laten voortbestaan. Bijgevolg is de omstandigheid, dat verordening nr. 1408/71 in de lidstaat van oorsprong van een onderdaan bij de toetreding van deze lidstaat tot de Europese Gemeenschap van toepassing is geworden, zonder belang voor zijn verworven recht op toepassing van een bilaterale regeling die op het tijdstip waarop hij van zijn recht op vrij verkeer gebruik heeft gemaakt, als enige toepasselijke was.

De zaak *Hervein e.a.* (arrest van 19 maart 2002, C-393/99 en C-394/99, Jurispr. blz. I-2829) betrof de geldigheid van enkele bepalingen van verordening nr. 1408/71¹⁴, waarin werd bepaald dat op degene die werkzaamheden in loondienst op het grondgebied van een lidstaat en werkzaamheden anders dan in loondienst op het grondgebied van een andere lidstaat uitoefent, de wetgeving van ieder van deze lidstaten van toepassing is. Het Hof verklaarde dat bij onderzoek van de gestelde vragen niet is gebleken van feiten of omstandigheden die de geldigheid van de betrokken artikelen kunnen aantasten. Het voegde eraan toe dat in voorkomend geval de nationale rechter bij wie geschillen over de toepassing van deze bepalingen aanhangig zijn, dient na te gaan of enerzijds de in dit kader toegepaste nationale wetgevingen in overeenstemming met de artikelen 39 EG en 43 EG worden toegepast, inzonderheid of de nationale wetgeving waarvan de toepassingsvoorwaarden worden betwist, voor de werknemer of zelfstandige in een sociale bescherming resulteert, en anderzijds of deze bepaling bij wijze van uitzondering op verzoek van de betrokkene buiten toepassing dient te blijven, aangezien hij door de toepassing daarvan een sociaalzekerheidsvoordeel zou verliezen dat hij aanvankelijk krachtens een tussen twee of meer lidstaten geldend sociaalzekerheidsverdrag genoot.

13.2 In de zaak *Lommers* (arrest van 19 maart 2002, C-476/99, Jurispr. blz. I-2891) oordeelde het Hof dat artikel 2, leden 1 en 4, van richtlijn 76/207/EEG¹⁵ zich niet verzet tegen een regeling die door een ministerie is ingevoerd ter bestrijding van een situatie van zware ondervertegenwoordiging van vrouwen binnen dat ministerie en die, in een context die wordt gekenmerkt door een tekort aan geschikte en betaalbare kinderopvang, de in aantal beperkte gesubsidieerde kinderopvangplaatsen die het ministerie ter beschikking van zijn personeel stelt, uitsluitend voorbehoudt aan vrouwelijke werknemers, terwijl mannelijke werknemers slechts toegang tot die plaatsen kunnen krijgen in door de werkgever te beoordelen noodgevallen. Dit geldt echter alleen mits deze uitzondering ten behoeve van mannelijke werknemers in het

¹⁴ Artikel 14 quater, lid 1, sub b, thans artikel 14 quater, sub b, en bijlage VII bij verordening (EEG) nr. 1408/71 van de Raad van 14 juni 1971, zoals gewijzigd en bijgewerkt bij verordening (EEG) nr. 2001/83 van de Raad van 2 juni 1983 (PB L 230, blz. 6), daarna gewijzigd bij verordening (EEG) nr. 3811/86 van de Raad van 11 december 1986 (PB L 355, blz. 5).

¹⁵ Richtlijn 76/207/EEG van de Raad van 9 februari 1976 betreffende de tenuitvoerlegging van het beginsel van gelijke behandeling van mannen en vrouwen ten aanzien van de toegang tot het arbeidsproces, de beroepsopleiding en de promotiekansen en ten aanzien van de arbeidsvoorwaarden (PB L 39, blz. 40).

bijzonder aldus wordt uitgelegd, dat diegenen onder hen die alleenstaand ouder zijn onder dezelfde voorwaarden als vrouwelijke werknemers toegang tot dit stelsel van kinderopvang kunnen krijgen.

De zaak *Lawrence e.a.* (arrest van 17 september 2002, C-320/00, Jurispr. blz. I-7325) had betrekking op de uitlegging van artikel 141, lid 1, EG ten aanzien van vrouwelijke werknemers die na een verplichte aanbestedingsprocedure van een overheidsinstantie waren overgedragen aan particuliere ondernemingen en een lager loon ontvingen dan vóór de overdracht. Het Hof merkte op dat niets in de bewoordingen van artikel 141, lid 1, EG erop wijst dat deze bepaling enkel toepasselijk is in situaties waarin mannen en vrouwen voor eenzelfde werkgever werken. Wanneer evenwel de geconstateerde verschillen in beloning van werknemers niet zijn toe te schrijven aan één bron, ontbreekt een entiteit die verantwoordelijk is voor de ongelijkheid. Het Hof oordeelde dan ook dat een situatie waarin de vastgestelde verschillen in beloning van werknemers van verschillend geslacht die gelijke of gelijkwaardige arbeid verrichten niet zijn toe te schrijven aan één bron, niet valt onder artikel 141, lid 1, EG.

13.3 In de zaak *Beckmann* (arrest van 4 juni 2002, C-164/00, Jurispr. blz. I-4893) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van richtlijn 77/187/EEG inzake het behoud van de rechten van werknemers bij overgang van ondernemingen¹⁶, in een geschil tussen Beckmann en haar voormalig werkgever ter zake van een vervroegd pensioen en andere uitkeringen waarvan Beckmann meende dat die haar toekwamen ten gevolge van haar ontslag wegens personeelsinkrimping en die haar werkgever weigerde te betalen. Het Hof oordeelde dat "vervroegde pensioenen, alsmede uitkeringen die bedoeld zijn om de voorwaarden van een vervroegde pensionering te verbeteren, die in geval van ontslag worden uitbetaald aan werknemers vanaf een bepaalde leeftijd, zoals de in het hoofdgeding aan de orde zijnde uitkeringen, geen ouderdomsuitkeringen, invaliditeitsuitkeringen of uitkeringen aan nagelaten betrekkingen uit hoofde van voor één of meer bedrijfstakken geldende aanvullende stelsels van sociale voorzieningen zijn zoals bedoeld in artikel 3, lid 3, van [richtlijn 77/187]" (punt 32).

Dit oordeel was erop gebaseerd dat, gelet op de algemene doelstelling van richtlijn 77/187, bescherming van de rechten van de werknemers bij de overgang van een onderneming, de uitzondering op de regel dat de rechten en verplichtingen welke voor de vervreemder uit de arbeidsovereenkomst, de arbeidsverhouding of collectieve overeenkomsten voortvloeien overgaan op de verkrijger, strikt moet worden uitgelegd. In dit verband dienen slechts als ouderdomsuitkeringen te worden aangemerkt de uitkeringen die worden uitbetaald vanaf het moment waarop de werknemer het in de algemene opzet van het betrokken pensioenstelsel voorziene normale einde van zijn

¹⁶ Richtlijn 77/187/EEG van de Raad van 14 februari 1977 inzake de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten betreffende het behoud van de rechten van de werknemers bij overgang van ondernemingen, vestigingen of onderdelen daarvan (PB L 61, blz. 26).

loopbaan bereikt, en niet de uitkeringen die worden betaald in omstandigheden als die in het hoofdgeding, namelijk in geval van ontslag wegens personeelsinkrimping, zelfs indien deze uitkeringen worden berekend aan de hand van de berekeningswijze van de gewone pensioenen. De in geval van ontslag van een werknemer bestaande verplichtingen gaan over op de verkrijger, ongeacht of die verplichtingen hun oorsprong vinden in handelingen van de overheid of door dergelijke handelingen worden geïmplementeerd en ongeacht de daartoe vastgestelde praktische uitvoeringsregels.

In de zaak *Rodríguez Caballero* (arrest van 12 december 2002, C-442/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) heeft het Hof een prejudiciële beslissing gegeven over de uitlegging van richtlijn 80/987/EEG betreffende de bescherming van werknemers bij insolventie van de werkgever.¹⁷ Op grond van het algemene beginsel van gelijke behandeling en non-discriminatie heeft het Hof geoordeeld dat aanspraken ter zake van "salarios de tramitación" (lonen tijdens de procedure) als uit arbeidsovereenkomsten of arbeidsverhoudingen voortvloeiende aanspraken van werknemers, in de zin van de richtlijn moeten worden beschouwd, ongeacht volgens welke procedure zij zijn vastgesteld, indien dergelijke op grond van de betrokken nationale regeling bij rechterlijke beslissing erkende aanspraken de aansprakelijkheid van het waarborgfonds doen ontstaan en een ongelijke behandeling van identieke aanspraken die zijn vastgesteld in een schikkingsprocedure, niet objectief gerechtvaardigd is.

14. Wat het recht van de *externe betrekkingen* van de Gemeenschap betreft moet worden gewezen op een advies en vier zaken.

Advies 1/00 van 18 april 2002 (Jurispr. blz. I-3493) is uitgebracht op verzoek van de Commissie ingevolge artikel 300, lid 6, EG, over de verenigbaarheid met de bepalingen van het EG-Verdrag van een ontwerp-overeenkomst tussen verschillende landen die tot de Gemeenschap wensen toe te treden en de Gemeenschap zelf, betreffende de totstandbrenging van een gemeenschappelijke Europese luchtvaartruimte (hierna: "ECAA-overeenkomst"), met name van het daarin geregelde systeem van rechterlijk toezicht.

In zijn advies heeft het Hof de beginselen toegepast die zijn vervat in zijn adviezen 1/91 van 14 december 1991 (Jurispr. blz. I-6079) en 1/92 (Jurispr. blz. I-2821) betreffende het ontwerp-akkoord tot instelling van de Europese Economische Ruimte. Het Hof stelde vast dat in het kader van een verzoek over een ontwerp-overeenkomst als de ECAA-overeenkomst, waarvan een groot aantal regels materieel gezien regels van gemeenschapsrecht zijn, het Hof zal moeten nagaan of het hem voorgelegde ontwerp voldoende maatregelen bevat om te garanderen dat het streven naar eenheid

¹⁷ Richtlijn 80/987/EEG van de Raad van 20 oktober 1980 betreffende de onderlinge aanpassing van de wetgevingen der lidstaten inzake de bescherming van de werknemers bij insolventie van de werkgever (PB L 283, blz. 23).

in de uitlegging van deze regels en de nieuwe institutionele banden die door de ECAA-overeenkomst tussen de Gemeenschap en de overeenkomstsluitende staten worden gecreëerd, de autonomie van de communautaire rechtsorde niet aantasten. Het behoud van deze autonomie vereist in de eerste plaats dat de bevoegdheden van de Gemeenschap en haar instellingen, zoals neergelegd in het EG-Verdrag, niet van karakter veranderen. In de tweede plaats is vereist dat de regelingen betreffende de eenheid van uitlegging van de regels van de ECAA-overeenkomst en betreffende de geschillenbeslechting niet tot gevolg hebben, dat de Gemeenschap en haar instellingen bij de uitoefening van hun interne bevoegdheden een bepaalde uitlegging van de in de overeenkomst overgenomen regels van gemeenschapsrecht voorgeschreven wordt. Na een gedetailleerd onderzoek van de ontwerp-overeenkomst heeft het Hof geconcludeerd dat het ontwerp het karakter van de bevoegdheden van de Gemeenschap en haar instellingen niet in die mate aantast dat het met het EG-Verdrag onverenigbaar moet worden verklaard.

In de zaak *Commissie/Ierland* (arrest van 19 maart 2002, C-13/00, Jurispr. blz. I-2943) heeft het Hof geconstateerd dat Ierland, door niet vóór 1 januari 1995 tot de Berner Conventie voor de bescherming van de werken van letterkunde en kunst toe te treden, de verplichtingen niet is nagekomen die op hem rusten krachtens artikel 300, lid 7, EG juncto artikel 5 van Protocol 28 bij de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte.¹⁸ In dit arrest constateert het Hof dat de bij artikel 5 van Protocol 28 bij de Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte aan de lidstaten opgelegde verplichting tot toetreding tot de Berner Conventie onder het gemeenschapsrecht valt en dat de Commissie derhalve bevoegd is om onder toezicht van het Hof de naleving ervan te beoordelen, aangezien deze verplichting voorkomt in een gemengde overeenkomst die door de Gemeenschap en haar lidstaten is gesloten en een gebied betreft dat grotendeels door het Verdrag wordt beheerst.

In zeven van de acht zaken betreffende de "open sky"-overeenkomsten genoemd in punt 7 van dit deel van het jaarverslag (arresten van 5 november 2002, *Commissie/Denemarken*, *Commissie/Zweden*, *Commissie/Finland*, *Commissie/België*, *Commissie/Luxemburg*, *Commissie/Oostenrijk* en *Commissie/Duitsland*) verweet de Commissie de lidstaten, inbreuk te hebben gemaakt op de externe bevoegdheid van de Gemeenschap door de betrokken verbintenissen aan te gaan. Deze bevoegdheid vloeide volgens haar voort uit de noodzaak in de zin van advies 1/76 van 26 april 1977 (Jurispr. blz. 741), om een overeenkomst die dergelijke verbintenissen bevat op gemeenschapsniveau te sluiten, en uit het feit dat de betrokken verbintenissen de door de Gemeenschap vastgestelde regels inzake luchtvervoer aantasten in de zin van het arrest van 31 maart 1971, *Commissie/Raad*, het "AETR"-arrest (22/70, Jurispr. blz. 263).

¹⁸ Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte van 2 mei 1992 (PB 1994, L 1, blz. 3).

Het Hof verklaarde eerst dat de beginselen van advies 1/76 niet van toepassing waren. Na een gedetailleerde analyse overwoog het dat geen sprake was van een situatie waarin de interne bevoegdheid slechts tezamen met de externe bevoegdheid nuttig kon worden uitgeoefend. Vervolgens onderzocht het of de Gemeenschap een bevoegdheid bezat in de zin van het reeds aangehaalde AETR-arrest, volgens hetwelk de bevoegdheid van de Gemeenschap tot het sluiten van internationale overeenkomsten niet alleen voortvloeit uit een uitdrukkelijke bevoegdheidstoekenning in het EG-Verdrag, maar ook kan voortvloeien uit andere bepalingen van dit Verdrag en uit handelingen die de gemeenschapsinstellingen in het kader van deze bepalingen hebben gesteld. De Gemeenschap verkrijgt een externe bevoegdheid uit hoofde van de uitoefening van haar interne bevoegdheid in de volgende gevallen: wanneer de internationale verbintenissen binnen de werkingssfeer van de gemeenschappelijke regels vallen of binnen een gebied dat reeds grotendeels door dergelijke regels wordt bestreken, zelfs wanneer er geen tegenstrijdigheid bestaat tussen de internationale verbintenissen en de gemeenschappelijke regels; wanneer de Gemeenschap in haar interne wettelijke voorschriften bepalingen heeft opgenomen betreffende de behandeling van onderdanen van derde landen of wanneer zij haar instellingen uitdrukkelijk de bevoegdheid heeft verleend om met derde landen te onderhandelen, en wanneer de Gemeenschap een bepaald gebied volledig heeft geharmoniseerd. Daarentegen tasten de eventuele verleggingen van de dienstenstromen in de interne markt die uit de door de lidstaten met derde landen gesloten "open sky"-overeenkomsten kunnen voortvloeien, op zich de op dit gebied vastgestelde gemeenschappelijke regels niet aan en kunnen deze dus niet de grondslag vormen van een externe bevoegdheid van de Gemeenschap. Ten slotte past het Hof deze criteria toe en constateert het na een gedetailleerd onderzoek van de gemeenschapsregelingen op het gebied van het luchtvervoer dat de lidstaten, door met de Verenigde Staten van Amerika internationale verbintenissen aan te gaan of deze ondanks de herziening van de "open sky"-overeenkomsten te handhaven, betreffende de tarieven van de door dit derde land aangewezen luchtvaartmaatschappijen op intracommunautaire luchtroutes en betreffende de op het grondgebied van de betrokken lidstaten aangeboden of gebruikte geautomatiseerde boekingsystemen, niet voldaan hebben aan de verplichtingen die op hen rusten krachtens artikel 10 EG en verordeningen (EEG) nrs. 2409/92 en 2299/89.¹⁹

In de zaak *Commissie/Raad* (arrest van 10 december 2002, C-29/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) verzocht de Commissie gedeeltelijke nietigverklaring van het besluit van de Raad van 7 december 1998 houdende goedkeuring van de toetreding van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (hierna: "EGA") tot het verdrag inzake nucleaire veiligheid. Volgens de Commissie werden in de als bijlage bij dat besluit gevoegde verklaring betreffende de respectieve bevoegdheden van de EGA en de lidstaten ten aanzien van dit verdrag, verscheidene artikelen van het verdrag niet

¹⁹ Verordening (EEG) nr. 2409/92 van de Raad van 23 juli 1992 inzake tarieven voor luchtdiensten (PB L 240, blz. 15), en verordening (EEG) nr. 2299/89 van de Raad van 24 juli 1989 betreffende gedragsregels voor geautomatiseerde boekingsystemen (PB L 220, blz. 1).

genoemd waarvoor de EGA bevoegd was. In zijn arrest verklaarde het Hof de verklaring nietig voorzover daarin de artikelen 7, 14, 16, leden 1 en 3, alsmede 17 tot en met 19 van genoemd verdrag, die terreinen betroffen waarop de EGA bevoegd was, niet waren vermeld.

De zaak *Pokrzeptowicz-Meyer* (arrest van 29 januari 2002, C-162/00, Jurispr. blz. I-1049) betrof de vraag of de uitlegging die aan artikel 39 EG (inzake het vrije verkeer van werknemers) is gegeven in het arrest van 20 oktober 1993, *Spotti* (C-272/92, Jurispr. blz. I-5185), namelijk dat een bepaling van het Duitse Hochschulrahmengesetz niet kon worden toegepast op onderdanen van andere lidstaten omdat zij discriminerend is, kon worden toegepast op de bepaling van de associatieovereenkomst met de Republiek Polen over het werknemersverkeer.²⁰ Na te hebben geconstateerd dat deze bepaling van de overeenkomst rechtstreekse werking heeft, hetgeen betekent dat Poolse onderdanen zich op deze bepaling kunnen beroepen voor de nationale rechterlijke instantie van de lidstaat van ontvangst, verklaarde het Hof dat de uitlegging van artikel 39 EG gezien de bedoeling van de overeenkomst kon worden toegepast op deze bepaling, en dat er geen enkel argument was aangevoerd dat de in geding zijnde discriminatie objectief rechtvaardigde.

15. Inzake het *vervoer* moet worden gewezen op de zaak *Hoves Internationaler Transport-Service* (arrest van 2 juli 2002, C-115/00, Jurispr. blz. I-6077), dat betrekking had op de toepassing van enkele in Duitsland geldende bepalingen op een vervoersonderneming die in Luxemburg gevestigd was en aldaar internationale goederenvervoer over de weg mocht verrichten. De onderneming was uit dien hoofde volgens artikel 1 van verordening (EEG) nr. 3118/93²¹ toegelaten tot het verrichten van binnenlands beroepsgoederenvervoer in een andere lidstaat (cabotagevervoer). In concreto was de vraag of de verordening, alsook richtlijn 93/89/EEG²², in de weg stonden aan de verplichting om een voertuig in de lidstaat van ontvangst (in casu de Bondsrepubliek Duitsland) te registreren en aldaar motorrijtuigenbelasting te betalen.

Het Hof merkt op "dat indien de vervoersondernemer verplicht was om het voertuig in de lidstaat van ontvangst te registreren, hem daarmee het vrij verrichten van cobatagediensten zou worden onttrokken. Blijkens artikel 3, lid 3, tweede alinea, van

²⁰ Artikel 37, lid 1, van de Europa-overeenkomst waarbij een associatie tot stand wordt gebracht tussen de Europese Gemeenschappen en hun lidstaten, enerzijds, en de Republiek Polen, anderzijds, namens de Gemeenschap gesloten en goedgekeurd bij besluit 93/743/EG, EGKS, Euratom van de Raad en de Commissie van 13 december 1993 (PB L 348, blz. 1).

²¹ Verordening nr. (EEG) nr. 3118/93 van de Raad van 25 oktober 1993 tot vaststelling van de voorwaarden waaronder vervoersondernemers worden toegelaten tot het binnenlands goederenvervoer over de weg in een lidstaat waar zij niet gevestigd zijn (PB L 279, blz. 1).

²² Richtlijn 93/89/EEG van de Raad van 25 oktober 1993 betreffende de toepassing door de lidstaten van de belastingen op sommige voor het goederenvervoer over de weg gebruikte voertuigen en van de voor het gebruik van sommige infrastructuurvoorzieningen geheven tolgeden en gebruiksrechten (PB L 279, blz. 32).

verordening nr. 3118/93 veronderstelt de uitoefening daarvan immers dat het motorvoertuig geregistreerd is in de lidstaat van vestiging" (punt 55). "Evenzo zou de verplichting voor een vervoersondernemer om in de lidstaat van ontvangst motorrijtuigenbelasting te betalen ofschoon hij een dergelijke belasting reeds heeft betaald in de lidstaat van vestiging, strijdig zijn met het doel van verordening nr. 3118/93, die, volgens de tweede overweging van de considerans, ten aanzien van degene die de diensten verricht elke beperking op grond van nationaliteit of vestiging in een andere lidstaat dan die waarin de dienst moet worden verricht, wil opheffen" (punt 56). Het Hof concludeert "dat artikel 6 van verordening nr. 3118/99 in de weg staat aan nationale bepalingen van een lidstaat van ontvangst, die ertoe leiden dat deze lidstaat motorrijtuigenbelasting heft op het gebruik van motorvoertuigen voor goederenvervoer over de weg op grond dat deze voertuigen gewoonlijk gestald zijn op het grondgebied van die lidstaat van ontvangst, ofschoon zij zijn geregistreerd in de lidstaat van vestiging en in de lidstaat van ontvangst voor cabotage over de weg worden gebruikt krachtens door de lidstaat van vestiging rechtmatig afgegeven vergunningen" (punt 59).

Het Hof stelt tevens vast dat de heffing van motorrijtuigenbelasting in de lidstaat van ontvangst, onverenigbaar is met richtlijn 93/89. Om te beginnen was het hoofdgeding het gevolg van een positief wetsconflict inzake de registratie van voertuigen en bijgevolg inzake de belasting daarover. Richtlijn 93/89 bevat weliswaar geen collisieregels die het mogelijk maakt de ter zake van de registratie bevoegde lidstaat te bepalen, maar het Hof stelt vast dat de doelstelling van bevordering van cabotage over de weg, tezamen met de bij richtlijn 93/89 ingevoerde harmonisatie van de belastingen over sommige bedrijfsvoertuigen, niet zou worden bereikt indien de lidstaat van ontvangst betaling van de belasting kon eisen. Het oordeelt dat "artikel 5 van richtlijn 93/89 in de weg staat aan nationale bepalingen van een lidstaat van ontvangst, in de zin van artikel 1, lid 1, van verordening nr. 3118/93, die ertoe leiden dat deze lidstaat motorrijtuigenbelasting heft op het gebruik van motorvoertuigen voor goederenvervoer over de weg op grond dat deze voertuigen gewoonlijk gestald zijn op het grondgebied van die lidstaat van ontvangst, ofschoon zij zijn geregistreerd in de lidstaat van vestiging en de in artikel 3, lid 1, van genoemde richtlijn bedoelde belasting in de lidstaat van vestiging wordt betaald, en ofschoon die voertuigen in de lidstaat van ontvangst voor cabotage over de weg worden gebruikt krachtens door de lidstaat van vestiging rechtmatig afgegeven vergunningen" (punt 59).

16. Wat het *belastingrecht* betreft, moet worden gewezen op het arrest van 15 oktober 2002, *Commissie/Duitsland* (C-427/98, Jurispr. blz. I-8315), waarin het Hof heeft vastgesteld dat de Bondsrepubliek Duitsland de verplichtingen niet was nagekomen die op haar rusten krachtens artikel 11 van de Zesde richtlijn (77/388/EEG) inzake de belasting over de toegevoegde waarde²³ door geen bepalingen vast te stellen die, voor

²³ Zesde richtlijn (77/388/EEG) van de Raad van 17 mei 1977 betreffende de harmonisatie van de wetgevingen der lidstaten inzake omzetbelasting – Gemeenschappelijk stelsel van belasting over de toegevoegde waarde: uniforme grondslag (PB L 145, blz. 1), in de versie van richtlijn 95/7/EG

het geval dat kortingsbonnen zijn vergoed, voorzien in de mogelijkheid van een herziening van de maatstaf van heffing van de belastingplichtige die deze vergoeding heeft betaald.

Het beroep van de Commissie betrof het geval waarin enerzijds een of meerdere groothandelaars optreden in de distributieketen tussen de fabrikant en de detailhandelaars, en anderzijds de bonnen rechtstreeks door de fabrikant aan de detailhandelaars worden vergoed, zonder tussenkomst van de groothandelaars. In die situatie voorzag de Duitse regeling niet in de mogelijkheid dat het op de bon vermelde bedrag van de maatstaf van heffing van de fabrikant wordt afgetrokken. Een verlaging van de maatstaf van heffing kon slechts plaatsvinden indien de fabrikant het product rechtstreeks had geleverd aan de detailhandelaar die hem de bon aanbpdd. In de visie van de Commissie mag de fabrikant daarentegen de maatstaf van heffing verlagen met de waarde van de bon die hij vergoedt. Het Hof bevestigde deze visie, die het reeds had aanvaard in het arrest van 24 oktober 1996, *Elida Gibbs* (C-317/94, Jurispr. blz. I-5339). Het Hof wees onder meer de argumenten af die door de Duitse regering en de regering van het Verenigd Koninkrijk waren aangevoerd, dat de fiscale behandeling van kortingbonnen volgens het arrest *Elida Gibbs* onverenigbaar was met de beginselen waarop het stelsel van de belasting over de toegevoegde waarde berust. Het concludeerde tevens dat de Zesde richtlijn in situaties die ertoe kunnen leiden dat te veel voorbelasting wordt afgetrokken, zoals die waarover de Duitse regering en de regering van het Verenigd Koninkrijk het hebben, in de mogelijkheid voorziet gepaste maatregelen te treffen teneinde elk ongerechtvaardigde verzoek om aftrek en bijgevolg elk verlies aan belastingopbrengsten te verhinderen.

17. Ten slotte moeten twee zaken worden genoemd die betrekking hebben op het *Executieverdrag* (verdrag van 17 september 1968 betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken).

De zaak *Italian Leather* (arrest van 6 juni 2002, C-80/00, Jurispr. blz. I-4995) betrof de uitlegging van artikel 27, lid 1, van het Executieverdrag, waarin als een van de gronden voor weigering van erkenning van beslissingen van de rechter van een andere overeenkomstsluitende staat wordt genoemd het feit dat de beslissing "onverenigbaar is met een tussen dezelfde partijen in de aangezochte staat gegeven beslissing".

Nu deze bepaling zonder nadere precisering betrekking heeft op "beslissingen", verbindt het Hof daaraan de consequentie dat beslissingen in kort geding aan deze regel onderworpen zijn. Wat het begrip onverenigbare beslissingen betreft, verwijst het Hof naar de rechtspraak volgens welke moet worden nagegaan of de betrokken

van de Raad van 10 april 1995 tot wijziging van richtlijn 77/388/EEG en tot invoering van nieuwe vereenvoudigingsmaatregelen op het gebied van de belasting over de toegevoegde waarde – werkingssfeer en praktische regeling voor de toepassing van bepaalde vrijstellingen (PB L 102, blz. 18).

beslissingen rechtsgevolgen hebben die elkaar uitsluiten. Voor een zaak als die van het hoofdgeding oordeelt het Hof dat "artikel 27, punt 3, van het Executieverdrag aldus moet worden uitgelegd, dat een buitenlandse beslissing in kort geding waarbij een schuldenaar wordt gelast bepaalde handelingen achterwege te laten, onverenigbaar is met een beslissing in kort geding in de aangezochte staat tussen dezelfde partijen waarbij het treffen van een dergelijke maatregel wordt geweigerd" (punt 47).

In de zaak *Tacconi* (arrest van 17 september 2002, C-334/00, Jurispr. blz. I-7357) heeft het Hof geoordeeld dat een situatie waarin geen sprake is van verbintenissen die bij onderhandelingen met het oog op het sluiten van een overeenkomst door een partij jegens een andere vrijwillig zijn aangegaan en waarin eventueel rechtsregels zijn geschonden, met name de regel op grond waarvan partijen in het kader van deze onderhandelingen te goeder trouw dienen te handelen, de vordering waarmee de precontractuele aansprakelijkheid van de verweerder wordt ingeroepen, een vordering uit onrechtmatige daad is in de zin van artikel 5, sub 3, van het Executieverdrag. Het Hof herinnerde er met name aan dat het begrip "verbintenissen uit onrechtmatige daad" in de zin van deze bepaling elke vordering omvat die ertoe strekt een verweerder aansprakelijk te stellen en die geen verband houdt met een "verbintenis uit overeenkomst" in de zin van artikel 5, sub 1, van dit verdrag.

B — Samenstelling van het Hof van Justitie

(Protocolaire rangorde op 7 oktober 2002)

Eerste rij, van links naar rechts:

Rechter C. W. A. Timmermans, rechter R. Schintgen, rechter J.-P. Puissochet, president G. C. Rodríguez Iglesias, rechter M. Wathelet, eerste advocaat-generaal J. Mischo, advocaat-generaal F. G. Jacobs.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechter V. Skouris, advocaat-generaal D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal P. Léger, rechter D. A. O. Edward, rechter C. Gulmann, rechter A. M. La Pergola, rechter P. Jann, advocaat-generaal S. Alber.

Derde rij, van links naar rechts:

Rechter A. Rosas, advocaat-generaal L. A. Geelhoed, advocaat-generaal A. Tizzano, rechter N. Colneric, rechter F. Macken, rechter S. von Bahr, rechter J. N. Cunha Rodrigues, advocaat-generaal C. Stix-Hackl, griffier R. Grass.

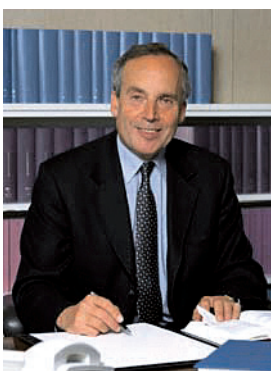
1. Leden van het Hof van Justitie

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Gil Carlos Rodríguez Iglesias

Geboren in 1946; assistent en vervolgens hoogleraar te Oviedo, Freiburg im Breisgau, Madrid (Universidad Autonoma en Universidad Complutense) Extremadura en Granada; hoogleraar internationaal publiekrecht (Granada); lid van het Curatorium van het Max-Planck-Institut für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht te Heidelberg; doctor honoris causa van de universiteit van Turijn, de universiteit "Babes-Bolyai" van Cluj-Napoca (Roemenië) en de universiteit van het Saarland en de universiteit van Oviedo; Honorary Bencher of Gray's Inn (Londen) en King's Inn (Dublin); erelid van de Society of Advanced Legal Studies (Londen); erelid van de Academia Asturiana de jurisprudencia; rechter in het Hof van Justitie sedert 31 januari 1986; president van het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

Francis G. Jacobs, QC

Geboren in 1939; Barrister; ambtenaar bij het secretariaat van de Europese Commissie voor de mensenrechten; referendaris bij advocaat-generaal J.-P. Warner; hoogleraar Europees recht aan King's College te Londen; auteur van diverse publikaties over het Europees recht; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1988.

Claus Christian Gulmann

Geboren in 1942; ambtenaar bij het Ministerie van Justitie; referendaris bij rechter M. Sørensen; hoogleraar internationaal publiekrecht en decaan van de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteit van Kopenhagen; advocaat; voorzitter en lid van arbitragecolleges; lid van het college van administratief beroep; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 7 oktober 1991 tot 6 oktober 1994; rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

David Alexander Ogilvy Edward

Geboren in 1934; Advocate (Schotland); Queen's Counsel (Schotland); secretaris en later penningmeester van de Faculty of Advocates; voorzitter van de Consultative Committee (thans Council) of the Bars and Laws Societies of the EC; Salvesen Professor of European Institutions en directeur van het Europa Institute van de universiteit te Edinburgh; bijzonder adviseur van het House of Lords Select Committee on the European Communities; Honorary Bencher (Gray's Inn, Londen); rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 9 maart 1992; rechter in het Hof van Justitie sedert 10 maart 1992.

Antonio Mario La Pergola

Geboren in 1931; hoogleraar constitutioneel recht, algemeen publiekrecht en rechtsvergelijking aan de universiteiten van Padua, Bologna en Rome; lid van de Hoge Raad voor de magistratuur (1976-1978); lid en voorzitter van het Constitutionele Hof (1986-1987); minister voor Communautaire aangelegenheden (1987-1989); lid van het Europees Parlement (1989-1994); rechter in het Hof van Justitie van 7 oktober tot 31 december 1994; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 1 januari 1995 tot 14 december 1999, rechter in het Hof van Justitie sedert 15 december 1999.

Jean-Pierre Puissochet

Geboren in 1936; lid van de Conseil d'État (Frankrijk); directeur en vervolgens directeur-generaal van de juridische dienst van de Raad van de Europese Gemeenschappen (1968-1973); directeur-generaal van het Agence nationale pour l'emploi (1973-1975); directeur algemeen beheer bij het Ministerie van Industrie (1977-1979); directeur juridische zaken bij de OESO (1979-1985); directeur van het Institut international d'administration publique (1985-1987); jurisconsulte, directeur juridische zaken bij het Ministerie van Buitenlandse zaken (1987-1994); rechter in het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

Philippe Léger

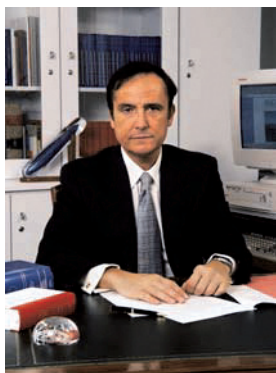
Geboren in 1938; magistraat bij het Ministerie van Justitie (1966-1970); kabinetschef en vervolgens technisch adviseur in het kabinet van de minister van Welzijn in 1976; technisch adviseur in het kabinet van de minister van Justitie (1976-1978); vice-directeur strafzaken en gratieverzoeken (1978-1983); raadsheer in de Cour d'appel de Paris (1983-1986); adjunct-directeur van het kabinet van de garde des Sceaux, minister van Justitie (1986); voorzitter van het Tribunal de grande instance de Bobigny (1986-1993); directeur van het Cabinet du ministre d'État, garde des Sceaux, ministre de la Justice, en advocaat-generaal bij de Cour d'appel de Paris (1993-1994); geassocieerd hoogleraar aan de universiteit René Descartes (Paris-V) van 1988 tot 1993; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1994.

Peter Jann

Geboren in 1935; doctor in de rechtsgeleerdheid aan de Universiteit van Wenen (1957); benoeming tot rechter en plaatsing bij het Bondsministerie van Justitie (1961); Presserichter bij het Straf-Bezirksgericht Wenen (1963-1966); woordvoerder van het Bondsministerie van Justitie (1966-1970), vervolgens verschillende functies binnen de afdeling internationale zaken van dat ministerie; adviseur van de justitiële commissie en woordvoerder in het parlement (1973-1978); benoeming tot lid van het Constitutionele Hof (1978); permanente rechter-rapporteur bij dit Hof tot einde 1994; rechter bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen sinds 19 januari 1995.

Leif Sevón

Geboren in 1941; doctor in de rechtsgeleerdheid (OTL), universiteit te Helsinki; directeur bij het Ministerie van Justitie; adviseur bij de afdeling handel van het Ministerie van Buitenlandse zaken; rechter in het Hooggerechtshof; rechter in het EVA-Hof; president van het EVA-Hof; rechter in het Hof van Justitie (van 19 januari 1995 tot 16 januari 2002).

Dámaso Ruiz-Jarabo Colomer

Geboren in 1949; rechter; magistraat van de Consejo General del Poder Judicial (Hoge Raad voor de magistratuur); hoogleraar; kabinetschef van de voorzitter van de Hoge Raad voor de magistratuur; rechter ad hoc bij het Europees Hof voor de rechten van de mens; magistraat van het Tribunal Supremo sedert 1996; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 19 januari 1995.

Melchior Wathelet

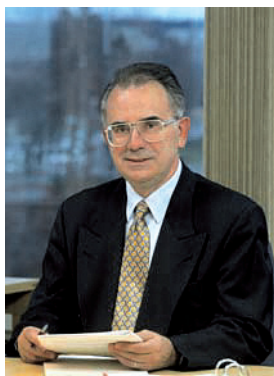
Geboren in 1949; vice-eerste minister en minister van Landsverdediging (1995); burgemeester van Verviers; vice-eerste minister, minister van Justitie en Economische zaken (1992-1995); vice-eerste minister, minister van Justitie en Middenstand (1988-1991); volksvertegenwoordiger (1977-1995); licentiaat in de rechten en licentiaat in de economische wetenschappen (universiteit te Luik); Master of Laws (Harvard University, USA); hoogleraar aan de université catholique de Louvain; rechter in het Hof van Justitie sedert 19 september 1995.

Romain Schintgen

Geboren in 1939; algemeen administrateur bij het Ministerie van Arbeid; voorzitter van de Sociaal-economische Raad; bestuurder van de nationale krediet- en investeringsmaatschappij en van de Société européenne des satellites; regeringslid van het Comité van het Europees Sociaal Fonds, van het Raadgevend comité voor het vrije verkeer van werknemers en van het bestuur van de Europese stichting voor de verbetering van de levens- en arbeidsomstandigheden; rechter in het Gerecht van eerste aanleg van 25 september 1989 tot 11 juli 1996; rechter in het Hof van Justitie sedert 12 juli 1996.

Siegbert Alber

Geboren in 1936; lid van de Bundestag (1969-1980); lid van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa en van de Vergadering van de Westeuropese Unie (WEU) (1970-1980); lid van het Europees Parlement (1977-1997); lid, vervolgens voorzitter (1993-1994) van de commissie juridische zaken en rechten van de burger en woordvoerder juridische zaken van de Fractie van de Europese Volkspartij (EVP); voorzitter van de delegatie voor de betrekkingen met de Baltische Staten en van de subcommissies inzake gegevensbescherming en inzake giftige of gevaarlijke stoffen; ondervoorzitter van het Europees Parlement (1984-1992); Honorarprofessor aan het Europa-Instituut van de universiteit van Saarland; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 1997.

Jean Mischo

Geboren in 1938; licentiaat in de rechten en de politieke wetenschappen (universiteiten van Montpellier, Parijs en Cambridge); lid van de juridische dienst van de Commissie, vervolgens hoofdadministrateur in het kabinet van twee leden van de Commissie; gezantschapssecretaris bij het Ministerie van Buitenlandse zaken van het Groothertogdom Luxemburg, dienst geschillen en verdragen; plaatsvervangend permanent vertegenwoordiger van Luxemburg bij de Europese Gemeenschappen; directeur politieke aangelegenheden bij het Ministerie van Buitenlandse zaken; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie van 13 januari 1986 tot 6 oktober 1991; secretaris-generaal van het Ministerie van Buitenlandse zaken; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 19 december 1997.

Vassilios Skouris

Geboren in 1948; gediplomeerde in de rechten van de vrije universiteit te Berlijn (1970); doctor in het staatsrecht en het administratief recht van de universiteit te Hamburg (1973); hoogleraar aan de universiteit te Hamburg (1972-1977); hoogleraar publiek recht aan de universiteit te Bielefeld (1978); hoogleraar publiek recht aan de universiteit te Thessaloniki (1982); minister van Binnenlandse zaken (1989 en 1996); lid van het bestuurscomité van de universiteit van Kreta (1983-1987); directeur van het Centrum voor internationaal en Europees economisch recht te Thessaloniki (sinds 1997); voorzitter van de Griekse vereniging voor Europees recht (1992-1994); lid van het Grieks nationaal comité voor het onderzoek (1993-1995); lid van het Hoog comité voor de selectie van Griekse ambtenaren (1994-1996); lid van de wetenschappelijke raad van de Academie voor Europees recht te Trier (sinds 1995); lid van het bestuurscomité van de Griekse nationale school voor de magistratuur (1995-1996); lid van de wetenschappelijke raad van het Ministerie van Buitenlandse zaken (1997-1999); lid van de Griekse economische en sociale raad in 1998; rechter in het Hof van Justitie sinds 8 juni 1999.

Fidelma O'Kelly Macken

Geboren in 1945; ingeschreven bij de Ierse balie (1972); juridisch adviseur octrooi- en merkenrecht (1973-1979); barrister (1979-1995) en Senior Counsel (1995-1998) bij de Ierse balie; lid van de balie van Engeland en Wales; rechter in de Ierse High Court (1998); docent rechtsstelsels en -methoden en "Averil Deverell"-docent handelsrecht aan het Trinity College, Dublin; bestuurslid van de Honourable Society of King's Inns; rechter in het Hof van Justitie sinds 6 oktober 1999.

Ninon Colneric

Geboren in 1948; studies aan de universiteiten van Tübingen, München en Genève; na wetenschappelijk onderzoek in Londen, doctor in de rechtsgeleerdheid aan de universiteit te München; rechter bij het Arbeitsgericht Oldenburg; doceerbevoegdheid, behaald aan de universiteit te Bremen, in het arbeidsrecht, de rechtssociologie en het sociaal recht; plaatsvervangend hoogleraar aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteiten te Frankfurt en Bremen; president van het Landesarbeitsgericht Schleswig-Holstein (1989); medewerking, als deskundige, aan het project van de European Expert Service (EU) betreffende de hervorming van het arbeidsrecht in Kirgizië (1994-1995); professor honoris causa aan de universiteit te Bremen in het arbeidsrecht, in het bijzonder in het Europees arbeidsrecht; rechter bij het Hof van Justitie sedert 15 juli 2000.

Stig von Bahr

Geboren in 1939; werkte bij de Parlementaire Ombudsman, het Secretariaat-generaal van de Zweedse regering en op verschillende ministeries, onder andere als departementsråd bij het ministerie van Financiën; in 1981 benoemd tot rechter in de Kammarrätten (administratief gerecht in tweede aanleg) te Göteborg en in 1985 tot rechter in de Regeringsrätten (hoogste administratieve rechtscollege); werkte mee aan de totstandkoming van talrijke officiële rapporten, onder meer op het gebied van belastingwetgeving en boekhouding; was onder meer voorzitter van het comité inflatiecorrectie inkomstenbelasting, voorzitter van het comité boekhouding en speciaal rapporteur van het comité belastingvoorschriften betreffende eigenaren van kleine ondernemingen; was tevens voorzitter van de raad voor normen voor de boekhouding en lid van de raad voor de nationale rechterlijke administratie, alsmede lid van de raad van de financiële toezichthoudende autoriteit; heeft vele artikelen gepubliceerd, met name op het gebied van de belastingwetgeving; rechter bij het Hof van Justitie sinds 7 oktober 2000.

Antonio Tizzano

Geboren in 1940; diverse docentschappen aan Italiaanse universiteiten; juridisch adviseur bij de permanente vertegenwoordiging van Italië bij de Europese Gemeenschappen (1984-1992); advocaat bij het Hof van Cassatie en andere hogere rechtscolleges; lid van de Italiaanse delegatie bij internationale onderhandelingen en intergouvernementele conferenties, waaronder die betreffende de Europese Akte en het Verdrag betreffende de Europese Unie; diverse publicaties; lid van de groep onafhankelijke deskundigen die is benoemd om de financiën van de Europese Commissie te onderzoeken (1999); hoogleraar Europees recht, directeur van het instituut voor internationaal en Europees recht van de universiteit te Rome; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

José Narciso da Cunha Rodrigues

Geboren in 1940; diverse ambten bij de rechterlijke macht (1964-1977); verschillende regeringsopdrachten met betrekking tot het verrichten en coördineren van studies betreffende de herziening van de rechterlijke organisatie; gevolmachtigde van de regering bij de Europese Commissie voor de rechten van de mens en het Europees Hof voor de rechten van de mens (1980-1984); deskundige in de stuurgroep voor de mensenrechten van de Raad van Europa (1980-1985); lid van de commissie voor de herziening van de wetboeken van strafrecht en strafvordering; Procurador-Geral da República (1984-2000); lid van het comité van toezicht van het Europees Bureau voor fraude-onderzoek van de Europese Unie (OLAF) (1999-2000); rechter bij het Hof van Justitie sinds 7 oktober 2000.

Christiaan Willem Anton Timmermans

Geboren in 1941; referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1966-1969); ambtenaar bij de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1969-1977); doctor in de rechtsgeleerdheid (universiteit te Leiden); hoogleraar Europees recht aan de universiteit te Groningen (1977-1989); rechter-plaatsvervanger aan het Gerechtshof te Arnhem; diverse publicaties; adjunct directeur-generaal van de Juridische Dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen (1989-2000); hoogleraar Europees recht aan de universiteit te Amsterdam; rechter bij het Hof van Justitie sinds 7 oktober 2000.

Leendert Adrie Geelhoed

Geboren in 1942; wetenschappelijk medewerker aan de universiteit te Utrecht (1970-1971); referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1971-1974); raadadviseur bij het Ministerie van Justitie (1975-1982); lid van de Wetenschappelijke Raad voor het regeringsbeleid (1983-1990); verschillende docentschappen; secretaris-generaal van het Ministerie van Economische Zaken (1990-1997); secretaris-generaal van het Ministerie van Algemene Zaken (1997-2000); advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sinds 7 oktober 2000.

Christine Stix-Hackl

Geboren in 1957; doctor in de rechtsgeleerdheid (universiteit te Wenen), postdoctorale studie Europees recht (Europacollege te Brugge); lid van de Oostenrijkse diplomatieke dienst (sinds 1982); deskundige voor EU-vraagstukken in het bureau van de juridisch adviseur van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (1984-1988); juridische dienst van de Commissie van de EG (1989); chef van de "juridische dienst - EU" van het Ministerie van Buitenlandse Zaken (1992-2000, gevolmachtigd minister); deelname aan de onderhandelingen betreffende de EER en de toetreding van de Oostenrijkse Republiek tot de EU, gemachtigde van de Oostenrijkse Republiek bij het Hof van Justitie van de EG; Consul-Generaal van Oostenrijk te Zürich (2000); docentschappen en publicaties; advocaat-generaal bij het Hof van Justitie sedert 7 oktober 2000.

Allan Rosas

Geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid van de universiteit van Turku (Finland); hoogleraar recht aan de universiteit van Turku (1978-1981) en de Åbo Akademi (Turku/Åbo) (1981-1996); directeur van het instituut voor de mensenrechten van deze universiteit (1985-1995); verschillende nationale en internationale academische vertrouwensposities; lid van wetenschappelijke genootschappen; coördinatie van verscheidene nationale en internationale onderzoeksprojecten en -programma's op het gebied van onder meer Europees recht, internationaal recht, rechten van de mens en grondrechten, constitutioneel recht en vergelijkend bestuursrecht; vertegenwoordiger van de Finse regering als lid of adviseur van Finse delegaties naar diverse internationale conferenties en bijeenkomsten; expert inzake het Finse juridische leven, onder meer in juridische commissies van de regering en het parlement van Finland, alsmede bij de Verenigde Naties, de Unesco, de Organisatie voor veiligheid en samenwerking in Europa (OVSE) en de Raad van Europa; sinds 1995 juridisch hoofdadviseur bij de juridische dienst van de Europese Commissie, belast met externe betrekkingen; sinds maart 2001 adjunct-directeur-generaal van de juridische dienst van de Europese Commissie; rechter in het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen sinds 17 januari 2002.

Roger Grass

Geboren in 1948; afgestudeerd aan het Institut d'études politiques te Parijs, en heeft de studie publiek recht succesvol beëindigd; substituut van de procureur de la République bij het Tribunal de grande instance de Versailles; hoofdadministrateur bij het Hof van Justitie; secretaris-generaal van het algemeen parket van de Cour d'appel de Paris; kabinet van de garde des Sceaux, minister van Justitie; referendaris van de president van het Hof van Justitie; griffier van het Hof van Justitie sedert 10 februari 1994.

2. Wijzigingen in de samenstelling van het Hof van Justitie in 2002

In 2002 is de samenstelling van het Hof als volgt gewijzigd:

Op 16 januari heeft rechter Leif Sevón het Hof verlaten. Hij werd opgevolgd door rechter Allan Rosas.

3. Protocollaire rangorde

van 1 januari tot 16 januari 2002

G. C. Rodríguez Iglesias, president van het Hof
P. Jann, president van de Eerste en de Vijfde kamer
S. Alber, eerste advocaat-generaal
F. Macken, president van de Derde en de Zesde kamer
N. Colneric, president van de Tweede kamer
S. von Bahr, president van de Vierde kamer
F. G. Jacobs, advocaat-generaal
C. Gulmann, rechter
D. A. O. Edward, rechter
A. M. La Pergola, rechter
J.-P. Puissochet, rechter
P. Léger, advocaat-generaal
L. Sevón, rechter
D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal
M. Wathelet, rechter
R. Schintgen, rechter
J. Mischo, advocaat-generaal
V. Skouris, rechter
A. Tizzano, advocaat-generaal
J. N. Cunha Rodrigues, rechter
C. W. A. Timmermans, rechter
L. A. Geelhoed, advocaat-generaal
C. Stix-Hackl, advocaat-generaal

R. Grass, griffier

van 17 januari tot 6 oktober 2002

G. C. Rodríguez Iglesias, president van het Hof
 P. Jann, president van de Eerste en de Vijfde kamer
 S. Alber, eerste advocaat-generaal
 F. Macken, president van de Derde en de Zesde kamer
 N. Colneric, president van de Tweede kamer
 S. von Bahr, president van de Vierde kamer
 F. G. Jacobs, advocaat-generaal
 C. Gulmann, rechter
 D. A. O. Edward, rechter
 A. M. La Pergola, rechter
 J.-P. Puissochet, rechter
 P. Léger, advocaat-generaal
 D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal
 M. Wathelet, rechter
 R. Schintgen, rechter
 J. Mischo, advocaat-generaal
 V. Skouris, rechter
 A. Tizzano, advocaat-generaal
 J. N. Cunha Rodrigues, rechter
 C. W. A. Timmermans, rechter
 L. A. Geelhoed, advocaat-generaal
 C. Stix-Hackl, advocaat-generaal
 A. Rosas, rechter

R. Grass, griffier

van 7 oktober tot 31 december 2002

G. C. Rodríguez Iglesias, president van het Hof
J.-P. Puissochet, president van de Derde en de Zesde kamer
M. Wathelet, president van de Eerste en de Vijfde kamer
R. Schintgen, president van de Tweede kamer
J. Mischo, eerste advocaat-generaal
C. W. A. Timmermans, president van de Vierde kamer
F. G. Jacobs, advocaat-generaal
C. Gulmann, rechter
D. A. O. Edward, rechter
A. M. La Pergola, rechter
P. Léger, advocaat-generaal
P. Jann, rechter
D. Ruiz-Jarabo Colomer, advocaat-generaal
S. Alber, advocaat-generaal
V. Skouris, rechter
F. Macken, rechter
N. Colneric, rechter
S. von Bahr, rechter
A. Tizzano, advocaat-generaal
J. N. Cunha Rodrigues, rechter
L. A. Geelhoed, advocaat-generaal
C. Stix-Hackl, advocaat-generaal
A. Rosas, rechter

R. Grass, griffier

4. Gewezen leden van het Hof van Justitie

Pilotti Massimo, rechter (1952-1958), president van 1952 tot 1958
 Serrarens Petrus Josephus Servatius, rechter (1952-1958)
 Riese Otto, rechter (1952-1963)
 Delvaux Louis, rechter (1952-1967)
 Rueff Jacques, rechter (1952-1959 en 1960-1962)
 Hammes Charles Léon, rechter (1952-1967), president van 1964 tot 1967
 Van Kleffens Adrianus, rechter (1952-1958)
 Lagrange Maurice, Generalanwalt (1952-1964)
 Roemer Karl, Generalanwalt (1953-1973)
 Rossi Rino, rechter (1958-1964)
 Donner Andreas Matthias, rechter (1958-1979), president van 1958 tot 1964
 Catalano Nicola, rechter (1958-1962)
 Trabucchi Alberto, rechter (1962-1972), vervolgens advocaat-generaal (1973-1976)
 Lecourt Robert, rechter (1962-1976), president van 1967 tot 1976
 Strauss Walter, rechter (1963-1970)
 Monaco Riccardo, rechter (1964-1976)
 Gand Joseph, advocaat-generaal (1964-1970)
 Mertens de Wilmars Josse J., rechter (1967-1984), president van 1980 tot 1984
 Pescatore Pierre, rechter (1967-1985)
 Kutscher Hans, rechter (1970-1980), president van 1976 tot 1980
 Dutheillet de Lamothe Alain Louis, advocaat-generaal (1970-1972)
 Mayras Henri, advocaat-generaal (1972-1981)
 O'Dalaigh Cearbhall, rechter (1973-1974)
 Sørensen Max, rechter (1973-1979)
 Mackenzie Stuart Alexander J., Richter (1973-1988), Präsident von 1984 bis 1988
 Warner Jean-Pierre, advocaat-generaal (1973-1981)
 Reischl Gerhard, advocaat-generaal (1973-1981)
 O'Keefe Aindrias, rechter (1975-1985)
 Capotorti Francesco, rechter (1976), vervolgens advocaat-generaal (1976-1982)
 Bosco Giacinto, rechter (1976-1988)
 Touffait Adolphe, rechter (1976-1982)
 Koopmans Thymen, rechter (1979-1990)
 Due Ole, rechter (1979-1994), president van 1988 tot 1994
 Everling Ulrich, rechter (1980-1988)
 Chloros Alexandros, rechter (1981-1982)
 Slynn Sir Gordon, advocaat-generaal (1981-1988), vervolgens rechter (1988-1992)
 Rozès Simone, advocaat-generaal (1981-1984)
 Verloren van Themaat Pieter, advocaat-generaal (1981-1986)
 Grévisse Fernand, rechter (1981-1982 en 1988-1994)
 Bahlmann Kai, rechter (1982-1988)
 Mancini G. Federico, advocaat-generaal (1982-1988), vervolgens rechter (1988-1999)
 Galmot Yves, rechter (1982-1988)
 Kakouris Constantinos, rechter (1983-1997)
 Lenz Carl Otto, advocaat-generaal (1984-1997)
 Darmon Marco, advocaat-generaal (1984-1994)
 Joliet René, rechter (1984-1995)
 O'Higgins Thomas Francis, rechter (1985-1991)
 Schockweiler Fernand, rechter (1985-1996)

Da Cruz Vilaça José Luis, advocaat-generaal (1986-1988)
Diez de Velasco Manuel, rechter (1988-1994)
Zuleeg Manfred, rechter (1988-1994)
Van Gerven Walter, advocaat-generaal (1988-1994)
Tesauro Giuseppe, advocaat-generaal (1988-1998)
Elmer Michael Bendik, advocaat-generaal (1994-1997)
Ioannou Krateros, rechter (1997-1999)
De Carvalho Moithinho de Almeida José Carlos, rechter (1986-2000)
Kapteyn Paul Joan George, rechter (1990-2000)
Cosmas Georges, advocaat-generaal (1994-2000)
Hirsch Günter, rechter (1994-2000)
Ragnemalm Hans, rechter (1995-2000)
Fennelly Nial, advocaat-generaal (1995-2000)
Saggio Antonio, advocaat-generaal (1998-2000)
Sevón Leif, rechter (1995-2002)

— Presidenten

Pilotti Massimo (1952-1958)
Donner Andreas Matthias (1958-1964)
Hammes Charles Léon (1964-1967)
Lecourt Robert (1967-1976)
Kutscher Hans (1976-1980)
Mertens de Wilmars Josse J. (1980-1984)
Mackenzie Stuart Alexander John (1984-1988)
Due Ole (1988-1994)

— Griffiers

Van Houtte Albert (1953-1982)
Heim Paul (1982-1988)
Giraud Jean-Guy (1988-1994)

Lene Espersen, minister van Justitie van het Koninkrijk Denemarken, voorzitter van de Raad van de Europese Unie, Ludwig Adamovich, president van het constitutioneel hof van Oostenrijk, Pat Cox, voorzitter van het Europees Parlement, Romano Prodi, voorzitter van de Europese Commissie, Hunne Koninklijke Hoogheden de Groothertogin en de Groothertog van Luxemburg, Gil Carlos Rodríguez Iglesias, president van het Hof van Justitie.

C — Vijftig jaar Hof van Justitie

“Op momenten dat de Gemeenschap haar verleden herdenkt, spreken al haar instellingen met één stem. Zelfs de meest zwijgzame laat haar reserve varen wanneer haar ontstaansgeschiedenis ter sprake komt. Doet zij dit trouwens, wanneer zij opmerkt dat in het onder haar hoede gestelde rechtsgebied beetje bij beetje een groots plan wordt verwezenlijkt? [...]”

Weinig generaties kunnen zeggen dat zij getuige zijn geweest van de geboorte van een rechtsstelsel. Onze generatie kan dat wel.”

Met deze woorden, welke dertig jaar geleden werden gesproken door de toenmalige president van het Hof, Robert Lecourt, leidde Gil Carlos Rodríguez Iglesias, president van Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen, zijn toespraak in op de **plechtige zitting** van 4 december 2002 waarbij de oprichting van het Hof van Justitie te Luxemburg werd herdacht.

Pat Cox, voorzitter van het Europees Parlement, Lene Espersen, Minister van Justitie van het Koninkrijk Denemarken, voorzitter van de Raad, Romano Prodi, voorzitter van de Commissie, en Ludwig Adamovich, president van het constitutioneel hof van Oostenrijk, hebben ieder op hun beurt, in aanwezigheid van Hunne Koninklijke Hoogheden de Groothertog en de Groothertogin van Luxemburg, het werk geprezen dat het Hof van Justitie sinds 1952 heeft verricht.

Als het rechtsprekend orgaan van de Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal had het Hof bij zijn oprichting een taak die beperkt bleef tot één domein. Niettemin past zijn rechtspraak van meet af aan in een proces dat geleidelijk tot de totstandkoming van een nieuwe rechtsorde zou leiden. In zijn arresten formuleert het Hof de in de tekst en de opzet van de oprichtingsverdragen besloten liggende fundamentele beginselen en laat het de wezenskenmerken van de communautaire rechtsorde tot hun volle recht komen.

“[D]e Gemeenschap [vormt] in het volkenrecht een nieuwe rechtsorde [...] ten bate waarvan de staten, zij het op een beperkt terrein, hun soevereiniteit hebben begrensd en waarbinnen niet slechts deze lidstaten, maar ook hun onderdanen gerechtigd zijn; het gemeenschapsrecht [is] derhalve, evenzeer als het, onafhankelijk van de wetgeving der lidstaten, ten laste van particulieren verplichtingen in het leven roept, [...] ook geëigend rechten te scheppen welke zij uit eigen hoofde kunnen geldend maken.”

In dit citaat uit het arrest dat het Hof op 5 februari 1963 in de zaak Van Gend & Loos heeft gewezen en dat bij deze herdenking in herinnering werd gebracht, komt goed tot uitdrukking het rechtsconcept op basis waarvan zich later de andere fundamentele

rechtsbeginselen ontwikkelen die thans, samen met de rechtstreekse werking, als de meest kenmerkende van de communautaire rechtsorde worden beschouwd: het beginsel van de voorrang van het gemeenschapsrecht boven het nationale recht en het beginsel van de aansprakelijkheid van de lidstaten voor schade die particulieren ten gevolge van schending van het gemeenschapsrecht lijden.

Ook de rol van het Hof als constitutioneel rechter werd beklemtoond, in het bijzonder wanneer deze tot uitdrukking komt in interinstitutionele geschillen, waar het Hof het door de verdragen gecreëerde interinstitutionele evenwicht moet beschermen, en nog meer in zaken waar het Hof moet oordelen over bevoegdheidsconflicten tussen de lidstaten en de Gemeenschappen.

De rol van het Hof bij de bescherming van de grondrechten en de in de loop der jaren gegroeide samenwerking met de nationale rechterlijke instanties zijn in het bijzonder belicht tijdens het **colloquium over de samenwerking tussen het Hof en de nationale rechterlijke instanties** op 3 december 2002.

In het kader van dit colloquium hebben de presidenten van de hoogste rechterlijke instanties en van de constitutionele hoven van de lidstaten, van de internationale en Europese rechterlijke instanties, van de andere internationale hoven van Europa, Latijns Amerika en Afrika, de constitutionele hoven en de hoogste rechterlijke instanties van de kandidaat-lidstaten, en de overige Europese rechterlijke instanties, alsook de gewezen leden van het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg, deelgenomen aan drie werkgroepen over het systeem van de prejudiciële verwijzing, de samenwerking bij de bescherming van de rechten van de justitiabelen door de rechter, en de samenwerking bij de bescherming van de grondrechten.

Tijdens deze bijeenkomst werd eraan herinnerd dat de rechterlijke organisatie van de Europese Gemeenschap sinds haar ontstaan berust op het subsidiariteitsbeginsel, in die zin dat slechts de bevoegdheden die niet aan de nationale rechterlijke instanties konden worden opgedragen, aan de eigen rechterlijke instanties van de Gemeenschap werden toegewezen. De nationale rechterlijke instanties dienen immers binnen hun territoriale en functionele bevoegdheidssfeer het gemeenschapsrecht toe te passen en zij zijn derhalve werkelijk wat thans “de gemene rechter” van het gemeenschapsrecht wordt genoemd.

Daarmee is tijdens dit colloquium te Luxemburg in het kader van de viering van het vijftigjarige bestaan van het Hof aangetoond dat de prejudiciële procedure werkelijk de hoeksteen van de rechterlijke structuur van de Gemeenschap vormt, waardoor gedecentraliseerde toepassing en uniforme uitlegging van het gemeenschapsrecht kunnen worden verenigd.

De toespraken tijdens de plechtige zitting van 4 december 2002 en de verslagen van het colloquium van 3 december 2002 worden apart gepubliceerd.

Gil Carlos Rodríguez Iglesias,
voorzitter van het Hof van Justitie

Pat Cox,
voorzitter van het Parlement

Lene Espersen,
minister van Justitie van het Koninkrijk Denemarken,
voorzitter van de Raad

Ludwig Adamovich,
president van het constitutioneel hof van de
Republiek Oostenrijk

Romano Prodi,
voorzitter van de Commissie

Hoofdstuk II

Het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

A — De werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2002

door Bo Vesterdorf, president

Uit de statistieken voor 2002 komen drie grote trends naar voren.

De eerste is een bevestiging: het aantal geschillen stijgt nog steeds. Bijna 400 zaken werden door het Gerecht ingeschreven (om precies te zijn 393, wanneer bijzondere procedures inzake rechtsbijstand en begroting van kosten niet worden meegeteld), een toename van 20,2 % ten opzichte van het jaar daarvoor.

De tweede grote trend, en tevens de verklaring voor het toegenomen aantal zaken, is de sterke toename van het aantal zaken op het gebied van het gemeenschapsmerk ¹ (83 zaken in 2002, 37 in 2001). Dat dit soort geschillen een belangrijke plaats zou gaan innemen was al jaren aangekondigd², maar deze voorspelling is meer dan uitgekomen, aangezien zij meer dan 20 % van het totaal aantal aanhangig gemaakte zaken uitmaken en dit aandeel in de toekomst nog zal toenemen. Dit terrein en het Europese ambtenarenrecht vormen thans 49,6 % van alle bij het Gerecht ingestelde beroepen.

De derde trend is de intree van een echte spoedprocedure. Sinds 1 februari 2001 kent het Reglement voor de procesvoering de mogelijkheid om zaken ten gronde af te doen in een versnelde procedure. In 2002 werden niet minder dan 25 verzoeken daartoe ingediend (in 2001 12) en heeft het Gerecht de versnelde procedure toegepast in 14 gevallen (13 daarvan betroffen zaken tegen beschikkingen van de Commissie op het gebied van de concentratie van ondernemingen). In de zaken waarin de versnelde procedure werd toegepast, heeft het Gerecht uitspraak gedaan binnen twee tot acht maanden nadat het verzoek was ingewilligd. De mogelijkheid om zaken bij versnelde procedure te laten afdoen heeft ontegenzeglijk ertoe bijgedragen dat het aantal

¹ Verordening (EG) nr. 40/94 van de Raad van 20 december 1993 inzake het gemeenschapsmerk (PB 1994, L 11, blz. 1).

² Een vergelijkbare voorspelling kan worden gedaan ten aanzien van bij het Gerecht ingestelde beroepen tegen beslissingen van de kamers van beroep van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt (merken, tekeningen en modellen) op het gebied van gemeenschapstekeningen of -modellen. De teksten waarin de gemeenschapstekeningen of -modellen zijn geregeld, zijn echter eerst in de loop van dit jaar in werking getreden [verordening (EG) nr. 6/2002 van de Raad van 12 december 2001 betreffende gemeenschapsmodellen (PB L 3, blz. 1); verordening (EG) nr. 2245/2002 van de Commissie van 21 oktober 2002 tot uitvoering van verordening (EG) nr. 6/2002 van de Raad betreffende Gemeenschapsmodellen (PB L 34, blz. 28), en verordening (EG) nr. 2246/2002 van de Commissie van 16 december 2002 inzake de aan het Harmonisatiebureau voor de interne markt (merken, tekeningen en modellen) te betalen taksen voor de inschrijving van Gemeenschapsmodellen (PB L 341, blz. 54)] en de eerste beroepen bij het Gerecht worden dan ook pas in 2003 verwacht.

vorderingen in kort geding is afgenomen (25 kortgedingvorderingen in 2002 tegen 37 in 2001).³

Het aantal afgedane zaken (314), iets minder dan het jaar ervoor (325), is lager dan het aantal aanhangig gemaakte zaken, zodat het aantal aanhangige zaken is gestegen van 786 naar 865.

De ontwikkelingen in de rechtspraak verdienen een uitvoeriger bespreking.

Evenals voorgaande jaren betroffen de belangrijkste uitspraken van 2002 de wettigheidscontrole (I), geschillen inzake schadevergoeding (II) en vorderingen in kort geding (III). Dat niet op al deze typen geschillen even uitvoerig wordt ingegaan, heeft te maken met de plaats die zij qua omvang in de rechtspraak van het Gerecht innemen.⁴

I. Wettigheidscontrole

Afgezien van de bespreking van de ontvankelijkheidsvoorwaarden voor beroepen op grond van artikel 230 EG (A), is de bespreking van de wettigheidscontrole toegespitst op de belangrijkste materieelrechtelijke aspecten van de door het Gerecht in de loop van het jaar behandelde onderwerpen (B–H). Dadelijk moet worden benadrukt, ter rechtvaardiging dat daaraan geen commentaar is gewijd, dat de douanezaken, de toegang tot documenten en de verlaging van financiële steun (met name die van het Europees Sociaal Fonds en het Europees Oriëntatie-en Garantiefonds voor de Landbouw) niet in dit jaarverslag aan de orde komen omdat het geringe aantal arresten op deze terreinen bevestigt dat hierin vaste rechtspraak bestaat.

A. Ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring

Het begrip voor beroep vatbare handeling (1) en de procesbevoegdheid (2) zijn de belangrijkste onderwerpen waarin in de onderhavige periode specifieke ontwikkelingen zijn opgetreden.

³ Zie ook de opmerkingen hierna in het kader van de kortgedingprocedure.

⁴ Gemakshalve worden de artikelen van het EG-Verdrag hierna aangehaald *in de versie die van kracht is sinds 1 mei 1999, en dat geldt ook voor de titel van handelingen van afgeleid recht*.

1. Handelingen waartegen beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld

a) *Handelingen van de Commissie*

Volgens vaste rechtspraak zijn alleen maatregelen die bindende rechtsgevolgen in het leven roepen, welke de belangen van een natuurlijke of rechtspersoon kunnen aantasten doordat zij diens rechtspositie aanmerkelijk wijzigen, te beschouwen als handelingen die vatbaar zijn voor beroep tot nietigverklaring in de zin van artikel 230 EG. In het bijzonder zijn handelingen of besluiten die in een uit verscheidene fasen bestaande procedure tot stand komen, met name wanneer zij de afsluiting vormen van een interne procedure, volgens vaste rechtspraak slechts voor beroep vatbare handelingen wanneer het maatregelen betreft die aan het einde van die procedure het standpunt van een instelling definitief vastleggen; hiertoe behoren dus niet voorlopige maatregelen ter voorbereiding van de eindbeschikking.

In het licht van deze rechtspraak werden beschouwd als handelingen die niet vatbaar zijn om voor het Gerecht te worden aangevochten: een door de Commissie in een “fiche de travail” vastgestelde vermindering van het aantal bananen dat door verzoeksters zou zijn afgezet, in het kader van de procedure voor de controle van informatie van verordening nr. 1442/93⁵ houdende bepalingen ter toepassing van de regeling voor de invoer van bananen in de Gemeenschap (arrest van 29 januari 2002, *Van Parys en Pacific Fruit Company/Commissie*, T-160/98, Jurispr. blz. II-233); een brief van de Commissie aan een klager waarin werd meegedeeld dat het daarin verwoorde standpunt een voorlopig karakter had (arrest van 1 maart 2002, *Satellimages TV 5/Commissie*, T-95/99, Jurispr. blz. II-1425), en een brief van deze instelling waarin aan een ondernemer alleen de stand van zaken van het dossier wordt meegedeeld in verband met de opnemings van een substantie in een van de bijlagen bij een communautaire verordening (arrest van 7 maart 2002, *Intervet International/Commissie*, T-212/99, Jurispr. blz. II-1445). Ook een beschikking van de Commissie waarbij aan ondernemingen die een overeenkomst hadden aangemeld in de zin van artikel 81 EG, boete-immuniteit wordt ontnomen, kan slechts bindende rechtsgevolgen teweegbrengen indien de aanmelding aan die ondernemingen een dergelijke immuniteit heeft verleend, hetgeen niet het geval is wanneer de beschikking betrekking heeft op een overeenkomst tussen scheepvaartmaatschappijen die bepalingen bevat voor de vaststelling van prijzen van vervoer over land, welke bepalingen vallen onder verordening (EEG) nr. 1017/68⁶, waarin in geval van aanmelding van overeenkomsten geen boete-immuniteit wordt verleend (arrest van 28 februari 2002, *Atlantic Container Line e.a./Commissie*, T-18/97, Jurispr. blz. II-1125).

⁵ Verordening (EEG) nr. 1442/93 van de Commissie van 10 juni houdende bepalingen ter toepassing van de regeling voor de invoer van bananen in de Gemeenschap (PB L 142, blz. 6).

⁶ Verordening (EEG) nr. 1017/68 van de Raad van 19 juli 1968 houdende de toepassing van mededingingsregels op het gebied van het vervoer per spoor, over de weg en over de binnenwateren (PB L 175, blz. 1).

De omstandigheid dat de bestreden handeling een verzoeker in beginsel niet bezwaart, ontslaat de gemeenschapsrechter niet van de verplichting te onderzoeken of de daarin vervatte overweging bindende rechtsgevolgen teweegbrengt die de belangen van die verzoeker nadelig beïnvloeden. Wat de zaak ten gronde betreft, oordeelde het Gerecht dat een beschikking waarbij aangemelde overheidssteun verenigbaar met de gemeenschappelijke markt wordt verklaard, de verzoeker, die deze steun ontving, bezwaarde. Het ging namelijk om een beschikking die was gegeven volgens de regels van de multisectorale kaderregeling betreffende regionale steun voor grote investeringsprojecten, zodat de beoordeling van de Commissie met betrekking tot de toepasselijke correctiecoëfficiënt, op basis waarvan de maximale toelaatbare steunintensiteit wordt bepaald, bindende rechtsgevolgen teweeg kan brengen voorzover het steunbedrag dat met de gemeenschappelijke markt verenigbaar kan worden verklaard, hierdoor wordt beïnvloed (arrest van 30 januari 2002, *Nuove Industrie Molisane/Commissie*, Jurispr. blz. II-347).

Het Gerecht oordeelde voorts dat tegen een beschikking waarbij enkele overwegingen van een eerdere beschikking werden gewijzigd, zonder wijziging te brengen in het dispositief, beroep tot nietigverklaring kan worden ingesteld. Blijkens het arrest van 20 november 2002, *Lagardère SCA en Canal+/Commissie* (T-251/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), is dat het geval wanneer de wijziging van de overwegingen van de eerste beschikking heeft geleid tot een wijziging van het wezen van hetgeen in het dispositief van die beschikking is beslist en dit de belangen van de verzoeker nadelig beïnvloedt. In casu wordt de in een beschikking van de Commissie vervatte wijziging van een beoordeling of restricties die door de verzoekers in het kader van concentratieactiviteiten waren aangemeld, al dan niet een accessoir karakter hadden, welke beoordeling was weergegeven in de beschikking waarbij die concentratie werd goedgekeurd, beschouwd als een wijziging van het wezen van hetgeen in het dispositief van die goedkeuringsbeschikking was beslist en als een wijziging die rechtsgevolgen teweeg had gebracht waardoor de belangen van die verzoekers nadelig waren beïnvloed.

Op het gebied van overheidssteun is in drie arresten bevestigd dat beschikkingen tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure van artikel 88, lid 2, EG, voor beroep vatbaar zijn (arresten van 30 april 2002, *Government of Gibraltar/Commissie*, T-195/01 en T-207/01, Jurispr. blz. II-2309, en 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Guipúzcoa e.a./Commissie*, T-269/99, T-271/99 en T-272/99, en *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie*, T-346/99, T-347/99 en T-348/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

In de zaken *Government of Gibraltar/Commissie* vorderde de regering van Gibraltar nietigverklaring van twee beschikkingen van de Commissie tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure ten aanzien van vennootschapsrechtelijke regelingen van Gibraltar waarbij fiscale vrijstellingen werden verleend. De Commissie stelde dat deze beschikkingen niet voor beroep vatbaar waren, dat de in geding zijnde maatregelen niet waren gekwalificeerd als nieuwe steun en dat zij daarvan geen opschorting had

verzocht, zodat de door het Hof in zijn arrest van 9 oktober 2001, *Italië/Commissie* (C-400/99, Jurispr. blz. I-7303; zie het jaarverslag 2001), gekozen oplossing niet op het onderhavige geval van toepassing was. In antwoord daarop stelt het Gerecht allereerst vast dat krachtens artikel 88 EG en verordening (EG) nr. 659/1999 van de Raad van 22 maart 1999 tot vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van dit artikel⁷, de formele onderzoeksprocedure kan worden ingeleid in vier gevallen, namelijk voor het onderzoek van een aangemelde nieuwe steunmaatregel, voor het onderzoek naar mogelijke onrechtmatige steun, bij misbruik van steun en wanneer een lidstaat de door de Commissie voorgestelde dienstige maatregelen betreffende een bestaande steunregeling afwijst. In casu merkt het Gerecht ten aanzien van de hypothese van “een mogelijke onrechtmatige steun” op dat de Commissie inderdaad de formele onderzoeksprocedure heeft ingeleid, voorzover zij in de bestreden beschikkingen voorshands van mening was dat de betrokken regelingen onrechtmatige en met de gemeenschappelijke markt onverenigbare steunmaatregelen waren. Het Gerecht onderzocht vervolgens of de beslissingen om de formele onderzoeksprocedure in te leiden voor beroep vatbare handelingen waren; het oordeelde dat, ook al beantwoordt de kwalificatie van overheidssteun aan een objectieve situatie die niet afhangt van de beoordeling in het stadium van de inleiding van de formele onderzoeksprocedure en al is de enkele inleiding van die procedure niet onmiddellijk verbindend, zoals een tot de betrokken lidstaat gericht opschortingsbevel, de keuze van de Commissie om de formele onderzoeksprocedure in te leiden tezamen met de voorlopige kwalificatie van de overheidssteun als nieuwe steun, in plaats van de keuze van de procedure voor eventuele bestaande steunmaatregelen, rechtsgevolgen heeft. Zelfs een eindbeslissing waarbij die nieuwe steunmaatregelen verenigbaar met de gemeenschappelijke markt worden verklaard, zou immers niet tot gevolg hebben dat uitvoeringsmaatregelen voor onwettige steun achteraf werden gedekt. Verder kan de beschikking tot inleiding van de procedure worden aangevoerd voor een nationale rechter en aldus de begunstigden van de maatregel en de territoriale entiteiten blootstellen aan het gevaar dat de nationale rechter de opschorting van de maatregel en/of de terugvordering van de betaalde bedragen gelast. Het besluit om de formele procedure in te leiden, tezamen met de voorlopige kwalificatie als nieuwe steunmaatregelen, moet dan ook op wettigheid kunnen worden getoetst.

De twee arresten van 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Guipúzcoa e.a./Commissie* en *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie*, bevestigen dat een beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure autonome rechtsgevolgen teweegbrengt, in het bijzonder met betrekking tot de opschorting van de onderzochte maatregel, waarbij zij opgemerkt dat deze conclusie zich niet alleen opdringt in het geval dat de maatregel die reeds ten uitvoer wordt gebracht, door de autoriteiten van de betrokken lidstaat als bestaande steunmaatregel wordt beschouwd, maar ook in het geval dat de in de inleidingsbeschikking beoogde maatregel niet binnen de werkingssfeer van artikel 87, lid 1, EG valt. Voorts is de beschikking tot

⁷ PB L 83, blz. 1.

inleiding van de formele onderzoeksprocedure ten aanzien van een maatregel die ten uitvoer wordt gebracht en die door de Commissie als nieuwe steun wordt gekwalificeerd, een voor beroep vatbare handeling in de zin van artikel 230 EG, aangezien zij noodzakelijkerwijs de juridische strekking van de maatregel en de rechtssituatie van de ondernemingen die daarvan de begunstigden zijn, wijzigt. De ernstige twijfel over de wettigheid van de onderzochte maatregel die door zo'n beschikking ontstaat, moet niet alleen voor de lidstaat aanleiding zijn om de toepassing ervan op te schorten, maar kan ook voor een nationale rechter worden aangevoerd en zowel de steunontvangende onderneming als haar economische partners tot de overtuiging brengen dat de verkregen steun niet definitief is.

b) Handelingen van het Europees Parlement

Wat in het bijzonder handelingen van het Europees Parlement betreft, bepaalt artikel 230, eerste alinea, EG dat de gemeenschapsrechter de wettigheid daarvan alleen dan nagaat indien deze "beogen rechtsgevolgen ten aanzien van derden te hebben". Volgens vaste rechtspraak kan derhalve tegen handelingen van het Parlement die enkel de interne organisatie van zijn werkzaamheden betreffen, geen beroep tot nietigverklaring worden ingesteld.

Op verzoek van 22 parlementsleden had het Gerecht zich uit te spreken over de wettigheid van het kaderakkoord van 5 juli 2000 over de betrekkingen tussen het Europees Parlement en de Commissie, dat regels stelt voor de verstrekking van vertrouwelijke informatie tussen deze instellingen. Bij beschikking van 17 januari 2002, *Stauner e.a./Parlement en Commissie* (T-236/00, Jurispr. blz. II-135) heeft het Gerecht hun beroep niet-ontvankelijk verklaard. Zonder zich erover uit te spreken of de parlementsleden "derden" waren, heeft het geconstateerd dat de rechtsgevolgen van het kaderakkoord verzoekers' belangen niet schaadden, aangezien het geen wijziging brengt in de voorwaarden waaronder zij hun parlementaire functies moeten vervullen. Het Gerecht was met name van oordeel dat het kaderakkoord, dat alleen de betrekkingen tussen het Europees Parlement en de Commissie regelt, geen wijziging brengt in de rechtspositie van de afgevaardigden wanneer zij individueel optreden, met betrekking tot het recht bedoeld in artikel 197, derde alinea, EG en hun bij deze bepaling gegarandeerde recht om de Commissie vragen te stellen, niet aantast.

Daarentegen heeft het Gerecht, dat weliswaar uiteindelijk het beroep niet-ontvankelijk verklaarde wegens het ontbreken van procesbevoegdheid (zie hierna), vastgesteld (arrest van 26 februari 2002, *Rothley e.a./Parlement*, T-17/00, Jurispr. blz. II-579; hogere voorziening ingesteld, zaak C-167/02 P) dat een handeling van het Parlement houdende wijziging van het reglement van het Parlement door invoeging van een artikel met betrekking tot de interne onderzoeken van het Europees Bureau voor fraudebestrijding (OLAF), alsmede goedkeuring van het besluit van het Parlement betreffende de voorwaarden voor en de wijze van uitvoering van interne onderzoeken op het gebied van de bestrijding van fraude, corruptie en elke andere onwettige

activiteit die de belangen van de Gemeenschappen schaadt, vanwege haar doel en haar gevolgen buiten het kader van de interne organisatie van de werkzaamheden van het Parlement valt. Het gaat dus om een handeling waartegen beroep tot nietigverklaring openstaat.

2. Procesbevoegdheid

De voorwaarden waaronder een particulier nietigverklaring van een gemeenschapshandeling kan vorderen zijn vastgelegd in artikel 230, vierde alinea, EG, dat luidt: 'Iedere natuurlijke of rechtspersoon kan [...] beroep instellen tegen de tot hem gerichte beschikkingen, alsmede tegen beschikkingen die, hoewel genomen in de vorm van een verordening, of van een beschikking gericht tot een andere persoon, hem rechtstreeks en individueel raken.'

a) *Kwalificatie van de handeling*

Het arrest van 30 januari 2002, *max.mobil/Commissie* (T-54/99, Jurispr. blz. II-313; hogere voorziening ingesteld, zaak C-141/02 P), geeft antwoord op de vraag of de handeling waarbij de Commissie besluit om geen gebruik te maken van de haar bij artikel 86, lid 3, EG verleende bevoegdheid, een besluit is tot afwijzing van een klacht wegens schending van artikel 86, lid 1, EG, en dus een handeling die tot klager is gericht. In casu had een GSM-exploitant, max.mobil Telekommunikation Service, bij de Commissie een klacht ingediend met name om te doen vaststellen dat de Republiek Oostenrijk de bepalingen van artikel 82 EG juncto artikel 86 EG had geschonden, in wezen door een Oostenrijkse overheidsmaatregel op grond waarvan een van haar concurrenten (Mobikom) haar machtspositie op de mobiele telefoniemarkt kon misbruiken. Bij brief gaf de Commissie aan max.mobil te kennen dat een van haar grieven niet voldoende was onderbouwd. Max.mobil beschouwde deze brief als een afwijzing van haar klacht en vorderde nietigverklaring daarvan bij het Gerecht.

Bij zijn beoordeling van de ontvankelijkheid van het beroep is het Gerecht allereerst van opvatting dat het feit dat de Commissie over een ruime beoordelingsbevoegdheid beschikt met betrekking tot de toepassing van artikel 86, lid 3, EG, als zodanig geen beletsel vormt voor de mogelijkheid om nietigverklaring te verzoeken van een besluit waarbij de voortzetting wordt geweigerd van het onderzoek van een klacht die ertoe strekt een op dit verdragsartikel gebaseerd optreden uit te lokken, met name wanneer een dergelijk besluit tot de indiener van de klacht is gericht. Vervolgens oordeelt het dat het bestaan moet worden erkend van besluiten tot afwijzing van klachten waarmee de Commissie wordt verzocht op te treden op basis van artikel 86, lid 3, EG. Anders dan bij de oplossing die geldt in het kader van het onderzoek van klachten over schending van artikel 87 EG op het gebied van staatssteun, leidt een klacht waarbij de Commissie wordt verzocht om op te treden op basis van artikel 86, lid 3, EG niet altijd tot een aan de betrokken lidstaat gerichte beschikking, daar de Commissie een dergelijke beschikking slechts tot die lidstaat richt voorzover zulks "nodig" is.

b) *Begrip rechtstreeks geraakte persoon*

Een particulier wordt door een communautaire maatregel die niet tot hem is gericht, rechtstreeks geraakt wanneer die maatregel rechtstreeks gevolgen heeft voor zijn rechtspositie en de uitvoering zuiver automatisch en alleen op grond van de communautaire regeling gebeurt, zonder dat daarvoor nadere regels moeten worden vastgesteld.

In het licht van deze interpretatie heeft het Gerecht in de beschikking van 6 juni 2002, *SLIM Sicilia/Commissie* (T-105/01, Jurispr. blz. II-2697), geoordeeld dat een vennootschap die van de overheid een concessie had gekregen voor een project waarvoor subsidie van het Europees Fonds voor regionale ontwikkeling (EFRO) werd gegeven, niet rechtstreeks werd geraakt door een beschikking van de Commissie gericht tot een lidstaat, waarbij werd geweigerd de termijn te verlengen voor de indiening van een verzoek om definitieve betaling van EFRO-subsidie. Het Gerecht motiveerde deze conclusie aldus dat de Italiaanse autoriteiten aan de vennootschap het volledige bedrag aan gemeenschapssubsidie hadden uitbetaald en dat er noch uit de bestreden beschikking zelf noch uit enige bepaling van gemeenschapsrecht die tot doel had de werking van die beschikking te regelen, een verplichting voortvloeide om het verschil tussen dat bedrag en het door de Commissie aan de Italiaanse staat uitgekeerde bedrag terug te betalen.

Eveneens werd het beroep verworpen van twee vennootschappen behorend tot een concern dat actief was op de markt voor sigaretten, tot nietigverklaring van een bepaling van richtlijn 2001/37/EG van het Europees Parlement en de Raad van 5 juni 2001 betreffende de onderlinge aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen van de lidstaten inzake de productie, de presentatie en de verkoop van tabaksproducten⁸ (beschikking van 10 september 2002, *Japan Tobacco en JT International/Parlement en Raad*, T-223/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie). Het Gerecht herinnert eraan dat het feit dat de tekst van artikel 230, vierde alinea, EG niet de mogelijkheid noemt dat een particulier nietigverklaring vordert van een echte richtlijn, niet wil zeggen dat zijn beroep alleen daarom niet-ontvankelijk moet worden verklaard, aangezien in bepaalde omstandigheden zelfs een normatieve handeling die van toepassing is op alle belanghebbende ondernemers, sommige van hen rechtstreeks en individueel kan raken. Het Gerecht heeft vooreerst benadrukt dat in het geval dat een gemeenschapshandeling door een instelling wordt gericht tot een lidstaat, indien de actie die de lidstaat op grond van die handeling moet ondernemen automatisch is, of het resultaat hoe dan ook niet twijfelachtig, deze handeling dan eenieder die van deze handeling gevolgen ondervindt, rechtstreeks raakt. Indien de handeling daarentegen de lidstaat de vrijheid laat om al dan niet actie te ondernemen, is het het handelen of stilzitten van de lidstaat dat de benadeelde rechtstreeks raakt, en niet de handeling zelf. Het aldus uitgelegde begrip toepassend komt het Gerecht

⁸ PB L 194, blz. 26.

vervolgens tot het oordeel dat de bepaling van de bestreden richtlijn geen wijziging zal brengen in de rechtspositie van verzoekers, totdat zij zal zijn omgezet in het nationale recht van ten minste één lidstaat dan wel de termijn voor omzetting verstrijkt.

c) *Begrip individueel geraakte persoon*

Wil een particulier zich tot het Gerecht kunnen wenden, dan moet hij met name aantonen, wanneer de bestreden handeling niet tot hem is gericht, dat hij daardoor individueel wordt geraakt. Volgens sinds het arrest van 15 juli 1963, *Plaumann/Commissie* (25/62, Jurispr. blz. 205, 232), voortdurend herhaalde rechtspraak kan een natuurlijke of rechtspersoon slechts stellen door een niet tot hem gerichte handeling individueel te worden geraakt, indien de betrokken handeling hem raakt uit hoofde van zekere bijzondere hoedanigheden of van een feitelijke situatie, welke hem ten opzichte van ieder ander karakteriseert en hem derhalve individualiseert op soortgelijke wijze als de adressaat.

In de hier besproken periode heeft het Gerecht deze uitlegging gevolgd tot aan het arrest van 3 mei 2002, *Jégo-Quéré/Commissie* (T-177/01, Jurispr. blz. II-2365; hogere voorziening ingesteld, zaak C-263/02 P). Daar het Hof echter zijn interpretatie van het begrip individueel geraakte persoon bij arrest van 25 juli 2002, *Unión de Pequeños Agricultores/Raad* (C-50/00, Jurispr. blz. I-6677) heeft bevestigd, heeft het Gerecht in de periode daarna de ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring beoordeeld op basis van de interpretatie van het Hof.

Duidelijkheidshalve zal hier onderscheid worden gemaakt tussen het arrest *Jégo-Quéré/Commissie* en de ontvankelijkheidsbeoordeling van beroepen die in de lijn van de rechtspraak *Plaumann/Commissie* liggen.

– Gevallen waarin de Plaumann-rechtspraak wordt toegepast

Omdat zij door de handelingen van algemene strekking waarvan zij de wettigheid betwistten, niet individueel werden geraakt, werd het beroep van verschillende verzoekers niet-ontvankelijk verklaard.⁹

Zo heeft het Gerecht het beroep van enkele ondernemers tot nietigverklaring van een verordening waarbij een definitief antidumpingrecht werd ingesteld¹⁰ niet-ontvankelijk

⁹ Zie voor gevallen van niet-ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring van verordeningen ook arrest van 17 januari 2002, *Rica Foods/Commissie*, T-47/00, Jurispr. blz. II-113, en beschikkingen van 29 april 2002, *Bactria/Commissie*, T-339/00, Jurispr. blz. II-2287 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-258/02 P), en 25 september 2002, *Di Lenardo Adriano/Commissie*, T-178/01, en *Dilexport/Commissie*, T-179/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

¹⁰ Verordening (EG) nr. 2155/97 van de Raad van 29 oktober 1997 tot instelling van een definitief antidumpingrecht op de invoer van bepaald schoeisel met bovendeel van textiel, van oorsprong uit

verklaard (arrest van 28 februari 2002, *BSC Footwear Supplies e.a./Raad*, T-598/97, Jurispr. blz. II-1155). In casu stelden verzoeksters, onafhankelijke importeurs van schoeisel in de Europese Unie, dat zij door een geheel van feiten en omstandigheden ten opzichte van elke andere marktdeelnemer werden gekarakteriseerd, met name doordat zij actief hadden deelgenomen aan de administratieve procedure die tot de vaststelling van de verordening had geleid, door de ongunstige gevolgen die de instelling van antidumpingrechten voor hun activiteiten had en het feit dat twee van hen in de verordening uitdrukkelijk werden genoemd.

Het Gerecht begint met te verwijzen naar het arrest van het Hof van 16 mei 1991, *Extramet Industrie/Raad* (C-358/89, Jurispr. blz. I-2501), waarin in uitzonderlijke omstandigheden ontvankelijkheid werd erkend van een beroep tegen een antidumpingverordening dat was ingesteld door een onafhankelijke importeur. Vervolgens oordeelt het dat verzoeksters' situatie niet vergelijkbaar is met die van Extramet Industrie, met name omdat niet was komen vast te staan dat de bestreden verordening hun economische activiteiten ernstige schade toebracht. Het Gerecht concludeert daaruit dat het bewijs dat de verordening hen op een andere manier raakte dan in hun objectieve hoedanigheid van importeur van de bedoelde producten, net als alle andere ondernemers in een identieke situatie, niet was geleverd. Zelfs indien de deelneming van een onderneming aan een antidumpingprocedure, tezamen met andere feiten en omstandigheden, in aanmerking kan worden genomen om vast te stellen of de onderneming individueel wordt geraakt door de verordening tot instelling van de antidumpingrechten die na afloop van die procedure wordt vastgesteld, verleent die deelneming op zich haar geen recht om tegen die verordening rechtstreeks beroep in te stellen. In die zin is het enkele feit dat enkele verzoeksters in de bestreden verordening met name worden genoemd, geen reden voor een ander oordeel.

In zijn arrest van 26 februari 2002, *Rothley e.a./Parlement*, heeft het Gerecht onderzocht of de leden van het Europees Parlement door de door die instelling vastgestelde handeling¹¹ individueel werden geraakt. Na te hebben overwogen dat de bestreden handeling, hoewel zij de benaming "besluit" draagt, een maatregel van algemene strekking is, oordeelt het Gerecht dat zij verzoekers niet individueel raakt aangezien zij zonder onderscheid bedoeld is voor de leden die bij de inwerkingtreding ervan zitting hebben in het Parlement, en voor ieder ander persoon die later dezelfde functie zal uitoefenen.

de Volksrepubliek China en uit Indonesië, en tot definitieve correctie van het ingestelde voorlopige recht (PB L 298, blz. 1).

¹¹ Besluit van het Parlement van 18 november 1999 inzake wijziging van zijn Reglement als gevolg van het Interinstitutioneel Akkoord van 25 mei 1999 tussen het Parlement, de Raad en de Commissie betreffende de interne onderzoeken verricht door het Europees Bureau voor fraudebestrijding (OLAF).

Verscheidene andere beroepen tot nietigverklaring van handelingen met een algemene strekking zijn wel ontvankelijk verklaard.

In de arresten van 11 september 2002, *Pfizer Animal Health/Raad*, T-13/99, en *Alpharma/Raad*, T-70/99 (nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), zijn de beroepen van Pfizer Animal Health en Alpharma, gericht tegen verordening (EG) nr. 2821/98 van de Raad van 17 december 1998¹² waarbij virginiamycine en zinkbacitracine, die door Pfizer, respectievelijk Alpharma werden geproduceerd, als toevoeging in diervoeding van de lijst van toegelaten antibiotica waren gehaald, ontvankelijk verklaard. Bij de vaststelling van de bestreden handeling werden verzoeksters ondanks het algemeen karakter van de handeling door hun situatie feitelijk en rechtens, gelet op de betrokken maatregel, gekarakteriseerd ten opzichte van iedere andere marktdeelnemer. Het Gerecht legde in beide zaken een identieke beoordeling aan en wees erop dat deze stoffen waren verboden tijdens de procedure van nieuwe evaluatie van de vergunning voor de stof om te worden gebruikt als toevoeging in diervoeding. In verband met deze situatie achtte het twee elementen essentieel.

In de eerste plaats bevonden Pfizer en Alpharma zich in een rechtspositie waarin zij op grond van de toepasselijke regeling als eerste verantwoordelijke voor het in het verkeer brengen van de betreffende stoffen een vergunning konden krijgen voor het in de handel brengen daarvan. Zij konden zich dus beroepen op een recht dat zij aan het verkrijgen waren. Bovendien hadden zij door het aanvragen van een nieuwe toelating een juridisch door het afgeleide recht¹³ beschermde positie verkregen.

In de tweede plaats stelt het Gerecht vast dat de verordening de procedures die op verzoek van deze twee verzoeksters waren ingeleid met het oog op een nieuwe vergunning voor hun antibiotica als toevoeging in diervoeding en in het kader waarvan zij over procedurele garanties beschikten, beëindigde of althans schorste.

In de arresten van 14 november 2002, *Rica Foods e.a./Commissie* (T-94/00, T-110/00 en T-159/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), en *Rica Foods./Commissie* (T-332/00 en T-350/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), zijn verzoeksters, op Aruba en de Nederlandse Antillen gevestigde ondernemingen voor suikerverwerking die hun producten naar de Gemeenschap uitvoerden, individueel

¹² Verordening (EG) nr. 2821/98 van de Raad van 17 december 1998 tot wijziging, wat betreft de intrekking van de toelating van bepaalde antibiotica, van richtlijn 70/524/EEG betreffende toevoegingsmiddelen in de diervoeding (PB L 351, blz. 4).

¹³ Richtlijn 70/524/EEG van de Raad van 23 november 1970 betreffende toevoegingsmiddelen in de veevoeding (PB L 270, blz. 1), zoals gewijzigd, garandeert de bescherming van de wetenschappelijke gegevens en de informatie die de fabrikanten hebben verstrekt in het dossier dat zij hebben ingediend ter verkrijging van de eerste aan een voor het in het verkeer brengen verantwoordelijke persoon gebonden vergunning voor het gebruik van hun product als toevoegingsmiddel.

geraakt bevonden door de verordeningen¹⁴ waarbij vrijwaringsmaatregelen uit hoofde van artikel 109 van besluit 91/482/EEG van de Raad van 25 juli 1991 betreffende de associatie van de landen en gebieden overzee (LGO) met de Europese Economische Gemeenschap, werden ingevoerd. De drie verzoeksters zijn ondernemingen die belang hebben bij de bestreden verordeningen, aangezien zij in de LGO zijn gevestigd, actief zijn in de in de verordeningen bedoelde sector, en door de verordeningen verhinderd zijn om bepaalde leveringsovereenkomsten uit te voeren.

– De nieuwe uitlegging van de voorwaarde

In het arrest van 3 mei 2002, *Jégo-Quéré/Commissie*, stapt het Gerecht af van de Plaumann-rechtspraak en geeft het een andere uitlegging aan het begrip “individueel geraakte persoon”.

In casu had de Commissie een minimummaaswijdte vastgesteld voor netten die in bepaalde gebieden werden gebruikt.¹⁵ Geconfronteerd met het verbod om bepaalde netten in een van die gebieden te gebruiken, verzocht de visserijonderneming Jégo-Quéré et Cie het Gerecht om nietigverklaring van twee bepalingen van die verordening.

In eerste instantie stelt het Gerecht vast dat verzoekster op basis van de tot nu toe in de communautaire rechtspraak gehanteerde criteria niet als door de bepalingen met algemene strekking van de verordening individueel geraakt in de zin van het EG-Verdrag kan worden beschouwd.

Het Gerecht merkt echter om te beginnen op dat het Hof heeft bevestigd dat de toegang tot de rechter één van de bestanddelen is van een rechtsgemeenschap en dat dit is gewaarborgd in de op het EG-Verdrag gebaseerde rechtsorde, aangezien het Verdrag een volledig stelsel van beroepsmogelijkheden en procedures in het leven heeft geroepen, waarbij het toezicht op de wettigheid van de handelingen van de instellingen aan het Hof van Justitie is opgedragen, in de tweede plaats dat het Hof het recht op een effectief beroep bij een bevoegde rechter baseert op de constitutionele tradities welke de lidstaten gemeen hebben en op de artikelen 6 en 13 van het Europees Verdrag voor de rechten van de mens (EVRM), en in de derde plaats dat dit recht is bevestigd in artikel 47 van het Handvest van de grondrechten van de Europese

¹⁴ Verordeningen (EG) nr. 465/2000 en nr. 2081/2000 van de Commissie van 29 februari 2000 en 29 september 2000, respectievelijk tot invoering en tot voortzetting van de toepassing van vrijwaringsmaatregelen ten aanzien van de invoer uit de landen en gebieden overzee, van producten van de sector suiker met oorsprongscumulatie EG/LGO (respectievelijk PB L 56, blz. 39, en PB L 246, blz. 64).

¹⁵ Verordening (EG) nr. 1162/2001 van de Commissie van 14 juni 2001 tot vaststelling van maatregelen voor het herstel van het heekbestand in ICES-deelgebieden III, IV, V, VI en VII en in ICES-sectoren VIIa, b, d, e en van daarmee samenhangende bepalingen inzake de controle op de activiteiten van vissersvaartuigen (PB L 159, blz. 4).

Unie. Het onderzoekt daarom vervolgens of in een zaak als de onderhavige, waarin door een particulier de wettigheid van bepalingen van algemene strekking wordt betwist die zijn rechtspositie rechtstreeks aantasten, de niet-ontvankelijkheid van het beroep tot nietigverklaring verzoekster het recht op een effectief beroep zou ontnemen.

Dienaangaande constateert het dat de procedures van enerzijds artikel 234 EG en anderzijds de artikelen 235 EG en 288, tweede alinea, EG, gelet op de artikelen 6 en 13 EVRM en artikel 47 van het Handvest van de grondrechten, niet meer kunnen worden geacht de justitiabelen een recht op een effectief beroep te waarborgen op grond waarvan zij de wettigheid kunnen betwisten van gemeenschapsbepalingen van algemene strekking die hun rechtspositie rechtstreeks aantasten. Wat in het bijzonder de prejudiciële verwijzing betreft, acht het het niet aanvaardbaar dat er in een geval waarin, zoals in casu was gesteld, er geen uitvoeringsmaatregelen zijn die als grondslag kunnen dienen om bij de nationale rechterlijke instanties beroep in te stellen, particulieren zouden worden gedwongen de gemeenschapsbepalingen te schenden om toegang tot de nationale rechter en eventueel een verwijzing naar het Hof op grond van artikel 234 EG te verkrijgen.

Daar er geen enkel dwingend argument is dat de stelling rechtvaardigt dat het begrip individueel geraakte persoon in de zin van artikel 230, vierde alinea, EG inhoudt dat een particulier die tegen een maatregel van algemene strekking wenst op te komen, op soortgelijke wijze als een adressaat moet zijn geïndividualiseerd, besluit het Gerecht *de tot op heden gevolgde strikte uitlegging van het begrip individueel geraakte persoon te heroverwegen*. Het oordeelt bijgevolg, zonder deze uitlegging te beperken tot het geval dat er geen beroep op de nationale rechter openstaat, *dat een natuurlijke of rechtspersoon moet worden geacht door een hem rechtstreeks rakende gemeenschapsbepaling van algemene strekking individueel te worden geraakt, wanneer de betrokken bepaling zijn rechtspositie zeker en actueel aantast, door zijn rechten te beperken of hem verplichtingen op te leggen*. Het aantal en de positie van andere personen die eveneens door de bepaling worden geraakt of kunnen worden geraakt, zijn dienaangaande niet relevant.

Aangezien aan de aldus uitgelegde voorwaarden is voldaan, verwerpt het Gerecht de door de Commissie opgeworpen exceptie van niet-ontvankelijkheid. In verband met het beroep dat door de Commissie tegen dit arrest is ingesteld, heeft het Gerecht besloten de aanhangige procedure te schorsen tot het Hof uitspraak zal hebben gedaan.

B. Mededingingsregels voor ondernemingen

De beschikkingen waarover het Gerecht in 2002 heeft beslist, betroffen de toepassing van artikel 81 EG (1), artikel 82 EG (2) en de verordening betreffende de controle op concentraties van ondernemingen¹⁶ (3).

1. Artikel 81 EG

In het kader van de beoordeling van de wettigheid van beschikkingen van de Commissie houdende vaststelling van overeenkomsten tussen ondernemingen op het gebied van het vervoer en in de sector afstandsverwarming, heeft het Gerecht bijzonder interessante arresten gewezen. In dit onderdeel nemen de arresten van 28 februari 2002 (*Atlantic Container Line e.a./Commissie*, T-395/94, Jurispr. blz. II-875, hierna: “de zaak Transatlantic Agreement”, en *Compagnie générale maritime e.a./Commissie*, T-86/95, Jurispr. blz. II-1011, hierna: “de zaak Far Eastern Freight Conference”) en van 20 maart 2002¹⁷ (hierna: “de afstandsverwarmingszaken”) dan ook een prominente plaats in. Voor een goed begrip van de belangrijkste feiten worden deze hier eerst uiteengezet.

Ontstaan van de zaak Transatlantic Agreement

In augustus 1992 werd het Trans Atlantic Agreement (hierna: “TAA”), een overeenkomst tussen scheepvaartondernemingen over het geregeld vervoer van containers over de Atlantische Oceaan tussen Noord-Europa en de Verenigde Staten van Amerika en het voor- en navervoer van containers over land, aangemeld bij de Commissie teneinde op grond van artikel 12, lid 1, van verordening nr. 4056/86 van de Raad van 22 december 1986 tot vaststelling van de wijze van toepassing van de artikelen 81 EG en 82 EG op het zeevervoer, een beschikking te verkrijgen tot toepassing van artikel 81, lid 3, EG op het zeevervoer.

¹⁶ Verordening (EEG) nr. 4064/89 van de Raad van 21 december 1989 betreffende de controle op concentraties van ondernemingen [PB L 395, blz. 1, zoals gerectificeerd, PB 1990, L 257, blz. 13, en zoals gewijzigd bij verordening (EG) nr. 1310/97 van de Raad van 30 juni 1997, PB L 180, blz. 1].

¹⁷ Arresten van 20 maart 2002, *HFB e.a./Commissie*, T-9/99, Jurispr. II-1487 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-202/02 P); *Brugg Rohrsysteme/Commissie*, T-15/99, Jurispr. II-1613 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-207/02 P); *Lögstör Rör/Commissie*, T-16/99, Jurispr. II-1633 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-208/02 P); *KE KELIT/Commissie*, T-17/99, Jurispr. II-1647 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-205/02 P); *Dansk Rørindustri/Commissie*, T-21/99, Jurispr. II-1681 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-189/02 P); *LR AF 1998/Commissie*, T-23/99, Jurispr. II-1705 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-206/02 P); *Sigma Technologie/Commissie*, T-28/99, Jurispr. II-1845; en *ABB Asea Brown Boveri/Commissie*, T-31/99, Jurispr. II-1881 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-213/02 P).

Wat de prijzen van vervoersdiensten betreft, regelde de TAA de gezamenlijke vaststelling van tarieven voor het zeevervoer en voor het gecombineerd (of multimodaal) vervoer; de prijs van deze dienst bestaat uit twee componenten, een voor het zeevervoer en een voor het landvervoer. De TAA bevat naast een tarief voor het zeevervoer dus ook een tarief voor vervoer over land binnen de Gemeenschap als onderdeel van gecombineerd vervoer.

Bij beschikking van 19 oktober 1994¹⁸ oordeelde de Commissie dat de bepalingen van de TAA, met name met betrekking tot de prijsakkoorden, een inbreuk vormden op artikel 81, lid 1, EG, en weigerde zij voor die bepalingen ontheffing uit hoofde van artikel 81, lid 3, EG en artikel 5 van verordening nr. 1017/68¹⁹ te verlenen..

De wettigheid van deze beschikking werd aangevochten door vijftien scheepvaartondernemingen die partij waren bij de TAA. Zij stelden in wezen dat de Commissie in strijd had gehandeld met artikel 81, lid 1, EG en artikel 3 van verordening nr. 4056/86, wegens niet-toepassing van de groepsvrijstelling op de TAA en de weigering van een individuele ontheffing.

Ontstaan van de zaak Far Eastern Freight Conference

Bij beschikking van 21 december 1994²⁰ stelde de Commissie vast dat de leden van de Far Eastern Freight Conference (hierna: "FEFC") inbreuk hadden gemaakt op de bepalingen van artikel 81 EG en van artikel 2 van verordening nr. 1017/68 door gezamenlijk prijzen vast te stellen voor de inlandvervoerdiensten binnen het gebied van de Gemeenschap die aan verladers worden verleend in combinatie met andere diensten als onderdeel van multimodaal vervoer van gecontaineriseerde vracht tussen Noord-Europa en het Verre Oosten.

Dertien van de vijftien scheepvaartondernemingen waartoe de beschikking was gericht verzochten nietigverklaring, met name op grond van artikel 81, lid 1, EG, artikel 3 van verordening nr. 4056/86, waarin de groepsvrijstelling voor zeeconferenties is geregeld, artikel 81, lid 3, EG en artikel 5 van verordening nr. 1017/68, dat handelt over toekenning van een individuele ontheffing.

Ontstaan van de afstandsverwarmingszaken

¹⁸ Beschikking 94/980/EG van de Commissie van 19 oktober 1994 inzake een procedure betreffende de toepassing van artikel 81 EG (zaak IV/34.446 Å Trans Atlantic Agreement) (PB L 376, blz. 1).

¹⁹ Aangehaald in voetnoot 6.

²⁰ Beschikking 94/985/EG van de Commissie van 21 december 1994 inzake een procedure op grond van artikel 81 EG (zaak IV/33.218 - Far Eastern Freight Conference) (PB L 378, blz. 17).

Volgens de beschikking van de Commissie van 21 oktober 1998²¹ werd eind 1990 tussen vier Deense producenten van buizen voor afstandsverwarming een akkoord gesloten over een algemene samenwerking op hun binnenlandse markt en namen vanaf de herfst van 1991 twee Duitse producenten deel aan hun bijeenkomsten. Volgens de Commissie zijn in dit kader onderhandelingen gevoerd, die in 1994 leidden tot een akkoord over de vaststelling van quota voor de gehele Europese markt. Deze werden zowel voor de Europese markt als voor de nationale markt voor elke onderneming toegewezen door de “club van directeuren”, die bestond uit de voorzitter of algemeen directeur van de deelnemende ondernemingen.

In 1995 meldde de Zweedse onderneming Powerpipe AB deze situatie bij de Commissie. Deze stelde een onderzoek in, dat uitliep op de beschikking van 21 oktober 1998, waarbij het bestaan van een reeks akkoorden en onderling afgestemde feitelijke gedragingen werd vastgesteld die tot doel hadden: het onder elkaar verdelen van nationale markten en van de gehele Europese markt op basis van quota's; het zo regelen dat andere producenten zich uit die markten terugtrokken; het overeenkomen van prijzen voor het product en voor projecten, en het manipuleren van inschrijvingsprocedures en het opwerpen van belemmeringen voor de activiteiten van Powerpipe AB, de enige belangrijke niet bij het kartel aangesloten onderneming. Het totaalbedrag van de aan de tien ondernemingen die aan dit kartel hadden deelgenomen, opgelegde boete beliep ongeveer 92 miljoen euro. Acht ondernemingen stelden bij het Gerecht beroep in tot nietigverklaring van deze beschikking.

a) *Artikel 81, lid 1, EG*

a.1) Verboden mededingingsregelingen

– De afstandsverwarmingszaken

Voor de personele werkingssfeer van het mededingingsrecht moet worden aangeknoopt bij het arrest *HFB e.a./Commissie*. In de bestreden beschikking heeft de Commissie de groep Henss/Isoplus beschouwd als de onderneming die de inbreuk heeft gepleegd waarvoor de vennootschappen die tot deze groep behoren, aansprakelijk zijn gesteld. Het Gerecht bevestigt de geldigheid van deze benadering.

Het herinnert eraan dat artikel 81, lid 1, EG, dat ondernemingen onder meer verbiedt, overeenkomsten te sluiten of deel te nemen aan met de mededinging strijdige onderling afgestemde feitelijke gedragingen, zich richt tot economische eenheden die bestaan in een unitaire organisatie van personele, materiële en immateriële elementen die op duurzame basis een bepaald economisch doel nastreeft en ertoe kan bijdragen

²¹ Beschikking 1999/60/EG van de Commissie van 21 oktober 1998 inzake een procedure op grond van artikel 81 EG (zaak IV/35.691/E-4 - Kartel voor voorgeïsoleerde buizen) (PB 1999, L 24, blz. 1).

dat een in deze bepaling bedoelde inbreuk wordt gepleegd. Een als “groep” aangemerkte economische entiteit behoeft geen rechtspersoonlijkheid te bezitten. In de context van het mededingingsrecht moet onder onderneming immers worden verstaan een met betrekking tot het voorwerp van de desbetreffende overeenkomst bestaande economische eenheid, ook al wordt deze economische eenheid uit juridisch oogpunt gevormd door verschillende natuurlijke of rechtspersonen.

Aangezien de overwegingen inzake de kwalificatie van met de mededinging strijdige gedragingen overigens zijn ingebed in een thans duidelijk vastliggende rechtspraak²², zal hierna vooral het oordeel inzake het vereiste bewijs onder de loep worden genomen.

Zowel het bestaan van de verschillende feiten en omstandigheden die het kartel in het algemeen uitmaken, als de individuele deelneming van de ondernemingen aan de anticoncurrentiële praktijken waarvoor zij verantwoordelijk zijn gehouden, worden door het Gerecht bewezen geacht, behalve de deelneming van april tot augustus 1994 van Dansk Rørindustri en de deelneming voor de gehele gemeenschappelijke markt (en niet enkel de Italiaanse markt) van Sigma Technologie.

Het Gerecht herinnert er allereerst aan dat, wanneer een onderneming, zelfs zonder daarin een actief aandeel te hebben, deelneemt aan ondernemersvergaderingen die tot doel hebben de mededinging te verstoren, en zich niet publiekelijk van de inhoud ervan distantieert, waardoor zij bij de andere deelnemers de indruk wekt dat zij instemt met het resultaat van de vergaderingen en dat zij zich daaraan zal houden, als bewezen kan worden beschouwd dat zij deelneemt aan de uit deze vergaderingen resulterende mededingingsregeling (met name arrest *LR AF 1998/Commissie*).

Vervolgens zegt het Gerecht nog eens duidelijk dat de verklaring van een onderneming die ervan wordt beschuldigd dat zij aan een kartel heeft deelgenomen en die niet de onderneming is die beroep heeft ingesteld, waarvan door verschillende andere beschuldigde ondernemingen wordt gesteld dat zij onjuist is, niet als voldoende bewijs kan worden beschouwd zonder met nader bewijsmateriaal te worden onderbouwd (arrest *Dansk Rørindustri/Commissie*).

Ten slotte heeft het Gerecht opgemerkt dat een onderneming die aan een veelvoudige inbreuk²³ op de mededingingsregels heeft deelgenomen door eigen gedragingen die een overeenkomst of onderling afgestemde feitelijke gedraging met een mededingingbeperkend doel in de zin van artikel 81, lid 1, EG vormen en die een

²² Wat de kwalificatie van gedragingen betreft, zie de arresten *HFB e.a./Commissie* en *Lögstör Rör/Commissie*.

²³ In de arresten *HFB e.a./Commissie* en *Brugg Rohrsysteme/Commissie* spreekt het Gerecht niet van een veelvoudige inbreuk maar van "één enkele complexe inbreuk" (punt 231, resp. punt 73).

bijdrage aan de verwezenlijking van de inbreuk in zijn geheel beogen te leveren, voor de gehele duur van haar deelneming aan die inbreuk tevens aansprakelijk kan zijn voor de gedragingen van andere ondernemingen in het kader van diezelfde inbreuk, wanneer vaststaat dat deze onderneming de onrechtmatige gedragingen van de andere deelnemers kende of redelijkerwijs kon voorzien en bereid was het risico ervan te aanvaarden (arrest *Dansk Rørindustri/Commissie*). Dit betekent met name dat een boycot een onderneming die daarmee heeft ingestemd, kan worden toegerekend zonder dat zij daaraan werkelijk heeft deelgenomen (arrest *LR AF 1998/Commissie*). De Commissie heeft echter niet voldoende nauwkeurig en onderling overeenstemmend bewijs geleverd voor de vaste overtuiging dat Sigma Technologie wist of had moeten weten dat zij door deel te nemen aan het akkoord over de Italiaanse markt, ook aan het Europese kartel meedeed (arrest *Sigma Technologie/Commissie*).

In dezelfde zin heeft het Gerecht, op basis van de arresten van 14 mei 1998 in de kartonzaken (zie het *jaarverslag 1998*), bevestigd dat een onderneming, zelfs indien vaststaat dat zij slechts rechtstreeks heeft deelgenomen aan een of meerdere bestanddelen van een kartel, voor het gehele kartel aansprakelijk kan worden gesteld wanneer zij wist of noodzakelijkerwijze moest weten dat de heimelijke verstandhouding waaraan zij deelnam, deel uitmaakte van een algemeen plan, alsook dat dit algemene plan alle bestanddelen van het kartel dekte (arrest *Dansk Rørindustri/Commissie*).

– De zaak Far Eastern Freight Conference

In deze zaak waren de verzoeksters, die de mededingingbeperkende werking van de in de bestreden beschikking gewraakte overeenkomst waarbij zij gezamenlijk de prijzen voor als onderdeel van multimodaal vervoer verrichte inlandvervoerdiensten van de FEFC hadden vastgelegd, niet betwistten, anders dan de Commissie van mening dat de overeenkomst niet binnen de werkingssfeer van artikel 81, lid 1 EG viel omdat zij op de relevante markt, zoals die behoort te zijn afgebakend, de mededinging niet merkbaar kon beperken en de handel tussen de lidstaten niet merkbaar ongunstig kon beïnvloeden.

Het Gerecht antwoordt daarop dat de Commissie wel degelijk als de door de overeenkomst ongunstig beïnvloede markt heeft afgebakend de inlandvervoerdiensten die door de scheepvaartmaatschappijen die bij de FEFC zijn aangesloten, binnen de Europese Gemeenschap aan verladers worden verleend als onderdeel van een multimodale transportoperatie voor het vervoer van gecontaineriseerde vracht tussen Noord-Europa en het Verre Oosten. Het bevestigt deze definitie van de markt vervolgens, na een uitvoerige analyse, en concludeert dat de inlandvervoerdiensten voor het voor- en navervoer van containers als onderdeel van multimodaal vervoer een afzonderlijke markt vormen ten opzichte van de zeevervoerdiensten die als onderdeel van dat multimodaal vervoer door de bij de FEFC aangesloten scheepvaartondernemingen worden aangeboden. Een deelmarkt die vanuit het oogpunt van vraag en aanbod specifieke kenmerken vertoont en waarin een product

wordt aangeboden dat een onontbeerlijke plaats inneemt en dat niet uitwisselbaar is binnen de meer algemene markt waarvan het deel uitmaakt, moet worden beschouwd als een afzonderlijke productmarkt. Aan deze markt van inlandvervoerdiensten is derhalve de merkbare invloed van de mededingingsbeperking afgemeten, daar verzoeksters daarvan bijna 40 % in handen hadden.

Tevens werd bevestigd dat de handel tussen de lidstaten ongunstig is beïnvloed, daar de betrokken overeenkomst een overeenkomst is tussen scheepvaartondernemingen waarvan meerdere in verschillende lidstaten zijn gevestigd, en betrekking heeft op de verkoopvoorwaarden voor inlandvervoerdiensten aan eveneens in verschillende lidstaten gevestigde verladers. In het kader van deze beoordeling werd eraan herinnerd dat de voorwaarde dat de handel tussen lidstaten ongunstig moet zijn beïnvloed, tot doel heeft het gebied van het gemeenschapsrecht af te bakenen van dat van het recht van de lidstaten.

a.2) Toerekening van de inbreuken

Voor de inbreuk op de communautaire mededingingsregels moet in beginsel de natuurlijke of rechtspersoon aansprakelijk worden gehouden, die de betrokken onderneming leidde toen de inbreuk werd gepleegd, ook al wordt deze onderneming onder verantwoordelijkheid van een andere persoon geëxploiteerd op het tijdstip van goedkeuring van de beschikking waarin de inbreuk wordt vastgesteld. Deze regel is door het Gerecht toegepast in de arresten van 28 februari 2002, *Stora Kopparbergs Bergslags/Commissie* (T-354/94, Jurispr. blz. II-843)²⁴ en 20 maart 2002, *HFB e.a./Commissie*.

In de zaak *Stora Kopparbergs Bergslags/Commissie* deed het Gerecht uitspraak na verwijzing door het arrest van het Hof van 16 november 2000, *Stora Kopparbergs Bergslags/Commissie* (C-286/98 P, Jurispr. blz. I-9925), waarin het Hof had geoordeeld dat het Gerecht van een onjuiste rechtsopvatting blijk had gegeven door Stora aansprakelijk te houden voor de gedragingen van twee vennootschappen die zij in de inbreukperiode had overgenomen. Het Hof wees er namelijk op dat de twee vennootschappen na hun overname door Stora waren blijven bestaan. Het Gerecht herinnert eraan dat voor eerdergenoemde regel niet beslissend is dat zij na hun overname door Stora waren blijven bestaan, maar dat zij *op de datum van vaststelling van de beschikking van de Commissie* als rechtspersonen die voor hun exploitatie in de periode voorafgaand aan hun overname door verzoekster verantwoordelijk waren, bestonden. Het Gerecht heeft daarom Stora vragen gesteld om te weten te komen of zij op de dag dat de beschikking van de Commissie werd vastgesteld, bestond. Na bevestigend antwoord van verzoekster heeft het Gerecht geoordeeld dat het aan de Commissie was om het tegendeel aan te tonen. Dit bewijs werd echter niet geleverd. De boete van Stora werd diensgevolge dan ook verlaagd.

²⁴ Zie ook arrest van dezelfde datum *Cascades/Commissie*, T-308/94, Jurispr. blz. II-813.

Het arrest *HFB e.a./Commissie* vindt zijn oorsprong in de beschikking van de Commissie inzake afstandsverwarming, waarbij zes vennootschappen die tot het Henss/Isoplus-concern behoorden, hoofdelijk aansprakelijk werden gehouden voor alle gedragingen van dit concern en voor betaling van de boete. Het Gerecht was allereerst van oordeel dat, wanneer er aan het hoofd van de groep geen rechtspersoon staat die als coördinator van de activiteiten van de groep aansprakelijk kan worden gesteld voor de door de verschillende vennootschappen van de groep gepleegde inbreuken, de Commissie de vennootschappen van de groep hoofdelijk aansprakelijk mag stellen voor alle gedragingen van de groep. Vervolgens stelde het vast dat de Commissie blijk had gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door de aansprakelijkheid voor de inbreuk te leggen bij twee van de zes vennootschappen waaruit de groep bestond op de datum van vaststelling van de beschikking, aangezien die twee vennootschappen nog niet bestonden op de datum dat de inbreuk werd gepleegd. Ingevolge eerderbedoelde regel had dit slechts anders kunnen liggen indien de voor het beheer van de onderneming verantwoordelijke rechtspersoon of rechtspersonen, na de inbreuk in juridische zin hadden opgehouden te bestaan. De bestreden beschikking werd in zoverre nietig verklaard.

b) Ontheffingen van het verbod

De in 2002 gewezen arresten i) dragen bij tot de verduidelijking van de materiële werkingssfeer van de groepsvrijstellingsverordening nr. 4056/86 (zaken *Trans Atlantic Agreement* en *Far Eastern Freight Conference*) en ii) illustreren het rechterlijk toezicht op beschikkingen van de Commissie waarin uit hoofde van artikel 81, lid 3, EG ontheffing wordt geweigerd (dezelfde zaken) dan wel verleend [arresten van 21 maart 2002, *Shaw en Falla/Commissie*, T-131/99, Jurispr. blz. II-2023, en *Joynton/Commissie*, T-231/99, Jurispr. blz. II-2085 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-204/02 P), en 8 oktober 2002, *M6 e.a./Commissie*, T-185/00, T-216/00, T-299/00 en T-300/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie)].

b.1) Uitlegging van verordening nr. 4056/86

In de beschikking die ten grondslag lag aan de zaak *Trans Atlantic Agreement* had de Commissie gesteld dat de TAA geen “conference”-overeenkomst was waarvoor de vrijstelling van artikel 3 van verordening nr. 4056/86²⁵ geldt, met name omdat deze *ten minste twee tariefniveaus* instelde. Verzoeksters bestreden deze zienswijze en stelden dat een groep scheepvaartondernemingen een lijnvaartconference kan vormen, zodra de vervoertarieven door de leden van de groep gemeenschappelijk worden vastgesteld, *ook al verschillen die tarieven van lid tot lid*.

²⁵ Volgens artikel 3 van verordening nr. 4056/86 zijn van het verbod van artikel 81, lid 1, EG zijn vrijgesteld de "overeenkomsten, besluiten en onderling afgestemde feitelijke gedragingen van alle of van een deel der leden van een lijnvaartconference of van verscheidene lijnvaartconferences die ten doel hebben het vaststellen van vervoertarieven en –voorwaarden [...]"

Het Gerecht heeft eerst de bestanddelen van de definitie van “lijnvaartconference” in de zin van verordening nr. 4056/86 gedefinieerd en vervolgens is het nagegaan of de TAA als een lijnvaartconference kon worden beschouwd.

Weliswaar wordt in artikel 1, lid 3, sub b, van verordening nr. 4056/86 het begrip lijnvaartconference gedefinieerd als “een groep van twee of meer vervoerders die schepen exploiteren, die internationale lijndiensten onderhoudt voor het vervoer van lading op een bepaalde route of routes binnen omschreven geografische grenzen en die een overeenkomst of regeling, van welke aard ook, heeft getroffen binnen het kader waarvan zij opereren op basis van eenvormige of gemeenschappelijke vervoertarieven en enigerlei andere overeengekomen voorwaarden met betrekking tot het aanbieden van lijndiensten”, maar de zin en strekking van “eenvormige of gemeenschappelijke vervoertarieven” moesten nog nader worden bepaald. Daartoe heeft het Gerecht niet alleen de gebruikte bewoordingen gezien, maar ook het verschijnsel groepsvrijstelling, de context van verordening nr. 4056/86 en de doelstellingen die daarmee worden nagestreefd.

Het concludeerde dat de groepsvrijstelling van artikel 3 van verordening nr. 4056/86 alleen kan gelden voor de lijnvaartconferenties waarvan de leden *een tarief toepassen dat identieke vervoertarieven voorschrijft voor alle leden van de conference voor eenzelfde product*. Aangezien bij de TAA gedifferentieerde tarieven voor de respectieve leden waren afgesproken, kon deze niet als een lijnvaartconference worden beschouwd en voor de vrijstelling in aanmerking komen.

In de zaak Far Eastern Freight Conference stelden verzoeksters dat hun overeenkomst door artikel 3 van verordening nr. 4056/86 werd bestreken en dat de Commissie dus ten onrechte had geconcludeerd dat de vaststelling van de prijzen voor multimodale inlandvervoerdiensten onder verordening nr. 1017/68 viel. Het Gerecht was daarentegen van oordeel dat de Commissie terecht had gemeend dat de prijsvaststellingsovereenkomst tussen de leden van de FEFC voor inlandvervoerdiensten die worden verleend in combinatie met andere diensten als onderdeel van een multimodale vervoeroperatie, niet binnen de werkingssfeer van verordening nr. 4056/86 viel. Zowel uit de bewoordingen van de bepalingen die de werkingssfeer van verordening nr. 4056/86 of de door de vrijstelling van artikel 3 van verordening nr. 4056/86 bestreken overeenkomsten omschrijven, als uit de totstandkomingsgeschiedenis van de verordening en een verklaring van de Raad van december 1991 en de algemene uitleggingsbeginselen, bleek duidelijk dat de vrijstelling van artikel 3 ten gunste van sommige overeenkomsten tussen leden van lijnvaartconferenties niet kon gelden voor een prijsvaststellingsovereenkomst als de onderhavige.

b.2) Voorwaarden voor de vrijstelling van artikel 81, lid 3, EG

Het onderzoek van de vier vrijstellingsvoorwaarden, meer speciaal de voorwaarde dat het niet mogelijk is voor een wezenlijk deel van de betrokken producten de mededinging uit te schakelen, heeft in de zaak *Trans Atlantic Agreement* aanleiding gegeven tot interessante overwegingen over de definitie van de markt en de criteria voor beoordeling van de mogelijkheid om de mededinging uit te schakelen. Dit jaarverslag moet echter beknopt blijven en er kan dus niet worden ingegaan op deze aspecten, die dan ook alleen worden genoemd om ze in de aandacht van de lezer aan te bevelen.

De beoordeling door de Commissie van deze voorwaarde werd in de zaak *Trans Atlantic Agreement* bekrachtigd, maar in het arrest *M6 e.a./Commissie* verworpen. Het Gerecht oordeelt in laatstgenoemd arrest dat de Commissie bij de beoordeling van die voorwaarde een kennelijke fout heeft gemaakt door te concluderen dat de regeling betreffende de onderlicenties in de door de Europese Radio Unie (ERU) gesloten overeenkomsten de toegang van derden die met ERU-leden concurreren tot de uitzendingsrechten waarborgt en het bijgevolg mogelijk maakt te voorkomen dat de mededinging op de markt van deze producten wordt uitgeschakeld. De individuele ontheffingsbeschikking werd dus nietig verklaard.

c) *Geldboeten*

c.1) Administratieve procedure

In verschillende afstandsverwarmingszaken (zie de arresten *LR AF 1998/Commissie* en *ABB Asea Brown Boveri/Commissie*) heeft het Gerecht het middel van schending van de rechten van de verdediging verworpen, volgens hetwelk de Commissie in de mededeling van de punten van bezwaar niet had aangegeven dat zij de geldboeten zou berekenen volgens de in haar richtsnoeren²⁶ vastgelegde methode. Het Gerecht oordeelt dat de instelling, wanneer zij in haar mededeling van de punten van bezwaar uitdrukkelijk verklaart dat zij zal onderzoeken of aan de betrokken ondernemingen geldboeten dienen te worden opgelegd en zij de voornaamste gegevens, feitelijk en rechtens, vermeldt op grond waarvan een boete kan worden opgelegd, zoals de ernst en de duur van de veronderstelde inbreuk en de omstandigheid dat deze "opzettelijk of uit onachtzaamheid" is begaan, de ondernemingen de nodige gegevens verstrekt om zich niet alleen tegen de vaststelling van een inbreuk, maar ook tegen de oplegging van geldboeten te verdedigen. De rechten van de verdediging van de betrokken ondernemingen met betrekking tot de vaststelling van het bedrag van de geldboete worden voor de Commissie dus gewaarborgd door de mogelijkheid die zij biedt

²⁶ Richtsnoeren voor de berekening van geldboeten die uit hoofde van artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17, respectievelijk artikel 65, lid 5, van het EGKS-Verdrag worden opgelegd (PB 1998, C 9, blz. 3).

opmerkingen te maken omtrent de duur, de zwaarte en het mededingingverstorende karakter van de ten laste gelegde feiten. Aan deze verplichtingen heeft de Commissie volgens het Gerecht voldaan.

c.2) Toepassing van de richtsnoeren voor de berekening van geldboeten

In de beschikking die tot de arresten in de afstandsverwarmingszaken heeft geleid had de Commissie de aan de ondernemingen opgelegde geldboete vastgesteld volgens de in de richtsnoeren vastgelegde algemene methode voor de berekening van geldboeten.²⁷

In hun beroepen tot nietigverklaring van de beschikking waarbij de geldboeten waren opgelegd hebben verschillende verzoeksters een exceptie van onwettigheid van de richtsnoeren opgeworpen op grond van artikel 241 EG. In de eerste fase van de beoordeling verklaart het Gerecht deze exceptie ontvankelijk, op grond dat er een rechtstreeks juridisch verband bestaat tussen de bestreden individuele beschikking en de door de richtsnoeren gevormde algemene handeling. Weliswaar vormden de richtsnoeren niet de rechtsgrondslag van de beschikking waarbij een geldboete werd opgelegd aan een ondernemer, aangezien de beschikking op de artikelen 3 en 15, lid 2, van verordening nr. 17²⁸ gebaseerd was, maar zij bepalen toch op algemene en abstracte wijze de methode die de Commissie bij de vaststelling van het bedrag van bij deze beschikking opgelegde geldboete dient te volgen, en waarborgen derhalve de rechtszekerheid van de ondernemingen (met name arrest *HFB e.a./Commissie*). In de tweede fase van zijn beoordeling wijst het Gerecht de bezwaren van verzoeksters waarbij de wettigheid van de richtsnoeren in twijfel wordt getrokken, af. Twee overwegingen vragen de aandacht.

In de eerste plaats is het Gerecht van oordeel dat de Commissie niet verplicht is bij de vaststelling van het bedrag van de geldboeten op basis van de zwaarte en de duur van de inbreuk uit te gaan van bedragen die op de omzet van de betrokken ondernemingen zijn gebaseerd, en evenmin, wanneer zij geldboeten oplegt aan verschillende bij eenzelfde inbreuk betrokken ondernemingen, ervoor behoeft te zorgen dat het definitieve bedrag van geldboeten elk verschil tussen de betrokken ondernemingen op het gebied van hun totale omzet of hun omzet op de markt van het betrokken product weerspiegelt.

In de tweede plaats eist artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17, waarin wordt bepaald dat de Commissie geldboeten kan opleggen tot een bedrag van ten hoogste 10 % van de omzet van elk der betrokken ondernemingen in het voorafgaande boekjaar, dat de

²⁷ Zie voetnoot 26.

²⁸ Verordening nr. 17 van de Raad van 6 februari 1962, Eerste verordening over de toepassing van de artikelen 81 EG en 82 EG (PB 1962, 13, blz. 204).

geldboete die uiteindelijk aan een onderneming zal worden opgelegd, wordt verlaagd wanneer zij 10 % van de omzet van de onderneming overschrijdt, ongeacht de tussenstappen in de berekening waarbij de zwaarte en de duur van de inbreuk in aanmerking worden genomen. Bijgevolg staat deze bepaling er niet aan in de weg dat de Commissie bij haar berekening uitgaat van een tussenbedrag dat 10 % van de omzet van de betrokken onderneming overschrijdt, voorzover de uiteindelijk aan de onderneming opgelegde geldboete dit maximum niet overschrijdt. In dat geval kan de Commissie niet worden verweten dat bepaalde bij de berekening in aanmerking genomen factoren, zoals tijdsduur of verzachtende dan wel verzwarende omstandigheden, niet in het eindbedrag van de geldboete tot uitdrukking komen, aangezien dit het gevolg is van het bij artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17 opgelegde verbod om 10 % van de omzet van de betrokken onderneming te overschrijden.

c.3) Bepaling van de hoogte van geldboeten

Vooraf wordt opgemerkt dat uit de afstandsverwarmingszaken blijkt dat de Commissie tijdens de gehele administratieve procedure die tot de oplegging van een sanctie op grond van de mededingingsregels van het Verdrag kan leiden, het algemene beginsel van gemeenschapsrecht van niet-terugwerkende kracht in acht moet nemen, ook al hebben beschikkingen waarbij de Commissie geldboeten oplegt wegens schending van het mededingingsrecht, blijkens artikel 15, lid 4, van verordening nr. 17 geen strafrechtelijk karakter. Dit veronderstelt dat de sancties die wegens inbreuk op de mededingingsregels aan een onderneming worden opgelegd, overeenstemmen met die welke ten tijde van de inbreuk waren bepaald. Dit was in deze zaken het geval, daar de voor de berekening van de hoogte van de boete gehanteerde richtsnoeren binnen het rechtskader blijven waarbinnen volgens artikel 15 van verordening nr. 17 sancties kunnen worden opgelegd, en dat eerder is vastgesteld dan de datum waarop de inbreuk is aangevangen (met name arresten *LR AF 1998/Commissie* en *Dansk Rørindustri/Commissie*).

In het kader van haar beschikking afstandsverwarming had de Commissie voor elk van de ondernemingen voor de berekening van de geldboeten de richtsnoeren toegepast. Het Gerecht wijst alle tegenwerpingen af die betrekking hadden op de wijze waarop de Commissie verzachtende en verzwarende omstandigheden heeft gewogen, behoudens een fout die in het arrest *Sigma Technologie/Commissie* werd geconstateerd.

Ook heeft de Commissie in de beschikking afstandsverwarming de mededeling betreffende de samenwerking toegepast.²⁹ De wijze waarop deze mededeling is

²⁹ Mededeling betreffende het niet opleggen of verminderen van geldboeten in zaken betreffende mededingingsregelingen (PB 1996, C 207, blz. 4). In het arrest *Lögstör Rör/Commissie* overweegt het Gerecht uitdrukkelijk dat deze mededeling binnen het rechtskader van artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17 blijft.

toegepast stuitte op bezwaren bij de ondernemingen, die in algemene zin stelden dat zij in aanmerking kwamen voor een verdergaande verlaging van de boete dan hen was verleend. Het Gerecht honoreert het middel van ABB, met de overweging dat het beginsel van gelijke behandeling is geschonden wanneer de Commissie, na in de bestreden beschikking uitdrukkelijk te hebben erkend dat een onderneming zich van de andere ondernemingen heeft onderscheiden door de belangrijkste feiten niet te ontkennen, de aan deze onderneming wegens haar tijdens het onderzoek verleende medewerking toe te kennen verlaging niet differentieert ten opzichte van de verlagingen voor de andere ondernemingen. Het Gerecht heeft daarom de boete van ABB verlaagd van 70 naar 65 miljoen euro (arrest *ABB Asea Brown Boveri/Commissie*).

Het middel treft dus in wisselende mate doel, maar vast staat (met name arrest *LR AF 1998/Commissie*) dat de mededeling inzake samenwerking een gewettigd vertrouwen doet ontstaan, waarop zij die het bestaan van een mededingingsregeling aan de Commissie kenbaar willen maken, zich beroepen. Gelet op het gewettigde vertrouwen dat deze mededeling kan doen ontstaan bij ondernemingen die met de Commissie wensen samen te werken, dient de Commissie deze mededeling in acht te nemen bij de beoordeling van de samenwerking in het kader van de vaststelling van het bedrag van de aan een onderneming op te leggen geldboete.

Naast de overwegingen inzake de voorwaarden waaronder vennootschappen die een concern vormen hoofdelijk aansprakelijk kunnen worden gesteld tot betaling van de aan het concern opgelegde geldboete, blijkt uit het arrest *HFB e.a./Commissie* verder dat deze hoofdelijkheid voor de toepassing van het in artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17 vastgestelde maximum van 10 % van de omzet niet betekent dat het bedrag van de geldboete voor de medeaansprakelijke vennootschappen ten hoogste 10 % van de door elk van deze vennootschappen tijdens het laatste boekjaar behaalde omzet mag bedragen. Het in deze bepaling bedoelde maximum van 10 % van de omzet dient te worden berekend op basis van de gezamenlijke omzet van alle ondernemingen die deel uitmaken van de als “onderneming” in de zin van artikel 81 EG handelende economische entiteit. Aldus kan bij een “onderneming” die bestaat uit een als één enkele economische entiteit handelende groep van vennootschappen, alleen de gezamenlijke omzet van de vennootschappen van de groep een aanwijzing vormen van de omvang en de economische macht van de betrokken onderneming.

c.4) Uitoefening van de volledige rechtsmacht

Bij de uitoefening van de volledige rechtsmacht in de zin van artikel 229 EG en artikel 17 van verordening nr. 17 moet erop worden gewezen dat het Gerecht, ondanks dat het heeft geconstateerd dat de Commissie een beoordelingsfout had gemaakt door Dansk Rørindustri te verwijten dat zij van april tot augustus 1994 aan het kartel had deelgenomen, en de beschikking op dit punt nietig heeft verklaard, de boete niet heeft verlaagd. Het Gerecht constateert namelijk dat, gelet op de naar gelang van de

verzwarende omstandigheden te verrichten berekeningen, op de toepassing van de mededeling inzake samenwerking en op het in artikel 15, lid 2, van verordening nr. 17 bepaalde maximum van 10 % van de omzet van de betrokken onderneming in het voorafgaande boekjaar, dient te worden vastgesteld dat het bedrag van de aan verzoekster op te leggen geldboete gelijk is aan het in de beschikking bepaalde bedrag (arrest *Dansk Rørindustri/Commissie*). De Commissie had daarentegen niet bewezen dat Sigma Technologie had deelgenomen aan een kartel dat de gehele gemeenschappelijke markt bestreek, zodat deze onderneming slechts aansprakelijk kon worden gehouden voor deelneming aan een akkoord op de Italiaanse markt; de boete werd daarom verlaagd van 400 000 naar 300 000 euro.

In de zaak die ten grondslag ligt aan het arrest van 28 februari 2002, *Stora Kopparbergs Bergslags/Commissie*, rees de vraag of, wanneer het Hof een zaak naar het Gerecht verwijst voor bepaling van de hoogte van de boete die aan de in het gelijk gestelde rekwirante is opgelegd, de mate van verlaging van de boete die de Commissie wegens medewerking tijdens de administratieve procedure had verleend, opnieuw moet worden bezien. Dienaangaande is het Gerecht in de uitoefening van zijn volledige rechtsmacht van oordeel dat er geen aanleiding is om in de procedure na verwijzing terug te komen op de omvang van deze verlaging. Het risico dat een onderneming, waarvan de geldboete als tegenprestatie voor de door haar verleende medewerking is verlaagd, nadien beroep tot nietigverklaring instelt tegen de beschikking waarbij de inbreuk op de mededingingsregels wordt vastgesteld en de daarvoor verantwoordelijke onderneming een sanctie wordt opgelegd, en voor het Gerecht in eerste aanleg of het Hof in hogere voorziening in het gelijk wordt gesteld, is een normale consequentie van het gebruik van de in het Verdrag en 's-Hofs Statuut-EG neergelegde beroepsmogelijkheden. Het enkele feit dat een onderneming die met de Commissie heeft medegewerkt en daarom verlaging van haar geldboete heeft gekregen, door de rechter in het gelijk wordt gesteld, kan niet rechtvaardigen dat de omvang van de haar verleende verlaging opnieuw wordt beoordeeld.

Ten slotte heeft het Gerecht in zijn arrest van 28 februari 2002, *Compagnie générale maritime e.a./Commissie*, hoewel het alle materiële en formele middelen had afgewezen, in de uitoefening van zijn volledige rechtsmacht geoordeeld dat het gelet op de omstandigheden van het geval gerechtvaardigd was om verzoeksters geen boete op te leggen. Het verklaarde daarom de bepaling van de beschikking waarbij elk van hen een symbolische boete werd opgelegd, nietig.

2. Artikel 82 EG

Bij arrest van 20 maart 2002, *UPS Europe/Commissie* (T-175/99, Jurispr. blz. II-1915), bevestigde het Gerecht de beschikking tot afwijzing van de klacht van United Parcel Service Europe waarin zij met name had gesteld dat Deutsche Post, in strijd met artikel 82 EG, alleen dankzij fondsen afkomstig uit de voorbehouden brievenmarkt, aandelen DHL had kunnen kopen.

Het Gerecht oordeelde dat, bij gebreke van elk element om aan te tonen dat de voor de betrokken verwerving gebruikte, aan Deutsche Post ter beschikking staande fondsen waren behaald uit onrechtmatige praktijken harerzijds op de voorbehouden brievenmarkt, het enkele feit dat zij deze fondsen heeft gebruikt om de gezamenlijke zeggenschap te verwerven over een onderneming die werkzaam is op een naburige markt waarop mededinging bestaat, als zodanig, zelfs indien deze fondsen afkomstig zijn uit de voorbehouden markt, vanuit het oogpunt van de mededingingsregels geen enkel probleem oplevert en zij dus geen schending van artikel 82 EG kan vormen, noch voor de Commissie de verplichting kan doen ontstaan om de oorsprong van deze fondsen aan artikel 82 EG te toetsen.

3. Verordening nr. 4064/89

Op het gebied van de concentratie van ondernemingen heeft het Gerecht zes nietigverklaringen uitgesproken, die zijn te verdelen in twee categorieën, naargelang in de beschikking van de Commissie die aan het arrest ten grondslag ligt de concentratie wordt verboden of niet.

a) *Beroep tot nietigverklaring van beschikkingen die een verbod inhouden*

In een versnelde procedure heeft het Gerecht binnen tien, respectievelijk negen maanden beschikkingen van de Commissie nietig verklaard waarbij concentraties werden verboden tussen Schneider Electric en Legrand (arrest van 22 oktober 2002, *Schneider Electric/Commissie*, T-310/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), respectievelijk Tetra Laval en Sidel (arrest van 25 oktober 2002, *Tetra Laval/Commissie*, T-5/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, C-12/03 P). Het heeft bijgevolg ook de beschikkingen nietig verklaard (arresten van 22 oktober 2002, *Schneider Electric/Commissie*, T-77/02, en 25 oktober 2002, *Tetra Laval/Commissie*, T-80/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, C-13/03 P) waarbij de scheiding van de ondernemingen werd gelast.³⁰

Ook de beschikking waarbij de overname van de vennootschap First Choice door Airtours werd verboden, werd nietig verklaard, in het arrest van 6 juni 2002, *Airtours/Commissie* (T-342/99, Jurispr. blz. II-2585).

De gronden waarop de Commissie deze overnames had verboden, hielden verband met het type concentratie: horizontale concentratie, waardoor een machtspositie (arrest *Schneider Electric/Commissie*) of een collectieve machtspositie (arrest *Airtours/Commissie*) ontstaat of wordt versterkt op een of meer markten, en

³⁰ Het openbare overnemingsaanbod van Schneider en het ruilaanbod van Tetra Laval waren namelijk reeds gedaan, zoals artikel 7, lid 3, van verordening nr. 4064/89 toestaat.

concernvorming, waardoor een machtspositie ontstaat op een andere markt dan die waarop de overnemer actief is en zijn machtspositie op zijn oorspronkelijke markt wordt versterkt (arrest *Tetra Laval/Commissie*); deze hebben alle een significante belemmering van de mededinging tot gevolg.

Uit deze zaken blijkt in wezen dat het Gerecht weliswaar van mening is dat de analyses van de Commissie niet op materiaal steunen dat voldoende degelijk is om conclusies te kunnen onderbouwen die het verbod rechtvaardigen, maar dat haar aanpak in grote lijnen zowel met betrekking tot de mogelijkheid van een verbod van concentraties die tot het ontstaan van een collectieve machtspositie leiden als ten aanzien van de mogelijkheid om concernvorming tegen te houden, wordt gefiatteerd. Op al deze zaken zal nader worden ingegaan.

a.1) De zaak Airtours/Commissie

In haar beschikking van 22 september 1999, waarbij aan Airtours, een vennootschap voornamelijk werkzaam als touroperator en aanbieder van pakketreizen, werd verboden om het volledige kapitaal te verwerven van een van haar concurrenten, First Choice³¹, overwoog de Commissie dat de overname *zou leiden tot een collectieve machtspositie* op de Britse markt voor buitenlandse pakketreizen naar nabije bestemmingen waardoor de mededinging op de gemeenschappelijke markt op significante wijze zou worden belemmerd.

Het betoog van Airtours kwam erop neer dat niet voldoende was aangetoond dat goedkeuring van de overname zou hebben geleid tot een collectieve machtspositie (verdeeld over de partijen bij de concentratie Airtours en First Choice, en de overblijvende touroperators Thomson en Thomas Cook) waardoor de mededinging werd belemmerd. Het Gerecht achtte dit bezwaar gegrond.

Het Gerecht noemt allereerst de drie voorwaarden waaraan moet zijn voldaan voor het ontstaan van een collectieve machtspositie, als gevolg van een concentratie, waardoor de mededinging wordt belemmerd in de zin van artikel 2, lid 3, van verordening nr. 4064/89, en bevestigt daarmee dat een overname die tot zo'n situatie leidt, kan worden verboden.

In de eerste plaats moet elk lid van de oligopolide machtspositie het gedrag van de andere leden kunnen kennen teneinde na te gaan of zij één front vormen. In dit verband volstaat niet dat elk lid van de oligopolide machtspositie zich ervan bewust is dat allen voordeel kunnen halen uit onderling afhankelijk marktgedrag, maar moet hij

³¹ Beschikking van de Commissie van 22 september 1999 waarbij een concentratie met de gemeenschappelijke markt en de EER-Overeenkomst onverenigbaar wordt verklaard (zaak IV/M.1524 – Airtours/First Choice) (PB 2000, L 93, blz. 1).

ook over een middel beschikken om te weten of de andere marktdeelnemers dezelfde strategie volgen en handhaven. De markt moet dus voldoende doorzichtig zijn om elk lid van de oligopolide machtspositie in staat te stellen voldoende nauwkeurig en snel de ontwikkeling van het marktgedrag van elk van de overige leden te kennen.

In de tweede plaats is het noodzakelijk dat de situatie van stilzwijgende coördinatie duurzaam kan worden gehandhaafd, dat wil zeggen er moet een stimulans bestaan om niet van de gemeenschappelijke gedragslijn op de markt af te wijken. De leden van de oligopolide machtspositie kunnen daarvan immers slechts profiteren wanneer zij zich parallel blijven gedragen. Deze voorwaarde omvat dus het begrip vergeldingsmaatregelen in geval van een gedraging die van de gemeenschappelijke lijn afwijkt. In die context behoeft de Commissie niet noodzakelijkerwijze aan te tonen dat er een bepaald, min of meer stringent “mechanisme van vergeldingsmaatregelen” bestaat, maar moet zij in elk geval bewijzen dat er sprake is van voldoende factoren met afschrikkende werking, zodat geen van de leden van de oligopolide machtspositie er belang bij heeft om ten koste van de andere leden van het oligopolie van de gemeenschappelijke gedragslijn af te wijken. Een situatie van collectieve machtspositie is dus slechts levensvatbaar wanneer er sprake is van voldoende factoren met afschrikkende werking om duurzaam een stimulans te vormen om niet van de gemeenschappelijke gedragslijn af te wijken, wat betekent dat elk lid van de oligopolide machtspositie moet beseffen dat, wanneer hij een concurrentieslag ontketent om zijn marktaandeel te vergroten, anderen soortgelijke stappen zullen ondernemen, zodat zijn initiatief hem geen voordeel zal opleveren.

In de derde plaats moet ook worden bewezen dat de waarschijnlijke reactie van de werkelijke en potentiële concurrenten en van consumenten die van de gemeenschappelijke gedragslijn verwachte resultaten niet aan het wankelen brengt.

Bij de beoordeling of in casu aan die voorwaarden is voldaan constateert het Gerecht dat de Commissie beoordelingsfouten heeft gemaakt bij haar conclusie dat de totstandkoming van de concentratie de drie overblijvende grote touroperators ertoe zou aanzetten om niet meer met elkaar te concurreren, dat de vergeldingsmaatregelen die tegen een van de leden van het oligopolie kunnen worden genomen wanneer deze van de gemeenschappelijke gedragslijn afwijkt, niet duidelijk zijn beschreven en aangetoond, en dat er een beoordelingsfout is gemaakt bij de inschatting van de reactie van de kleine Britse touroperators, potentiële concurrenten en consumenten. Deze analyse brengt het Gerecht tot de slotsom dat de Commissie haar beschikking niet op solide bewijzen heeft gebaseerd en dat deze beoordelingsfouten vertoont betreffende elementen die van belang zijn voor de beoordeling van het ontstaan van een collectieve machtspositie.

a.2) De zaak Schneider Electric/Commissie

Bij beschikking van 10 oktober 2001 heeft de Commissie de concentratie verboden tussen Schneider en Legrand, twee producenten van laagspanningsmateriaal³², op grond dat daardoor een machtspositie zou ontstaan op bepaalde sectoriële markten in Denemarken, Spanje, Frankrijk, Griekenland, Italië, Portugal en het Verenigd Koninkrijk, en een machtspositie zou versterken op bepaalde sectoriële markten in Frankrijk, hetgeen in beide gevallen de mededinging op deze markten significant zou belemmeren.

De in het beroep tot nietigverklaring aangevoerde bezwaren betroffen zowel de vorm als de inhoud van de beschikking.

Wat de gestelde vormfouten betreft, wordt het middel dat de beschikking meer dan vier maanden na de inleiding van de procedure is gegeven, verworpen. Wanneer de partijen die een concentratie aanmelden, niet ingaan op een schriftelijk verzoek om inlichtingen binnen de daarin gestelde redelijke termijn, en de Commissie op de grondslag van artikel 11, lid 5, van verordening nr. 4064/89 een beschikking geeft waarbij de belanghebbenden wordt gelast haar de gevraagde inlichtingen te geven, heeft deze beschikking automatisch tot gevolg dat de termijn van vier maanden na de datum waarop het uitblijven van de noodzakelijke informatie is geconstateerd, wordt geschorst tot de datum waarop in deze leemte wordt voorzien.

Daarentegen wordt het middel dat er discrepantie bestaat tussen de mededeling van de punten van bezwaar en de beschikking, gegrond verklaard. In het kader van het toezicht op concentraties heeft de mededeling van de punten van bezwaar bovendien niet slechts tot doel, de bezwaren te omschrijven en de onderneming in staat te stellen haar opmerkingen daarover kenbaar te maken, maar zij moet de kennisgevende partijen ook de gelegenheid geven, te overwegen of het zin heeft corrigerende maatregelen voor te stellen, onder meer in de vorm van cessie van vermogensbestanddelen, en, gelet op de spoed die de algemene opzet van verordening nr. 4064/89 gebiedt, snel te bepalen welke omvang die cessie moet hebben om de aangemelde concentratie tijdig verenigbaar met de gemeenschappelijke markt te maken. Uitsluitend ten aanzien van de Franse markt heeft het Gerecht echter in casu vastgesteld dat de mededeling van de punten van bezwaar de nadruk legde op de "overlapping" van de activiteiten van Schneider en Legrand op bepaalde productmarkten en de versterking van Schneider ten opzichte van de groothandelaren die daarvan het gevolg zou zijn, terwijl in de beschikking wordt gesproken van een situatie van "ondersteuning", die betrekking heeft op twee overheersende posities in één land door twee ondernemingen op twee verschillende, maar complementaire

³² Beschikking C(2001) 3014 def. van de Commissie van 10 oktober 2001 waarbij een concentratie met de gemeenschappelijke markt onverenigbaar wordt verklaard (zaak COMP/M.2283 –Schneider-Legrand).

sectoriële markten. Aangezien het bezwaar niet dezelfde strekking heeft, is het Gerecht van oordeel dat Schneider geen correcties heeft kunnen voorstellen waardoor de gesignaleerde mededingingsproblemen op de Franse markten konden worden opgelost.

Ten gronde is het Gerecht van oordeel dat behalve voor de Franse markten de economische analyse van de Commissie fouten en omissies vertoont, waardoor zij de economische macht van de nieuwe entiteit heeft overschat en daardoor het effect van de concentratie op de verschillende betrokken sectoriële markten heeft overdreven.

Wat de *analyse van de geografische spreiding* van de gefuseerde entiteit betreft, is de Commissie wel van mening dat de verschillende sectoriële markten een nationale dimensie hebben, maar zij is afgegaan op aanwijzingen voor het bestaan van een economische macht die zij op alle nationale sectoriële markten meent te vinden. Nu staat het de Commissie vrij rekening te houden met transnationale gevolgen die de invloed van een concentratie op elk van de als relevant te beschouwen nationale sectoriële markten kunnen versterken, maar dergelijke gevolgen zijn rechtens niet genoegzaam aangetoond.

Wat de fouten in de *analyse van de distributiestructuur* betreft, is de stelling dat de groothandelaars volledig op de nieuwe entiteit aangewezen zijn en er geen enkele concurrentiedruk op kunnen uitoefenen, niet naar behoren aangetoond.

Ten derde is de *analyse van de economische macht* van de door de fusie gevormde entiteit *op de getroffen nationale sectoriële markten* onjuist. Bij de beoordeling van deze macht op die markten kon de Commissie zich dus niet baseren op een productenassortiment waarvan zij beweert, dat het geen equivalent bij de concurrenten vindt, waarbij zij uitgaat van een abstract assortiment, gereconstrueerd door optelling van de diverse typen elektrisch materiaal die de nieuwe entiteit in het gehele EER-gebied zal aanbieden en de merken die de kennisgevende partijen daar bezitten.

Aangezien verzoekster evenwel de analyse van de impact van de concentratie op de Franse sectoriële markten, die een belangrijk deel vormen van de gemeenschappelijke markt, niet serieus heeft betwist, hebben de uiteengezette onvolkomenheden in de economische analyse niet geleid tot nietigverklaring van de beschikking waarin de concentratie wordt verboden, maar wel de (hiervóór uiteengezette) schending van de rechten van de verdediging, veroorzaakt door de discrepantie tussen de mededeling van de punten van bezwaar en de beschikking.

a.3) De zaak Tetra Laval/Commissie

Bij beschikking van 30 oktober 2001³³ had de Commissie onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt en met de EER-Overeenkomst verklaard de overname door Tetra-Laval, een vennootschap in een concern met een machtspositie op de markt van aseptische kartonverpakkingen en machines voor zulke verpakkingen, van Sidel, leider op de markt van bepaalde machines voor verpakkingen van polyethyleentereftalaat (PET). De verboden concentratie was dus van het type concernvorming, dat wil zeggen dat zij plaatsvond tussen ondernemingen die in wezen geen bestaande concurrentieverhouding hadden, hetzij als directe concurrenten hetzij als leverancier en afnemer. Niettemin was de Commissie van mening dat niettegenstaande de door de aanmelders overgelegde verbintenissen de concentratie schadelijke gevolgen zou hebben voor de mededinging op de genoemde markten.

In het beroep tot nietigverklaring van deze beschikking verwerpt het Gerecht het eerste middel, een proceduremiddel, maar het aanvaardt de volgende middelen, in hoofdzaak betrekking hebbend op onjuiste beoordeling van de gevolgen van de concentratie, zoals gewijzigd bij de verbintenissen. In het kader van dit jaarverslag worden alleen deze laatste middelen besproken.

Om te beginnen achtte het Gerecht het onjuist dat de horizontale (controle van de PET-apparatuur door de gefuseerde entiteit) en de verticale gevolgen (kans op vorming van een verticaal geïntegreerde structuur), die onmiddellijk uit de concentratie zouden voortvloeien, in aanmerking werden genomen voor de beoordeling van de mededingingsbeperkende gevolgen van de concentratie op de door de Commissie geïdentificeerde markten (eerste middel ten gronde). Vervolgens sprak het Gerecht zich uit over de analyse van de concreneffecten (tweede middel ten gronde).

Het onderzocht of de Commissie de operatie mocht verbieden op grond dat deze in de toekomst de door haar geïdentificeerde mededingingsbeperkende gevolgen van concernvorming zou hebben, namelijk ten eerste dat de nieuwe entiteit door de operatie haar machtspositie op de wereldmarkt van kartonverpakkingen kon gebruiken als “hefboom” om een machtspositie te verwerven op de markt van PET-apparatuur; ten tweede dat de huidige machtspositie van Tetra op de markt van machines voor aseptische kartonverpakkingen en de verpakkingen zelf door de operatie zou worden versterkt doordat de concurrentie van Sidel op de aanverwante PET-markt zou wegvallen; ten derde dat de wereldmarktpositie van de nieuwe entiteit voor “gevoelige” producten in algemene zin zou worden versterkt.

³³ Beschikking C(2001)3345 def. van de Commissie van 30 oktober 2001 waarbij een concentratie met de gemeenschappelijke markt onverenigbaar wordt verklaard (zaak nr. COMP/M.2416 Tetra Laval/Sidel).

Het Gerecht erkent dat de Commissie de door een nieuwe structuur veroorzaakte concreneffecten mag onderzoeken wanneer zij de verenigbaarheid van een fusie beoordeelt. Die effecten kunnen echter hetzij structureel zijn in die zin dat zij het rechtstreeks gevolg zijn van het creëren van een nieuwe economische structuur, hetzij verband houden met het ondernemingsgedrag in die zin dat zij alleen optreden wanneer de door de operatie ontstane entiteit een bepaald commercieel gedrag gaat vertonen. Het Gerecht preciseert de voorwaarden waaronder de Commissie zich mag baseren op voorzienbare gedragingen die met artikel 82 EG strijdig misbruik van de bestaande machtspositie kunnen opleveren. Wanneer de Commissie bij haar analyse van de effecten van zo'n concentratie zich baseert op voorzienbare gedragingen die op zichzelf misbruik van een bestaande machtspositie kunnen opleveren, moet zij beoordelen of de door de operatie ontstane entiteit zich ondanks het verbod van die gedragingen waarschijnlijk aldus zal gedragen, dan wel de onwettigheid van het gedrag en/of het gevaar voor ontdekking van dergelijk gedrag zo'n strategie juist niet zo waarschijnlijk maakt. Bij een dergelijke beoordeling mag wel rekening worden gehouden met drijfveren voor het kiezen van zulk gedrag, bijvoorbeeld die welke in casu voor Tetra voortkomen uit de te verwachten commerciële voordelen op de markt van PET-apparatuur, maar de Commissie moet ook onderzoeken in hoeverre die neigingen worden afgezwakt of teniet gedaan door de waarschijnlijkheid dat zij worden ontdekt, dat zij door de bevoegde autoriteiten op communautair en nationaal niveau worden vervolgd, en de geldboeten die daarvan het gevolg kunnen zijn. Aangezien de Commissie deze beoordeling in de bestreden beschikking niet had uitgevoerd, heeft het Gerecht de conclusies van de Commissie waarbij van gedragingen van deze aard was uitgegaan, buiten beschouwing gelaten.

Het Gerecht deelt echter niet de conclusies die de Commissie in casu uit de analyse van de gevolgen van de concernvorming heeft getrokken.

Ten aanzien van het hefboomeffect – waardoor de overnemende partij vanaf de markt waarop deze reeds een machtspositie heeft, een machtspositie kan verwerven op een markt waarop de overgenomen partij actief is – ging de Commissie uit van de premisse dat de huidige overlappingen van de betrokken markten vroeg of laat zullen worden bevestigd, zodat Tetra Laval met gebruikmaking van haar machtspositie waarschijnlijk druk op een aantal van haar huidige afnemers zal uitoefenen om, indien zij op PET-verpakking wensen over te stappen, daarvoor de door Sidel gefabriceerde apparatuur te gebruiken. Het Gerecht stelt vast, dat de verwezenlijking van de concentratie in beginsel een dergelijk hefboomeffect mogelijk zou kunnen maken, maar is van oordeel dat de Commissie niet heeft aangetoond dat de nieuwe eenheid ertoe zal worden gedreven om van deze mogelijkheid gebruik te maken, met name omdat zij geen betrouwbare prognoses van een sterke groei van de PET-markt geeft.

Met betrekking tot de uitschakeling van de potentiële concurrentie door SIDEL is het Gerecht van oordeel dat niet is aangetoond dat de machtspositie van Tetra Laval op de markten voor aseptische karton zal worden versterkt.

Daar ten slotte de versterking van de totale marktpositie van de uit de fusie voortgekomen eenheid als element in de redenering niet los te koppelen is van de analyse van het hefboomeffect en van de uitschakeling van de potentiële concurrentie, wijst het Gerecht deze af, gelet op zijn eerdere conclusie.

b) Beroep tot nietigverklaring van een beschikking tot gedeeltelijke intrekking van een eerdere beschikking

In de zaak *Lagardère en Canal+/Commissie* (arrest van 20 november 2002, T-251/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) was de vraag of (en zo ja onder welke voorwaarden) de Commissie, nadat zij op de laatste dag van de wettige termijn een beschikking tot toelating van concentraties heeft gegeven, nadien een nieuwe beschikking mag geven waarin zonder dat de bewoordingen van het dispositief van de toelatingsbeschikking worden gewijzigd, ten nadele van de partijen bij de concentraties de aangemelde restricties worden beoordeeld als rechtstreeks verband houdend met en noodzakelijk voor de uitvoering van die concentraties. In de eerste plaats moest derhalve worden uitgemaakt welke de juridische waarde is van de overwegingen in een beschikking uit hoofde van verordening nr. 4064/89 betreffende de door partijen bij een concentratie meegedeelde aan de concentratie accessoire restricties, en in de tweede plaats moest een beoordeling worden gegeven van de bevoegdheid *ratione temporis* van de Commissie tot het geven van een beschikking tot gedeeltelijke intrekking, met terugwerkende kracht, van een eerdere beschikking.

Wat het eerste aspect betreft, dat aan de orde kwam in het kader van de ontvankelijkheid van het beroep, geeft het Gerecht achtereenvolgens een letterlijke, een contextuele, een historische en een teleologische interpretatie van artikel 6, lid 1, sub b, tweede alinea, van verordening nr. 4064/89, volgens hetwelk "[d]e beschikking waarbij verklaard wordt dat de concentratie verenigbaar is, [...] eveneens de restricties [bevat] die rechtstreeks verbonden zijn aan en noodzakelijk zijn voor de totstandkoming van de concentratie". In dit verband wijst het Gerecht erop dat de bevoegdheid waarover de Commissie beschikt bij het toezicht op operaties van communautaire dimensie ook de bevoegdheid omvat om de door partijen bij de concentratie aangemelde restricties die rechtstreeks verbonden zijn aan en noodzakelijk zijn voor de totstandkoming van daarvan, te kwalificeren. Aan de hand van zijn analyse komt het Gerecht tot de slotsom dat deze bepaling aldus moet worden uitgelegd dat, wanneer de Commissie zoals in casu in de motivering van de beschikking tot goedkeuring van een concentratie de door de partijen bij de concentratie aangemelde restricties heeft gekwalificeerd als accessoire restricties, niet-accessoire restricties of accessoire restricties voor bepaald tijd, zij niet een eenvoudige mening zonder bindende rechtskracht heeft geuit, maar een juridische kwalificatie heeft gegeven die ingevolge de litigieuze bepaling het wezen bepaalt van hetgeen zij in het dispositief van de beschikking heeft beslist.

Wat het tweede aspect betreft, dat bij de beoordeling ten gronde aan de orde kwam, oordeelt het Gerecht dat de Commissie bevoegd was om op grond van verordening nr.

4064/89 de bestreden beschikking te geven, overeenkomstig het algemeen rechtsbeginsel dat het orgaan dat bevoegd is tot de vaststelling van een bepaalde rechtshandeling ook bevoegd is deze in te trekken of te wijzigen door een *actus contrarius*, tenzij een uitdrukkelijke bepaling deze bevoegdheid neerlegt bij een ander orgaan.

Aangezien de Commissie echter niet het bewijs had geleverd dat de ingetrokken handeling onwettig was en haar beschikking tot intrekking ook niet toereikend had gemotiveerd, werd de bestreden beschikking nietig verklaard.

C. Artikel 86 EG

In het onderdeel ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring is reeds het arrest van 30 januari 2002, *max.mobil/Commissie*, genoemd. Behalve dat daarin is erkend dat een beroep gericht kan zijn op de nietigverklaring van een beschikking van de Commissie waarbij een particulier wordt meegedeeld dat zij niet voornemens is om een procedure op grond van artikel 86, lid 3, EG in te leiden, wordt daarin, naast de omvang van het wettigheidsstoezicht van de gemeenschapsrechter in geval van zo'n beroep, ook de verplichtingen van de Commissie vastgesteld wanneer in het kader van artikel 86 EG een klacht bij haar wordt ingediend.

Wat dit laatste aspect betreft, verklaart het Gerecht dat op de Commissie de verplichting rust om klachten in het kader van artikel 86 EG zorgvuldig en onpartijdig te onderzoeken, en het doet dit oordeel steunen op de algemene beginselen van behoorlijk bestuur – bevestigd in het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie –, de analogie met de verplichting op grond van de overige mededingingsregels van het Verdrag, en de algemene taak van de Commissie.

De nakoming van deze verplichting kan niet aan elke rechterlijke toetsing worden onttrokken en het is dus aan het Gerecht om na te gaan of zij is nagekomen. In verband met de ruime beoordelingsbevoegdheid met betrekking tot de “noodzaak” van een optreden tegen de lidstaten waarover de Commissie in het kader van artikel 86, lid 3, EG beschikt, is het Gerecht echter van oordeel dat het zich dient te bepalen tot een beperkte controle, waarbij het “in de eerste plaats moet nagaan of de bestreden handeling een *prima facie* consistente motivering bevat waaruit blijkt dat rekening is gehouden met de relevante elementen van het dossier, in de tweede plaats of de vastgestelde feiten materieel juist zijn, en in de derde plaats of de *prima facie* beoordeling van deze feiten niet kennelijk onjuist is”. Na uitsluitend te zijn nagegaan of de Commissie heeft voldaan aan haar verplichting van zorgvuldig en onpartijdig onderzoek van de afgewezen klacht, stelt het Gerecht vast dat de bestreden beschikking voldoende gemotiveerd is en geen kennelijk onjuiste beoordeling inhoudt.

D. Steunmaatregelen van de staten ³⁴

Op het gebied van steunmaatregelen van de staten heeft het toezicht van het Gerecht, zowel op de vorm als op de inhoud, geleid tot de gehele of gedeeltelijke nietigverklaring van verschillende beschikkingen van de Commissie.

1. Het begrip steunmaatregel

Afgezien van de specifieke gevallen waarin het Gerecht heeft vastgesteld, dat niet voldoende duidelijk was aangegeven waarom de betreffende overheidsmaatregelen steunmaatregelen zouden zijn (arrest van 26 februari 2002, *INMA en Itainvest/Commissie*, T 323/99, Jurispr. blz. II- 545), respectievelijk dat de Commissie een kennelijke beoordelingsfout had gemaakt door in de beschikkingen waarbij overheidssteun voor scheepsbouw onverenigbaar met de gemeenschappelijke markt was verklaard, in strijd met hetgeen zij in de goedkeuringsbeschikkingen had gedaan het begrip capaciteitsplafond gelijk te stellen met werkelijk productieplafond (arrest van 28 februari 2002, *Kvaerner Warnow Werft/Commissie*, T 227/99 en T 134/00, Jurispr. blz. II-1205; hogere voorziening ingesteld, zaak C-181/02 P), heeft het Gerecht zich in de in 2002 gewezen arresten voornamelijk uitgesproken over de bestanddelen van het begrip steunmaatregel (a) en over het onderscheid tussen nieuwe en bestaande steun (b).

a) Bestanddelen van het begrip steunmaatregel

Zoals uit artikel 87, lid 1, EG volgt, is een met de gemeenschappelijke markt onverenigbare steunmaatregel een door de staat of in welke vorm ook met staatsmiddelen bekostigd voordeel, dat door begunstiging van bepaalde ondernemingen of bepaalde producties de handel tussen de lidstaten ongunstig beïnvloedt en de mededinging vervalst of dreigt te vervalsen. In de zaken die in 2002 werden afgehandeld hadden de door de Commissie als steunmaatregel aangemerkte overheidsmaatregelen de vorm van subsidies, interventies in het kapitaal van ondernemingen, schuldvermindering, verkoop van zaken, verlenen van garanties of belastingverlichting.

Het voordeel en het specifiek karakter van de maatregel hebben aanleiding gegeven tot interessante overwegingen in de arresten van 6 maart 2002, *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie* (T-127/99, T-129/99 en T-148/99, Jurispr. blz. II-1275; (hierna: “arrest *Demesa*”; hogere voorziening ingesteld, zaken C-183/02 P en C-187/02 P), en *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie* (T-92/00 et T-103/00, Jurispr. blz. II- 1385;

³⁴ Op dit gebied zijn twee zaken behandeld volgens de versnelde procedure van artikel 76 bis van het Reglement voor de procesvoering (arrest van 30 april 2002, *Government of Gibraltar/Commissie*, T-195/01 en T-207/01, Jurispr. blz. II-2309).

(hierna: “arrest *Ramondín*”; hogere voorziening ingesteld, zaken C-186/02 P en C-188/02 P). In de zaken die tot deze arresten hebben geleid, werd de wettigheid in twijfel getrokken van twee beschikkingen van de Commissie inzake de Baskische belastingwetgeving.³⁵ In deze twee beschikkingen uit 1999³⁶ had de Commissie geconcludeerd dat bepaalde voordelen, verleend door de Diputación Foral de Álava aan Daewoo Electronics Manufacturing España SA (Demesa), en aan Ramondín SA en Ramondín Capsulas Samet, met de verdragsbepalingen onverenigbare overheidssteun waren. De wettigheid van de beschikkingen werd aangevochten door deze ondernemingen, de Diputación Foral de Álava en de Comunidad Autónoma del País Vasco.

In het arrest *Demesa* stelden verzoeksters dat de Commissie in strijd had gehandeld met artikel 84, lid 1, EG door als overheidssteun te kwalificeren: subsidies die hoger waren dan het plafond voor steun in een door de Commissie in 1996 goedgekeurde regionale regeling; voordelen als gevolg van de verkoop aan Demesa van een terrein onder de marktprijs voor de bouw van haar koelkastenfabriek en het uitstel van betaling van de koopprijs; en voordelen als gevolg van de toepassing van de Baskische belastingwetgeving waardoor Demesa verzekerd was van een belastingkrediet van 45 % en een vermindering van de belastinggrondslag voor pas opgerichte ondernemingen.

In het arrest *Ramondín* waren de ondernemingen die het beroep hadden ingesteld, van mening dat het belastingkrediet van 45 % en de vermindering van de belastinggrondslag voor pas opgerichte ondernemingen geen steunmaatregelen waren in de zin van artikel 87, lid 1 EG.

³⁵ In verband met de geschillen over beschikkingen van de Commissie in verband met de beoordeling van de verenigbaarheid van de Baskische belastingwetgeving met de Verdragsbepalingen op het gebied van steunmaatregelen, moeten de beide arresten van 23 oktober 2002 worden genoemd, die reeds werden aangehaald in het onderdeel betreffende de ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring. Voorzover nodig zij erop gewezen dat:

- het arrest van 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Guipúzcoa e.a./Commissie* (T-269/99, T-271/99 et T-272/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betrekking heeft op de wettigheid van de beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure ter zake van het belastingkrediet bedoeld in de fiscale regeling van de Territorios Históricos de Guipúzcoa et de Vizcaya, en van de beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure ter zake van het belastingkrediet bedoeld in de fiscale regeling van het Territorio Histórico de Álava;
- het arrest van 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie* (T-346/99, T-347/99 et T-348/99, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) betrekking heeft op de wettigheid van de beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure ter zake van de vermindering van de belastinggrondslag bedoeld in de fiscale regeling van de Territorios Históricos de Álava, Vizcaya en Guipúzcoa.

³⁶ Beschikking 1999/718/EG van de Commissie van 24 februari 1999 betreffende steunmaatregelen van Spanje ten gunste van Daewoo Electronics Manufacturing España SA (Demesa) (PB L 292, blz. 1) en beschikking 2000/795/EG van de Commissie van 22 december 1999 inzake de steun die door Spanje aan Ramondín SA en Ramondín Capsulas SA is verleend (PB L 2000, L 318, blz. 36).

Wat de koopprijs van het door Demesa gekochte terrein betreft, herinnert het Gerecht eraan dat de verkoop van goederen door een overheidslichaam tegen voordelige voorwaarden een steunmaatregel van de staat kan vormen. In casu echter had de Commissie de marktprijs willekeurig vastgesteld en dus niet het bewijs geleverd dat Demesa het terrein had gekocht tegen een prijs die zij onder normale marktomstandigheden niet zou hebben kunnen verkrijgen. Voorts had de Commissie niet aangetoond dat het gratis ter beschikking stellen door een overheidslichaam gedurende negen maanden van het door Demesa gebruikte terrein niet beantwoordde aan het gebruikelijke gedrag van een particuliere onderneming.

De in de beide zaken in geding zijnde fiscale maatregelen had de Commissie terecht aangemerkt als steunmaatregelen, met name omdat zij een specifiek karakter hadden. De specificiteit van het belastingkrediet komt voort uit de discretionaire beoordelingsmarge waarover de administratie (de Diputación Foral de Álava) beschikt, waardoor deze het bedrag of de voorwaarden voor dit belastingvoordeel op grond van de kenmerken van de aan haar beoordeling onderworpen investeringsprojecten kan aanpassen en uit het feit dat dit voordeel is gereserveerd voor een minimuminvesteringsbedrag. In deze context wijst het Gerecht verzoeksters' grief af dat de maatregel buiten de werkingssfeer van artikel 87, lid 1, EG valt omdat zij selectief is, hetgeen zou worden gerechtvaardigd door "de interne logica van het belastingstelsel". De in geding zijnde specifieke belastingmaatregel wordt namelijk niet gerechtvaardigd door de interne logica van het belastingstelsel, omdat zij uitsluitend ondernemingen begunstigt die over aanzienlijke financiële middelen beschikken, en druist derhalve in tegen de beginselen van progressiviteit en herverdeling die in het Spaanse belastingstelsel besloten liggen.

Ten aanzien van de vermindering van de belastinggrondslag wordt, alleen in het arrest *Ramondín*, eveneens erkend dat dit een specifieke maatregel is, omdat in de eerste plaats alleen i) nieuw opgerichte ondernemingen, die ii) meer investeren dan een bepaald minimum, en iii) minstens tien arbeidsplaatsen creëren, daarvan profiteren, en in de tweede plaats zij niet wordt gerechtvaardigd door "de interne logica van het belastingstelsel". In het arrest *Demesa* heeft het Gerecht zich ertoe beperkt, te constateren dat de Commissie niet had aangetoond dat Demesa werkelijk van de maatregel had geprofiteerd.

Opmerkelijk is verder dat het Gerecht in zijn beide arresten heeft vastgesteld dat de Commissie zich voor haar conclusie dat het belastingkrediet specifiek was, niet had gebaseerd op het feit dat dit enkel van toepassing was op een deel van het Spaanse grondgebied. De Commissie heeft dus niet de regelgevende bevoegdheid van de betrokken territoriale entiteit tot vaststelling van algemene in de gehele regio geldende maatregelen betwist.

In de zaak die aanleiding heeft gegeven tot het arrest van 11 juli 2002, *Hijos de Andrés Molina/Commissie* (T-152/99, Jurispr. blz. II- 3049; hogere voorziening ingesteld, zaak

C-316/02 P), was met name aan de orde of de door een overheidsorgaan aan een in moeilijkheden verkerende onderneming verleende kapitalisatie van een deel van haar schulden aan een overheidsinstantie, alsmede de kwijtschelding van schulden, steunmaatregelen waren.

Wat het eerste punt betreft, heeft het Gerecht getoetst of de Commissie een kennelijke fout had begaan bij haar toepassing van het criterium van de particuliere investeerder in een markteconomie op de betrokken herkapitalisatie. Het oordeelde dat de instelling terecht had geconcludeerd dat de overheidsinstantie zich, gezien de financiële toestand van verzoekster, met name de omvang van haar schuldenlast en het ontbreken van uitzicht op herstel van de financiële levensvatbaarheid, niet had gedragen als een particuliere investeerder.

Wat de kwijtschelding van schulden betreft, stelt het Gerecht met de Commissie vast dat deze een specifiek karakter hadden. De Spaanse wet inzake de surséance van betaling is weliswaar niet bedoeld om selectief ten gunste van bepaalde categorieën van ondernemingen of bedrijfstakken te worden toegepast, doch de door de Commissie gelaakte kwijtscheldingen vloeien niet automatisch voort uit de toepassing van deze wet maar uit de discretionaire keuze van de betrokken overheidsorganen en kunnen dus niet als een algemene maatregel worden aangemerkt.

Daarentegen heeft het Gerecht de methode ontoereikend geacht waarmee de Commissie tot de conclusie is gekomen dat de kwijtschelding van schulden aan overheidsorganen niet beantwoordde aan het criterium van de particuliere investeerder en dus overheidssteun was. In de eerste plaats kan het aandeel van de schuldvorderingen van overheidsorganen in het totaalbedrag van de schulden van een onderneming in moeilijkheden, op zich geen doorslaggevende factor vormen bij de beoordeling van de vraag of de kwijtschelding die deze organen aan deze onderneming hebben verleend, elementen van staatssteun bevat. In de tweede plaats moeten de betrokken overheidsorganen bij de verlening van de kwijtschelding van schulden worden vergeleken met een particuliere schuldeiser die betaling tracht te verkrijgen van de bedragen die hem verschuldigd zijn door een schuldenaar in financiële moeilijkheden, zodat het aan de Commissie is om voor elk van de betrokken overheidsorganen te bepalen, of de door hen verleende kwijtschelding kennelijk omvangrijker was dan die welke een hypothetische particuliere schuldeiser zou hebben verleend die zich ten aanzien van de onderneming in dezelfde situatie bevindt als het betrokken overheidsorgaan, en die de hem verschuldigde bedragen tracht te verhalen. De Commissie had dit evenwel niet gedaan. Het middel dat de kwijtschelding van schulden ten onrechte was aangemerkt als overheidssteun werd dus gegrond verklaard en de betrokken artikelen van de bestreden beschikking werden nietig verklaard.

In het arrest van 17 oktober 2002, *Linde/Commissie* (T-98/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie) achtte het Gerecht rechtens niet genoegzaam aangetoond dat de

door Duitsland aan Linde AG verleende subsidie een steunmaatregel was en verklaarde het daarom de beschikking nietig voorzover daarin deze subsidie gedeeltelijk onverenigbaar was verklaard.³⁷ Het overheidsorgaan, dat aan een derde was gebonden door een leveringsovereenkomst waar het niet onderuit kon komen, had in verband met de door de nakoming van die overeenkomst veroorzaakte verliezen, de nakoming van zijn verplichting overgedragen aan een andere onderneming – Linde – door deze een subsidie te verlenen die lager was dan het totaal van de verliezen die het zou hebben geleden door zijn leveringsverplichting na te komen. Daaruit kon niet worden geconcludeerd dat deze subsidie een steunmaatregel was, aangezien de omvattende driehoeksregeling waarin zij past, een normale handelstransactie is waarbij het overheidsorgaan en de derde aan wie het contractueel gebonden is, als rationele ondernemers in het kader van een markteconomie hebben gehandeld.

Dit onderdeel kan worden afgesloten met de opmerking dat de strekking van artikel 87, lid 1, EG, dat spreekt van „steunmaatregelen van de staten of in welke vorm ook met staatsmiddelen bekostigd” in die zin is gepreciseerd dat mits aan de voorwaarden van deze bepaling is voldaan, niet alleen maatregelen van de federale of centrale overheid binnen de werkingssfeer van dit artikel vallen, maar ook die van nationale (gedecentraliseerde, federale, regionale of andere) lichamen van de lidstaten – ongeacht hun statuut en benaming (arresten *Demesa* en *Ramondín*).

b) Onderscheid tussen nieuwe steun en bestaande steun

De vraag of een wijziging van een bestaande steunregeling al dan niet een nieuwe steunmaatregel vormt, is het Gerecht herhaaldelijk gesteld.

Zo bevestigt het arrest van 30 januari 2002, *Keller en Keller Meccanica/Commissie* (T-35/99, Jurispr. blz. II-261), dat de Commissie zich op het standpunt mocht stellen dat een niet-aangemelde verhoging van het plafond voor vaste activa een substantiële wijziging van een steunregeling was en dat de aan verzoekster verleende steun dus een nieuwe steunmaatregel was, die niet werd gedekt door deze regeling. Ook in het arrest *Demesa* heeft het Gerecht geoordeeld dat een subsidie die verschillende percentages hoger ligt dan het plafond van de toegestane kosten die door een door de Commissie goedgekeurde steunregeling waren gedekt, een nieuwe steunmaatregel is.

Daarentegen had de Commissie door de formele onderzoeksprocedure in te leiden met betrekking tot de gehele belastingregeling voor vrijgestelde vennootschappen en door die regeling in haar geheel voorlopig als nieuwe steun aan te merken, artikel 88 EG en artikel 1, sub c, van de “procedureverordening”³⁸ geschonden. Volgens deze laatste

³⁷ Beschikking 2000/524/EG van de Commissie van 18 januari 2000 inzake staatssteun welke door Duitsland is verleend aan Linde AG (PB L 211, blz. 7).

³⁸ Verordening (EG) nr. 659/1999 van de Raad van 22 maart 1999 tot vaststelling van nadere bepalingen voor de toepassing van artikel 88 EG (PB L 83, blz. 1).

bepaling worden als nieuwe steun aangemerkt “alle wijzigingen in bestaande steun”. In zijn arrest van 30 april 2002, *Government of Gibraltar/Commissie*, verklaart het Gerecht dat de oorspronkelijke regeling slechts in een nieuwe steunregeling wordt omgezet wanneer de wijziging de kern van die regeling raakt, doch dat van een dergelijke substantiële wijziging geen sprake kan zijn wanneer het nieuwe element duidelijk los van de oorspronkelijke regeling kan worden beschouwd. De wijzigingen in de oorspronkelijke belastingregeling moeten als elementen worden beschouwd die van die regeling kunnen worden losgemaakt, zodat zij niets kunnen veranderen aan het feit dat die regeling een bestaande steunmaatregel is.

2. Uitzonderingen op het verbod

Een steunmaatregel kan van het principeverbod van artikel 87, lid 1, EG worden uitgezonderd indien zij onder een van de uitzonderingen van artikel 87, leden 2 en 3, EG of van artikel 86, lid 2, EG valt.

In het arrest *Keller en Keller Meccanica/Commissie*, in het kader van de marginale toetsing van beschikkingen van de Commissie op grond van artikel 87, lid 3, EG, wordt geoordeeld dat deze instelling geen kennelijke beoordelingsfout heeft begaan door vast te stellen dat niet was voldaan aan de voorwaarde van herstel van de levensvatbaarheid van ondernemingen zoals neergelegd in de communautaire kaderregeling voor reddings- en herstructureringssteun aan ondernemingen in moeilijkheden (PB 1994, C 368, blz. 12), zoals gewijzigd in 1997 (PB 1997, C 283, blz. 2).³⁹

Daarentegen werd wegens kennelijk onjuiste beoordeling door de Commissie, gedeeltelijk nietig verklaard een beschikking waarbij steun verenigbaar werd verklaard op grond van de “culturele uitzondering” van artikel 87, lid 3, sub d, EG⁴⁰ (arrest van 28 februari 2002, *SIDE/Commissie*, T-155/98, Jurispr. blz. II-1179). In casu had de Commissie gemeend dat aan de in deze uitzondering gestelde voorwaarden was voldaan, met name omdat door de aan de Coopérative d'exportation du livre français (CELF) verleende steun de mededingingsvoorwaarden niet zodanig werden veranderd dat het gemeenschappelijk belang werd geschaad. Deze opvatting was volgens het Gerecht onjuist, daar de markt waarop de Commissie de gevolgen van de betwiste steun had onderzocht, verkeerd was omschreven. Door de exportmarkt voor Franstalige boeken in het algemeen als relevante markt te kiezen, en niet de markt

³⁹ Zie ook arrest van 11 juli 2002, *Hijos de Andrés Molina/Commissie*, waarin de beschikking van de Commissie van 3 februari 1999 werd bevestigd die inhield dat aan geen van de voorwaarden voor goedkeuring van de in geding zijnde herstructureringssteun was voldaan, namelijk het herstel van de levensvatbaarheid, de vermijding van buitensporige vervalsing van de mededinging en steunverlening in verhouding tot de kosten en baten van de herstructurering.

⁴⁰ Beschikking van de Commissie van 10 juni 1998 betreffende staatssteun ten gunste van Coopérative d'exportation du livre français (CELF) (PB 1999, L 44, blz. 37).

waarop dezelfde activiteit wordt uitgeoefend als die waarop de steunmaatregel betrekking heeft, had de Commissie de werkelijke invloed van de steunmaatregel op de mededinging niet kunnen beoordelen.

Bij arrest van 14 mei 2002, *Graphischer Maschinenbau/Commissie* (T-126/99, Jurispr. blz. II-2427), heeft het Gerecht eveneens geconstateerd dat de Commissie een kennelijk onjuiste beoordeling had gemaakt door de conclusie te trekken, dat een gedeelte van de door Duitsland voorgenomen steun aan verzoekster onverenigbaar was met de gemeenschappelijke markt.⁴¹ Het Gerecht bevestigt dat de Commissie het recht heeft steunverlening te weigeren wanneer deze steun de begunstigde ondernemingen niet heeft gestimuleerd een handelwijze aan te nemen die bijdraagt tot de verwezenlijking van de in artikel 87, lid 3, EG beoogde doelstellingen. Niettemin had de Commissie ten onrechte aangenomen dat dit stimuleringselement in casu ontbrak.

3. Procedurekwesties

a) *Inleiding van de formele onderzoeksprocedure*

De beroepen tot nietigverklaring van beschikkingen tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure inzake enkele Baskische belastingmaatregelen⁴² werden weliswaar ontvankelijk verklaard (zie hiervóór), maar ten gronde werden zij verworpen (arresten van 23 oktober 2002, *Territorio Histórico de Guipúzcoa e.a./Commissie* en *Territorio Histórico de Álava e.a./Commissie*).

Met een van hun middelen in deze zaken betwistten verzoekers dat de litigieuze belastingmaatregelen staatssteun waren. De Commissie had een eerste beoordeling gemaakt van elk van de voorgestelde maatregelen om te kunnen bepalen of het steun betrof. Het Gerecht preciseerde daarop de omvang van zijn wettigheidstoezicht in geval van een beschikking tot inleiding van de procedure van artikel 88, lid 2, EG.

Dit toezicht moet, teneinde de administratieve en de gerechtelijke procedure niet door elkaar te laten lopen en de bevoegdheidsverdeling tussen de Commissie en de gemeenschapsrechter te respecteren, noodzakelijkerwijs beperkt zijn. De gemeenschapsrechter moet immers voorkomen, een definitieve beoordeling te geven van vragen waarover de Commissie zich slechts voorlopig heeft uitgesproken. *Wanneer in het kader van een beroep tegen een beschikking tot inleiding van een*

⁴¹ Beschikking 1999/690/EG van de Commissie van 3 februari 1999 inzake staatssteun die Duitsland voornemens is aan Graphischer Maschinenbau GmbH te Berlijn te verlenen (PB L 272, blz. 16).

⁴² Het betrof fiscale steunmaatregelen in de vorm van een belastingkrediet van 45 % in de Territorios Históricos de Álava, Vizcaya en Guipúzcoa (zaken T-269/99 en T-272/99) en een vermindering van de belastinggrondslag voor de vennootschapsbelasting in de Territorios Históricos de Álava, Vizcaya en Guipúzcoa (zaken T-346/99, T-347/99 en T-348/99).

formeel onderzoek verzoekers de beoordeling van de Commissie met betrekking tot de kwalificatie van de litigieuze maatregel als staatssteun betwisten, is derhalve de toetsing van de gemeenschapsrechter beperkt tot het onderzoek van de vraag of de Commissie geen kennelijke beoordelingsfouten heeft gemaakt door zich op het standpunt te stellen dat zij bij een eerste onderzoek van de betrokken maatregel niet alle problemen op dit punt kon oplossen. In casu werden de argumenten van verzoekers tegen de voorlopige kwalificatie van de steunmaatregelen verworpen.

Het Gerecht wees er in deze beide arresten tevens op dat een beschikking tot inleiding van de formele onderzoeksprocedure een voorlopige beoordeling bevat omtrent zowel de kwalificatie van de maatregel als staatssteun als de verenigbaarheid ervan met de gemeenschappelijke markt, en dat het feit dat de Commissie in de beschikking niet met zoveel woorden twijfel heeft geuit omtrent de kwalificatie van de maatregel als staatssteun, derhalve geenszins aantoont dat deze kwalificatie niet voorlopig was. In een dergelijke beschikking is de Commissie immers *uitsluitend* wat de verenigbaarheid van de maatregel met de gemeenschappelijke markt betreft, verplicht met zoveel woorden twijfel te uiten.

b) Rechten van de belanghebbenden

b.1) In de vooronderzoeksfase

Het Gerecht herinnert aan de rechtspraak dat de Commissie niet verplicht is om tijdens de inleidende fase een contradictoir debat te openen met de indiener van een klacht, en past deze redenering vervolgens toe op alle belanghebbenden en alle lidstaten, waaraan de toepasselijke bepalingen niet het recht verlenen om daarbij te worden betrokken en te worden gehoord. De lidstaten en de belanghebbenden kunnen de Commissie dus niet verplichten hen te horen ten einde invloed te kunnen uitoefenen op de „eerste beoordeling” op grond waarvan de Commissie de formele onderzoeksprocedure inleidt (arrest *Government of Gibraltar/Commissie*).

b.2) In de formele onderzoeksprocedure

In het arrest *Demesa* werd eraan herinnerd dat de begunstigde van onverenigbaar verklaarde steun die moet worden terugbetaald, „belanghebbende” is in de zin van artikel 88, lid 2, EG. Als zodanig kan hij zich niet beroepen op een recht van verweer dat is toegekend aan personen tegen wie een procedure is ingeleid, maar heeft hij enkel het recht om bij de administratieve procedure te worden betrokken. In dit verband beschikt hij krachtens artikel 88, lid 2, EG over het recht om tijdens de in deze bepaling bedoelde onderzoeksfase opmerkingen in te dienen.

E. Handelspolitieke beschermingsmaatregelen

De arresten in antidumpingzaken, die door vijf rechters zijn gewezen, borduren grotendeels voort op eerdere oplossingen [arresten van 4 juli 2002, *Arne Mathisen/Raad*, T-340/99, Jurispr. blz. II-2905, 12 september 2002, *Europe Chemi-Con/Raad*, T-89/00, hogere voorziening ingesteld, zaak C-422/02 P), en 21 november 2002, *Kundan Industries* en *Tata International/Raad*, T-88/98, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie].

Blijkens het arrest *Arne Mathisen/Raad* kan de Commissie haar aanvaarding van een prijsverbintenis intrekken, niet alleen wanneer zij wordt geschonden maar ook wanneer zij wordt ontweken, en kan zij haar aanvaarding dus vervangen door een antidumpingrecht, zonder dat het noodzakelijk is de dumping en de schade die reeds zijn vastgesteld bij het onderzoek dat tot de verbintenis aanleiding heeft gegeven, opnieuw te bewijzen. Hetzelfde geldt wanneer een exporteur wiens verbintenis om niet beneden een minimumprijs uit te voeren, is aanvaard, de bepalingen van de verbintenis niet rechtstreeks schendt, maar ze ontwijkt door middel van een handelspraktijk die het moeilijk, zo niet onmogelijk maakt om de werkelijke prijs van zijn uitvoer doeltreffend te controleren en dus de verbintenis daadwerkelijk na te leven. Dat is met name het geval wanneer een dergelijke praktijk de deelname inhoudt van andere marktdeelnemers waarover de verbonden exporteur geen enkele controle uitoefent en die, aangezien zij niet aan een soortgelijke verbintenis zijn gebonden, evenmin aan het toezicht van de Commissie zijn onderworpen.

In het arrest *Kundan Industries* en *Tata International/Raad* wordt de bestreden verordening nietig verklaard, uitsluitend voorzover de Raad rekening had gehouden met een commissie waarvan echter niet was aangetoond dat zij door verzoekster, een exporteur, daadwerkelijk was betaald, en daardoor onrechtmatig een correctie op de uitvoerprijs had aangebracht om deze te kunnen vergelijken met de normale waarde.

F. Volksgezondheid

In verschillende zaken heeft het Gerecht de voorwaarden nader bepaald waaronder de instellingen maatregelen ter bescherming van de volksgezondheid kunnen nemen. De Raad mocht twee antibiotica van een lijst van toegelaten additieven in diervoeding halen (arresten van 11 september 2002, *Pfizer/Raad* en *Alpharma/Raad*), maar de Commissie mocht niet de nationale vergunningen voor het in de handel brengen van middelen tegen obesitas intrekken (arrest van 26 november 2002, *Artegoda e.a./Commissie*, T-74/00, T-76/00, T-83/00–T-85/00, T-132/00, T-137/00 en T-141/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; hogere voorziening ingesteld, zaak C-39/03 P).

In de door Pfizer en Alpharma aangevochten verordening had de Raad de intrekking van de betrokken antibiotica als additieven in diervoeding gemotiveerd met het *risico*

dat het gebruik daarvan opleverde voor de volksgezondheid, in casu de overdracht van antimicrobiële resistentie van dieren op de mens, met als gevolg dat de doeltreffendheid van bepaalde geneesmiddelen die in de menselijke geneeskunde worden gebruikt zou afnemen.

Wat betreft de risico's voor de gezondheid van de mens herinnert het Gerecht eraan dat, indien wetenschappelijke onzekerheden blijven heersen omtrent het bestaan en de omvang van zulke risico's de gemeenschapsinstellingen krachtens het voorzorgsbeginsel beschermende maatregelen kunnen nemen zonder te hoeven wachten totdat de realiteit en de ernst van die risico's volledig zijn aangetoond, en a fortiori niet tot de negatieve gevolgen van het gebruik van die producten werkelijkheid worden. Een preventieve maatregel kan echter niet worden gerechtvaardigd met een louter hypothetische benadering van het risico op grond van loutere veronderstellingen die nog niet wetenschappelijk zijn onderzocht en mag slechts worden getroffen wanneer het risico, hoewel het bestaan en de omvang ervan niet „volledig” door sluitende wetenschappelijke gegevens zijn aangetoond, voldoende gedocumenteerd lijkt door de wetenschappelijke gegevens die beschikbaar zijn wanneer de maatregel wordt getroffen.

Het Gerecht preciseert vervolgens dat de beoordeling van de risico's enerzijds de bepaling van het onaanvaardbaar geachte risiconiveau omvat en anderzijds het verrichten van een wetenschappelijke risicobeoordeling. Hoewel het de gemeenschapsinstellingen verboden is, een louter hypothetische benadering van het risico te hanteren en hun besluiten op een “nulrisico” af te stemmen, moeten zij toch rekening houden met hun verplichting op grond van het Verdrag, om een hoog niveau van bescherming van de volksgezondheid te verzekeren, dat, om verenigbaar te zijn met die bepaling, niet noodzakelijkerwijs het hoogste niveau behoeft te zijn dat technisch mogelijk is. Wat de beoordeling van de risico's door wetenschappers betreft, deze moet niet alleen zo grondig mogelijk zijn, met name rekening houdend met de spoed waarmee preventiemaatregelen moeten worden genomen, maar ook moet zij de bevoegde overheid voldoende betrouwbare en solide informatie verstrekken om haar in staat te stellen de draagwijdte van de wetenschappelijke vraag ten volle te vatten en haar beleid met kennis van zaken te bepalen.

Gelet op deze omstandigheden *is het uiteindelijk de bevoegde overheid* die moet beslissen, ook al bestaat er wetenschappelijke onzekerheid en is het onmogelijk om tijdig een volledige wetenschappelijke beoordeling van de risico's te verrichten, om preventief beschermende maatregelen te nemen, wanneer die onontbeerlijk blijken te zijn gelet op het risico voor de gezondheid van de mens dat die overheid heeft vastgesteld als kritieke drempel vanaf wanneer preventieve maatregelen moeten worden getroffen.

In de zaak Pfizer overweegt het Gerecht dat de Raad bij zijn beslissing om de vergunning voor virginiamycine in te trekken, bevoegd was om af te wijken van het

advies van het bevoegde wetenschappelijk comité, aangezien hij op basis van een passende, zorgvuldige en onpartijdige analyse van alle relevante elementen van het geval, waaronder de redenering die heeft geleid tot de conclusies in dit advies, het verbod heeft gerechtvaardigd met de noodzaak van bescherming van de gezondheid van de mens.

Ook in de zaak Alpharma wijst het Gerecht, niettegenstaande het feit dat het bevoegde wetenschappelijke comité niet was geraadpleegd voordat de verordening waarbij het gebruik van zinkbacitracine als toevoeging in diervoeding werd verboden, verzoekers grieven van de hand.

In beide zaken acht het Gerecht ondanks de onzekerheid of er verband bestaat tussen het gebruik van deze antibiotica als toevoeging in diervoeding en het ontwikkelen van resistentie tegen deze stoffen bij de mens, het verbod van die antibiotica geen aan het doel, de bescherming van de volksgezondheid, onevenredige maatregel.

In de zaken Artegoda e.a. stelden enkele farmaceutische ondernemingen dat de Commissie niet bevoegd was om beschikkingen te geven waarbij de lidstaten wordt opgedragen de nationale vergunningen voor het in de handel brengen van geneesmiddelen voor menselijk gebruik die bepaalde anorectische stoffen bevatten, welke hen door de bevoegde nationale autoriteiten waren verleend, in te trekken, en dat hoe dan ook niet was voldaan aan de voorwaarden voor intrekking. Het Gerecht geeft hen gelijk.

Het is van oordeel dat de Commissie niet bevoegd was om de bestreden beschikkingen te geven. Na uitlegging van de toepasselijke regelgeving overweegt het Gerecht dat de nationale vergunningen voor het in de handel brengen, die weliswaar gewijzigd en derhalve gedeeltelijk geharmoniseerd zijn bij een beschikking van de Commissie uit 1996 – die geen rechtsgrondslag had maar onherroepelijk is geworden –, nog tot het residuele domein van de uitsluitende bevoegdheid van de lidstaten behoren en dat de Commissie daarvan dus niet de intrekking kon gelasten.

Zo de Commissie al bevoegd zou zijn geweest om de bestreden beschikkingen vast te stellen, zijn zij niettemin onrechtmatig, aangezien aan de voorwaarde voor intrekking van een vergunning voor het in de handel brengen op grond dat de betrokken stoffen geen therapeutische werking hebben (artikel 11, eerste alinea, van richtlijn 65/65/EEG⁴³), waarop deze beschikkingen gebaseerd zijn, niet is voldaan.

⁴³ Richtlijn 65/65/EEG van de Raad van 26 januari 1965 betreffende de aanpassing van de wettelijke en bestuursrechtelijke bepalingen inzake farmaceutische specialiteiten (PB 1965, 22, blz. 369), zoals herhaaldelijk gewijzigd.

In het kader van de toekenning en het beheer van vergunningen voor het in de handel brengen van geneesmiddelen vereist het beginsel dat aan de bescherming van de volksgezondheid onbetwistbaar een groter belang moet worden toegekend dan aan economische overwegingen, in de eerste plaats dat uitsluitend overwegingen inzake de bescherming van de gezondheid in aanmerking worden genomen, in de tweede plaats dat de baten/risicobalans van een geneesmiddel opnieuw wordt onderzocht wanneer nieuwe gegevens twijfels doen rijzen over de werkzaamheid of de veiligheid van het middel, en in de derde plaats dat de bewijsregeling wordt toegepast overeenkomstig het voorzorgsbeginsel. Dit beginsel, dat een algemeen beginsel van gemeenschapsrecht is en dat de bevoegde autoriteiten verplicht passende maatregelen te nemen om een aantal potentiële gevaren voor de volksgezondheid, de veiligheid en het milieu te voorkomen, waarbij aan de vereisten in verband met de bescherming van deze belangen voorrang moet worden verleend boven economische belangen, houdt in dat een vergunning voor het in de handel brengen moet worden geschorst of ingetrokken ingeval nieuwe gegevens voorhanden zijn die ernstige twijfels oproepen omtrent de veiligheid of de werkzaamheid van het betrokken geneesmiddel, wanneer deze twijfels tot een ongunstige beoordeling van de baten/risicobalans van dit geneesmiddel leiden. Dienaangaande kan de bevoegde autoriteit overeenkomstig het gemene bewijsrecht ermee volstaan, ernstige en concludente aanwijzingen te verschaffen op basis waarvan redelijkerwijze kan worden getwijfeld aan de onschadelijkheid en/of de werkzaamheid van het geneesmiddel, zonder de wetenschappelijke onzekerheid opzij te zetten.

Dit was volgens het Gerecht in casu niet het geval. De medische en wetenschappelijke gegevens waarop de bestreden beschikkingen waren gebaseerd, waren namelijk precies dezelfde als die welke in 1996 met betrekking tot de therapeutische werking van de betrokken stoffen in aanmerking waren genomen en de beoordeling van de aanvaardbare risico's ten aanzien van de kortetermijnwerking van de stoffen was niet veranderd. In deze omstandigheden kan de loutere ontwikkeling van een wetenschappelijk criterium voor de beoordeling van de werkzaamheid van een geneesmiddel bij de behandeling van obesitas – inhoudende dat de langetermijnwerking van het geneesmiddel in aanmerking moet worden genomen –, ten aanzien van welke ontwikkeling “consensus” binnen de medische wereld bestaat maar die niet berust op nieuwe wetenschappelijke gegevens of informatie, op zich niet de intrekking van een vergunning voor het in de handel brengen van een geneesmiddel rechtvaardigen.

G. Merkenrecht

De geschillen over de inschrijving van gemeenschapsmerken nemen thans een belangrijke plaats in in de werkzaamheden van het Gerecht, aangezien in 2002 alleen al op dit gebied 25 arresten zijn geweest (waarvan 12 tot gehele of gedeeltelijke nietigverklaring). Bij zijn uitspraken over de wettigheid van de beslissingen van de kamers van beroep van het Bureau voor harmonisatie binnen de interne markt

(merken, tekeningen en modellen) (BHIM) toetst het Gerecht of daarin de voorwaarden voor inschrijving van een gemeenschapsmerk correct zijn toegepast. Verordening nr. 40/94⁴⁴ bepaalt immers dat een gemeenschapsmerk wordt geweigerd bij de inschrijving, met name wanneer het onderscheidend vermogen mist (artikel 7, lid 1, sub b, van de verordening) of beschrijvend is (artikel 7, lid 1, sub c) (absolute weigeringsgronden), dan wel in geval van oppositie wegens het bestaan van een ouder merk dat wordt beschermd in een lidstaat of als gemeenschapsmerk (artikel 8) (relatieve weigeringsgronden). Verder hebben merken die kunnen worden ingeschreven bij het BHIM blijkens de door het Gerecht afgedane zaken het karakter van een woord⁴⁵, een beeldmerk⁴⁶, een driedimensionaal merk⁴⁷, een dessin op het oppervlak van een waar⁴⁸, een kleur⁴⁹, de vorm van een product⁵⁰ of zij hebben een complex karakter.⁵¹

1. Absolute weigeringsgronden

Het beschrijvend karakter van een merk moet worden beoordeeld in verhouding tot de waren of diensten waarvoor de inschrijving van het teken wordt aangevraagd en uitgaande van de perceptie van het relevante publiek, dat wil zeggen de consumenten

⁴⁴ Aangehaald in voetnoot 1.

⁴⁵ Met name arresten van 27 februari 2002, *Eurocool Logistik/BHIM (EUROCOOL)*, T-34/00, Jurispr. II-683; *Rewe Zentral/BHIM (LITE)*, T-79/00, Jurispr. II-705; *Streamserve/BHIM (STREAMSERVE)*, T-106/00, Jurispr. II-723 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-150/02 P); *Ellos/BHIM (ELLOS)*, T-219/00, Jurispr. II-753; 20 maart 2002, *DaimlerChrysler/BHIM (TELE AID)*, T-355/00, Jurispr. II-1939; *DaimlerChrysler/BHIM (CARCARD)*, T-356/00, Jurispr. II-1963, en *DaimlerChrysler/BHIM (TRUCKCARD)*, T-358/00, Jurispr. II-1993; 2 juli 2002, *SAT.1/BHIM (SAT.2)*, T-323/00, Jurispr. II-2839 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-329/02 P); 9 oktober 2002, *Dart Industries/BHIM (UltraPlus)*, T-360/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie; 20 november 2002, *Bosch/BHIM (Kit Super Pro en Kit Pro)*, T-79/01 en T-86/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 5 december 2002, *Sykes Enterprises/BHIM (REAL PEOPLE, REAL SOLUTIONS)*, T-130/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

⁴⁶ Met name arrest van 23 oktober 2002, *Matratzen Concord/BHIM - Hukla Germany (MATRATZEN Markt CONCORD)*, T-6/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie (hogere voorziening ingesteld, zaak C-3/03 P).

⁴⁷ Arrest van 7 februari 2002, *Mag Instrument/BHIM (vorm van zaklampen)*, T-88/00, Jurispr. II- 467 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-136/02 P).

⁴⁸ Arrest van 9 oktober 2002, *Glaverbel/BHIM (oppervlak van glasplaat)*, T-36/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

⁴⁹ Arresten van 25 september 2002, *Viking Umwelttechnik/BHIM (nevenschikking van groen en grijs)*, T-316/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 9 oktober 2002, *KWS Saat/BHIM (tint oranje)*, T-173/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

⁵⁰ Arrest van 12 december 2002, *Procter & Gamble/BHIM (vorm van stuk zeep)*, T-63/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

⁵¹ Arresten van 23 oktober 2002, *ILS Institut für Lernsysteme/BHIM – Educational Services, Inc (ELS)*, T-388/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 5 december 2002, *BioID/BHIM (BioID)*, T-91/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie.

van die waren of diensten. Zo bevestigde het Gerecht het beschrijvend karakter van het woord ELLOS voor kledingstukken, schoeisel, en hoofddeksels [arrest *Ellos/BHIM (ELLOS)*], maar het verklaarde nietig de beslissingen waarbij het beschrijvend karakter van het woord STREAMSERVE werd vastgesteld voor producten in de categorie “handboeken en publicaties”, UltraPlus voor plastic schotels voor ovens [arrest *Dart Industries/BHIM (UltraPlus)*], CARCARD voor gegevensverwerkingsprogramma’s [arrest *DaimlerChrysler/BHIM (CARCARD)*], en de woordcombinatie SAT.2 voor diensten bestemd voor algemeen verbruik en voor professionele marktdeelnemers in de film- en mediasector [arrest *SAT.1/BHIM (SAT.2)*].

Onderscheidend vermogen heeft een merk wanneer de waren of diensten waarvoor de inschrijving wordt gevraagd, aan de hand van dit merk naar hun herkomst kunnen worden onderscheiden. Het onderscheidend vermogen is dus aangetoond wanneer de consument die de gemerkte waar of dienst koopt, aan de hand van het merk bij een volgende aankoop dezelfde keuze kan maken na een positieve ervaring of een andere keuze na een negatieve ervaring [arrest *Mag Instrument/BHMI (vorm van zaklampen)*]. Geen onderscheidend vermogen daarentegen hebben merken die vanuit het oogpunt van het relevante publiek gewoonlijk in de handel worden gebruikt voor de voorstelling van de betrokken waren of diensten, of waarvoor er op zijn minst concrete aanwijzingen bestaan waaruit kan worden opgemaakt dat de merken op deze wijze kunnen worden gebruikt [arrest *SAT.1/BHIM (SAT.2)*]. Gezien deze criteria hebben de kamers van beroep terecht geen onderscheidend vermogen aangenomen voor de vorm van zaklampen voor die producten (zelfde arrest), een dessin op het oppervlak van een glasplaat [arrest *Glaverbel/BHIM (oppervlak van glasplaat)*], de woordcombinaties Kit Super Pro en Kit Pro voor auto-onderdelen [arrest *Bosch/BHIM (Kit Super Pro en Kit Pro)*], of de slagzin REAL PEOPLE, REAL SOLUTIONS voor diensten in de informatica [arrest *Sykes Enterprises/BHIM (REAL PEOPLE, REAL SOLUTIONS)*], een nevenschikking zonder bepaalde schikking van de kleuren grijs en groen voor tuingereedschap [arrest *Viking Umwelttechnik/BHIM (nevenschikking van groen en grijs)*], en een tint oranje voor zaaigoed en bepaalde landbouwmachines [arrest *KWS Saat/BHIM (tint oranje)*].

Ten slotte is ten aanzien van het onderscheidend vermogen van een merk dat is verkregen als gevolg van het gebruik ervan (artikel 7, lid 3, van verordening nr. 40/94), geoordeeld dat dit gebruik moet zijn gelegen vóór de indiening van de aanvraag van het merk [arrest van 12 december 2002, *eCopy/BHIM (ECOPY)*, T-247/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie].

2. Relatieve weigeringsgronden

Zesmaal heeft het Gerecht zich uitgesproken over de wettigheid van beslissingen, genomen in het kader van de procedure van oppositie tegen de inschrijving van een

merk.⁵² In deze zogeheten inter -partes-zaken is opmerkelijk dat het BHIM, dat voor het Gerecht formeel verweerder is, kan stellen dat de beslissing van de oppositie-afdeling gegrond was en dus dat de kamer van beroep blijk heeft gegeven van een onjuiste rechtsopvatting door die beslissing te vernietigen; in zo'n geval ondersteunt het BHIM dus het betoog van de verzoekende partij [arrest *Chef Revival USA/BHIM – Massagué Marín (Chef)*]. Het BHIM kan echter formeel geen nietigverklaring of herziening van de beslissingen van de kamers van beroep vorderen [arrest *Vedial/BHIM – France Distribution (HUBERT)*].

Ten gronde zijn de feiten en omstandigheden verduidelijkt waarmee rekening moet worden gehouden bij de beoordeling of er gevaar voor verwarring bestaat. Na vergelijking tussen de betrokken producten enerzijds en tussen de desbetreffende beeldmerken anderzijds, oordeelde het Gerecht dat er inderdaad gevaar voor verwarring bij het publiek bestond in de zin van artikel 8, lid 1, sub b, van verordening nr. 40/94 tussen het aangevraagde merk en een beschermd ouder merk. Het ging dan ook over tot bevestiging [arresten *Oberhauser/BHIM – Petit Liberto (Fifties)*, *Matratzen Concord/BHIM – Hukla Germany (MATRATZEN Markt CONCORD)*], respectievelijk nietigverklaring [arrest *ILS Institut für Lernsysteme/BHIM – Educational Services, Inc (ELS)*] van de beslissingen van de kamers van beroep.

3. Procedure

Het Gerecht is enkele malen nagegaan of het BHIM in overeenstemming had gehandeld met artikel 73 van verordening nr. 40/94, dat bepaalt dat zijn beslissingen slechts worden genomen op gronden waartegen de partijen verweer hebben kunnen voeren.

Zo oordeelde het Gerecht dat de kamer van beroep alle vermeldingen die verzoekster op het formulier voor de aanvraag van het merk had ingevuld, in aanmerking mocht nemen, zonder haar eerst in de gelegenheid te stellen zich daarover uit te laten [arrest van 5 juni 2002, *Hershey Foods/BHIM (Kiss Device with plume)*, T-198/00, Jurispr. blz. II-2567]. Daarentegen kon de kamer van beroep die had besloten om de bevoegdheden van de onderzoeker uit te oefenen nadat zij had vastgesteld dat deze een fout had gemaakt, niet de inschrijvingsaanvraag afwijzen zonder verzoekster in de gelegenheid te stellen haar opmerkingen kenbaar te maken. In de zaak Glaverbel werd de algehele nietigheid van de beslissing van de kamer van beroep uitgesproken

⁵² Arresten van 13 juni 2002, *Chef Revival USA/BHIM – Massagué Marín (Chef)*, T-232/00, Jurispr. II-2749; 23 oktober 2002, *Oberhauser/BHIM – Petit Liberto (Fifties)*, T-104/01; *ILS Institut für Lernsysteme/BHIM – Educational Services, Inc (ELS)*, en *Matratzen Concord/BHIM – Hukla Germany (MATRATZEN Markt CONCORD)*, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, reeds aangehaald, en 12 december 2002, *Kabushiki Kaisha Fernandes/BHIM – R. J. Harrison (HIWATT)*, T-39/01, en *Vedial/BHIM – France Distribution (HUBERT)*, T-110/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, hogere voorziening ingesteld, zaak C-37/03 P.

wegens niet-nakoming van deze verplichting. Wegens schending van de rechten van de verdediging werden eveneens nietig verklaard de beslissingen van de kamers van beroep die waren gebaseerd op ambtshalve in aanmerking genomen absolute weigeringsgronden waarvan de belanghebbenden niet de gelegenheid was geboden om zich daarover uit te spreken [arresten *Eurocool Logistik/BHIM (EUROCOOL)* en *Rewe Zentral/BHIM (LITE)*, T-79/00].

In het arrest *Chef Revival USA/BHIM – Massagué Marín (Chef)* heeft het Gerecht het onderscheid verduidelijkt tussen enerzijds de voorwaarden voor ontvankelijkheid van oppositie tegen de inschrijving van een gemeenschapsmerk en anderzijds het onderzoek van de oppositie. De bewijzen en stukken die de opposant binnen de door het BHIM gestelde termijn moet overleggen, met name de vertaling van het inschrijvingsbewijs van het oudere nationale merk in de proceduretaal van de oppositie, zijn gegevens die tot het onderzoek behoren, zodat het nalaten om deze over te leggen, tot niet-ontvankelijkheid van de oppositie leidt.

Wat de bevoegdheid tot herziening betreft die artikel 63, lid 3, van verordening nr. 40/94 het Gerecht verleent, heeft het verklaard dat de mogelijkheid van herziening in beginsel alleen bestaat wanneer de zaak in staat van wijzen is [arrest *SAT.1/BHIM (SAT.2)*].

Voorts heeft het Gerecht voor het eerst verklaard dat de kamers van beroep van het BHIM geen rechtspraakorgaan zijn. De kamers van beroep zijn weliswaar in hoge mate onafhankelijk in de uitoefening van hun taken, maar zij zijn een instantie van het BHIM en beschikken over dezelfde bevoegdheden als de onderzoeker. Zij kunnen dus niet worden beschouwd als “rechterlijke instantie” en bijgevolg kan het betoog gebaseerd op een recht op een eerlijk “proces” voor de kamers van beroep, niet slagen [arrest *Procter & Gamble/BHIM (vorm van stuk zeep)*].

H. Europese ambtenarenzaken

Van de ongeveer 50 arresten die het Gerecht in Europese ambtenarenzaken heeft gewezen, moeten de vijf arresten worden genoemd waarin het als alleensprekende rechter uitspraak heeft gedaan (arresten van 23 januari 2002, *Gonçalves/Parlement*, T-386/00, JurAmbt. blz. I-A-13 en II-55; 20 februari 2002, *Roman Parra/Commissie*, T-117/01, JurAmbt. blz. I-A-27 en II-121; 12 juni 2002, *Mellone/Commissie*, T-187/01, JurAmbt. blz. I-A-389; 11 juli 2002, *Mavromichalis/Commissie*, T-263/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 3 oktober 2002, *Platte/Commissie*, T-6/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Vanwege de verscheidenheid aan geschilpunten en het feit dat dit jaarverslag beknopt moet blijven, worden hier slechts enkele van de aan het Gerecht voorgelegde onderwerpen genoemd: niet-toelating tot een examen (met name arresten van 7

februari 2002, *Felix/Commissie*, T-193/00, JurAmbt. blz. I-A-23 en II-101; 13 maart 2002, *Bal/Commissie*, T-139/00, JurAmbt. blz. I-A-33 en II-139; *Martínez Alarcón e.a./Commissie*, T-357/00, T-361/00, T-363/00 en T-364/00, JurAmbt. blz. I-A-37 en II-161, en 28 november 2002, *Pujals Gomis/Commissie*, T-332/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie); het verloop van tuchtrechtelijke procedures en de na afloop daarvan opgelegde sancties (arresten van 30 mei 2002, *Onidi/Commissie*, T-197/00, JurAmbt. blz. II-325⁵³, 9 juli 2002, *Zavvos/Commissie*, T-21/01, 11 september 2002, *Willeme/Commissie*, T-89/01, en 5 december 2002, *Stevens/Commissie*, T-277/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie); weigering van bevordering (arresten van 9 juli 2002, *Callebaut/Commissie*, T-233/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie, en 11 juli 2002, *Perez Escanilla/Commissie*, T-163/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie); regelmatigheid van een benoeming (arrest van 9 juli 2002, *Tilgenkamp/Commissie*, T-158/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), of indeling in rang en salaristrap bij indiensttreding (arresten van 31 januari 2002, *Hult/Commissie*, T-206/00, JurAmbt. blz. I-A-19 et II-81, en 11 juli 2002, *Wasmeier/Commissie*, T-381/00, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Over een aspect dat meer in het algemeen het Europese ambtenarenrecht aangaat, namelijk de verplichtingen van de ambtenaar, is meer duidelijkheid geschapen in de arresten van 9 juli 2002, *Zavvos/Commissie*, en 11 september 2002, *Willeme/Commissie*, met betrekking tot de strekking van de artikelen 11, eerste alinea⁵⁴, en 14⁵⁵ van het Statuut.

Daaruit blijkt dat eerstgenoemde bepaling van de ambtenaar eist dat deze onder alle omstandigheden een houding vertoont die uitsluitend wordt ingegeven door de belangen van de Gemeenschappen, en dus in algemene zin elk gedrag verbiedt, al dan niet in verband met enige bijzondere regeling, waaruit blijkt dat de ambtenaar een eigen belang heeft willen dienen ten koste van het algemeen gemeenschapsbelang.

⁵³ In dit arrest wees het Gerecht op het beginsel dat de termijnen in het Statuut van de Ambtenaren van de Europese Gemeenschappen voor tuchtrechtelijke procedures (artikel 7, eerste alinea, van bijlage IX bij dit Statuut) regels van behoorlijk bestuur zijn, waarvan niet-inachtneming de aansprakelijkheid van de instelling kan meebrengen voor de eventueel bij de belanghebbenden ontstane schade, maar dit beginsel op zich doet niet af aan de geldigheid van de na die termijn opgelegde tuchtrechtelijke maatregel.

⁵⁴ “De ambtenaar dient bij het uitoefenen van zijn werkzaamheden en bij het bepalen van zijn gedrag uitsluitend de belangen van de Gemeenschappen voor ogen te houden, zonder aanwijzingen te vragen of te aanvaarden van enige regering of van enig gezag, enige organisatie of persoon buiten zijn instelling.”

⁵⁵ “De ambtenaar die in de uitoefening van zijn functie een oordeel moet uitspreken over een aangelegenheid bij welke behandeling of oplossing hij een persoonlijk belang heeft van zodanige aard dat zulks aan zijn onafhankelijkheid afbreuk zou kunnen doen, dient daarvan het tot aanstelling bevoegde gezag op de hoogte te stellen.”

De tweede bepaling, die de onafhankelijkheid en integriteit van de ambtenaar op het oog heeft, betreft elke omstandigheid waarin deze redelijkerwijs, gezien zijn functie en de omstandigheden van het geval, moet begrijpen dat deze in de ogen van derden de schijn van aantasting van zijn onafhankelijkheid wekt.

II. Geschillen inzake schadevergoeding ⁵⁶

Tweemaal heeft het Gerecht in de geest van het arrest van het Hof van 19 mei 1992, *Mulder e.a./Raad en Commissie* (C-104/89 en C-37/90, Jurispr. blz. I-3061), de Gemeenschap aansprakelijk gehouden voor schade aan producenten die ingevolge de gemeenschapsregelgeving geen melk mochten leveren (arresten van 7 februari 2002, *Rudolph/Raad en Commissie*, T-187/94, Jurispr. blz. II-367, en *Kusterman/Raad en Commissie*, T-201/94, Jurispr. blz. II-415). Geen van de andere in 2002 besliste schadevergoedingsberoepen werd gegrond verklaard.

1. Ontvankelijkheid

Het beroep tot schadevergoeding betreft de vordering tot vergoeding van schade die voortvloeit uit een handeling, ongeacht of deze juridisch bindend is, dan wel uit een handelwijze die aan een communautaire instelling of orgaan is toe te rekenen. Zoals in het arrest van 10 april 2002, *Lamberts/Ombudsman* (T-209/00, Jurispr. blz. II-2203; hogere voorziening ingesteld, zaak C-234/02 P), werd verklaard, kan dit beroep ook betrekking hebben op een *communautair orgaan* dat bij het Verdrag is ingesteld en ertoe moet bijdragen de doeleinden van de Gemeenschap te verwezenlijken, zoals de *Europese ombudsman*.

Het beroep kan tevens strekken tot vergoeding van schade ten gevolge van de uitvoering van de gemeenschapsregeling door de nationale autoriteiten wanneer zij daarbij over geen enkele beoordelingsmarge beschikken. In die omstandigheden is de schade namelijk toe te rekenen aan de Gemeenschap [arresten van 11 januari 2002, *Biret International/Raad*, T-174/00, Jurispr. blz. II-17 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-93/02 P), en *Biret et Cie/Raad*, T-210/00, Jurispr. blz. II-47 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-94/02 P)].

Overigens verjaren vorderingen inzake niet-contractuele aansprakelijkheid volgens artikel 43 van 's Hofs Statuut na vijf jaar. In gevallen waarin de aansprakelijkheid het gevolg is van een normatieve handeling kan deze termijn niet ingaan voordat de schadelijke gevolgen van die handeling zich hebben voorgedaan. Wanneer de gevolgen voortduren wegens de handhaving van de onwettige handeling, strekt de verjaring zich, uitgaand van de datum van de stuitingshandeling, uit over de periode die meer dan vijf jaar vóór die datum is gelegen, zonder dat zij de tijdens latere periodes

⁵⁶ Behalve de ambtenarengeschillen.

ontstane rechten beïnvloedt [arrest *Biret International/Raad*; zie ook arresten *Rudolph/Raad en Commissie* en *Kusterman/Raad en Commissie*, en arrest van 7 februari 2002, *Schulte/Raad en Commissie*, T-261/94, Jurispr. blz. II-441 (hogere voorziening ingesteld, zaak C-128/02 P).

2. Voorwaarden voor aansprakelijkheid wegens onrechtmatige daad

Vaste rechtspraak, die opnieuw is bevestigd, is dat voor de niet-contractuele aansprakelijkheid van de Gemeenschap een aantal voorwaarden moet zijn vervuld betreffende de onrechtmatigheid van de aan de instellingen verweten gedraging, de werkelijk geleden schade en een oorzakelijk verband tussen de gedraging en de schade. Wat de eerste voorwaarde betreft, moet volgens de rechtspraak worden aangetoond dat er sprake is van een voldoende gekwalificeerde schending van een rechtsregel die ertoe strekt aan particulieren rechten toe te kennen.

Gronden voor de verwerping van de beroepen waren het niet-onrechtmatig zijn van de verweten gedraging (arresten *Biret International/Raad*, *Biret et Cie/Raad*, arrest van 7 februari 2002, *Gosch/Commissie*, T-199/94, Jurispr. blz. II-391; 20 februari 2002, *Förde-Reederei/Raad en Commissie*, T-170/00, Jurispr. blz. II-515, en *Lamberts/Ombudsman*) of het ontbreken van oorzakelijk verband (arrest van 28 november 2002, *Scan Office Design/Commissie*, T-40/01, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

Wat deze laatste voorwaarde betreft, heeft het Gerecht bij arrest van 24 april 2002, *EVO/Raad en Commissie* (T-220/96, Jurispr. blz. II-2265), geoordeeld dat verzoekster geen rechtstreeks verband had aangetoond tussen de vaststelling van verordening (EEG) nr. 2340/90 van de Raad van 8 augustus 1990 waarbij het handelsverkeer van de Gemeenschap betreffende Irak en Koeweit wordt verhinderd⁵⁷, en de schade, die erin bestond dat verzoekster haar vordering op de Iraakse regering niet kon innen, aangezien in de eerste plaats het onbetaald blijven van de vordering niet de consequentie was van de vaststelling door Irak van een represaillemaatregel tegen die verordening en de handhaving van het embargo door de Gemeenschap, en in de tweede plaats de aan de vordering ten grondslag liggende transactie niet onder de werkingssfeer van die verordening viel.

3. Voorwaarden voor aansprakelijkheid wegens rechtmatige daad

Zonder dat ooit het beginsel is vastgelegd dat de Gemeenschap aansprakelijk is wegens rechtmatig handelen, en a fortiori niet dat zij daarvoor ooit aansprakelijk is gesteld, heeft het Gerecht er opnieuw (zie voor een voorbeeld het jaarverslag 2001) op

⁵⁷ PB L 213, blz. 1.

gewezen dat ingeval het beginsel van een dergelijke aansprakelijkheid in het gemeenschapsrecht zou moeten worden erkend, daarvoor hoe dan ook sprake moet zijn van „abnormale” en „bijzondere” schade, in die zin dat een bijzondere schade een bijzondere categorie van ondernemers onevenredig treft in vergelijking met andere ondernemers, en dat een abnormale schade de grenzen van het economisch risico, verbonden aan de activiteiten in de betrokken sector, overschrijdt, zonder dat de aan de gestelde schade ten grondslag liggende handeling wordt gerechtvaardigd door een algemeen economisch belang (arrest *Förde-Reederei/Raad en Commissie*).

III. Vorderingen in kort geding

Het aantal kortgedingvorderingen in 2002 (25) is veel lager dan in de drie voorgaande jaren (in 2001 37, in 2000 43 en in 1999 38). Deze afname is deels toe te schrijven aan het grote aantal verzoeken om een versnelde procedure in dit jaar (eveneens 25), waarvan een groot deel ontegenzeggelijk gerechtvaardigd is doordat het moeilijk zo niet onmogelijk is om in bepaalde gevallen voorlopige voorzieningen te verkrijgen. Indien men dan ook de statistiek van wat men zou kunnen noemen de “spoedprocedures” (kort geding en versnelde procedure) in zijn algemeenheid beziet, is het opmerkelijk dat in bijna 13 % van alle beroepen in 2002 de gemeenschapsrechter is verzocht om een snelle beslissing, voorlopig of definitief.

In sommige gevallen zijn tegelijk met de verzoeken om voorlopige maatregelen verzoeken om een versnelde procedure ingediend (zaak *VVG International Handelsgesellschaft e.a./Commissie*, T-155/02, op het gebied van de handelspolitiek; zaken *Tideland Signal/Commissie*, T-211/02, en *European Dynamics/Commissie*, T-345/02, inzake openbare aanbestedingen) of in samenhang met de toekenning van de versnelde procedure (zaken *Schneider Electric/Commissie*, T-310/01 en T-77/02, en *Tetra Laval/Commissie*, T-5/02 en T-80/02 inzake concentraties van ondernemingen). De zaak *Tideland Signal/Commissie* illustreert dat deze twee procedures elkaar aanvullen. Op een verzoek van 15 juli 2002 om voorlopige voorzieningen heeft de kortgedingrechter namelijk de volgende dag bij beschikking op basis van artikel 105, lid 2, van het Reglement voor de procesvoering de openbare aanbestedingsprocedure geschorst waarvan verzoeker meende dat hij ten onrechte was uitgesloten. Tegelijkertijd heeft het Gerecht dankzij de versnelde procedure waarin de zaak ten gronde werd beslist, nu de aanbestedingsprocedure bevroren was snel een einde kunnen maken aan een rechtstoestand die schadelijk was voor de verzoeker, de Commissie en de derden die was meegedeeld dat zij de opdracht zouden krijgen. Daar in het arrest van 27 september 2002, *Tideland Signal/Commissie* (T-211/02, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie), de bestreden beschikking nietig werd verklaard, stelde het Gerecht vast dat op het verzoek in kort geding niet meer behoefde te worden beslist.

Buiten dit speciale geval is één verzoek in kort geding toegewezen. Bij beschikking van 4 april 2002, *Technische Glaswerke Ilmenau/Commissie* [T-198/01 R, Jurispr. blz. II-2153; bevestigd bij beschikking van de president van het Hof van 18 oktober 2002,

Commissie/Technische Glaswerke Ilmenau, C-232/02 P(R), Jurispr. blz. I-8977], heeft de president van het Gerecht geoordeeld dat de tenuitvoerlegging van een beschikking van de Commissie moest worden opgeschort waarbij de terugvordering bij verzoekster van met de gemeenschappelijk markt onverenigbaar verklaarde overheidssteun werd gelast. Hij oordeelde met name dat de onmiddellijke tenuitvoerlegging van die beschikking, op korte termijn zoniet onmiddellijk verzoeksters bestaan in gevaar zou brengen. Om evenwel rekening te houden met het gemeenschapsbelang dat de steun wel zou worden teruggevorderd, werd de opschorting in de tijd beperkt en aan voorwaarden gebonden die de terugbetaling van de steun moesten verzekeren voorzover verzoeksters financiële toestand dit toeliet.

Verschillende verzoeken werden niet-ontvankelijk verklaard op grond dat zij gebaseerd waren op beroepen ten gronde die zelf niet-ontvankelijk voorkwamen. Hierbij moet worden opgemerkt dat de president van het Gerecht bij beschikking van 8 augustus 2002, *VVG International Handelsgesellschaft e.a./Commissie* (T-155/02 R, Jurispr. blz. II-3239), de vordering in kort geding heeft afgewezen omdat verzoekers door de bestreden verordening niet individueel geraakt leken te zijn in de zin van het arrest van het Hof van 25 juli 2002, *Unión de Pequeños Agricultores/Raad* (C-50/00 P, Jurispr. blz. I-6677).⁵⁸

De overige verzoeken zijn afgewezen wegens het ontbreken van spoedeisendheid (met name beschikkingen van de president van het Gerecht van 27 februari 2002, *Euroalliajes e.a./Commissie*, T-132/01 R, Jurispr. blz. II-777; 7 mei 2002, *Aden e.a./Raad en Commissie*, T-306/01 R, Jurispr. blz. II-2387, en 25 juni 2002, *B/Commissie*, T-34/02 R, Jurispr. blz. II-2803), of het ontbreken van spoedeisendheid en van een voor verzoeker gunstig uitvallende belangenafweging (met name beschikkingen van de president van het Gerecht van 5 december 2002, *Neue Erba Lautex/Commissie*, T-181/02 R, en 6 december 2002, *D/BEI*, T-275/02 R, nog niet gepubliceerd in de Jurisprudentie).

⁵⁸ In de eerste plaats moet erop worden gewezen dat de verzoekers uiteraard in de gelegenheid zijn gesteld hun opmerkingen te maken over dit arrest van het Hof en in de tweede plaats dat het de eerste maal is dat het Gerecht de daarin gekozen oplossing toepaste na het arrest van 3 mei 2002, *Jégo Quéré/Commissie* (T-177/01, Jurispr. blz. II-2365; hogere voorziening ingesteld, zaak C-263/02 P).

De werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg in 2002

Inhoud

	blz.
I. WETTIGHEIDSCONTROLE.....	76
A. Ontvankelijkheid van beroepen tot nietigverklaring.....	76
1. Handelingen waartegen beroep tot nietig verklaring kan worden ingesteld	77
a) Handelingen van de Commissie	77
b) Handelingen van het Europees Parlement.....	80
2. Procesbevoegdheid.....	81
a) Kwalificatie van de handeling.....	81
b) Begrip rechtstreeks geraakte persoon	82
c) Begrip individueel geraakte persoon.....	83
B. Mededingingsregels voor ondernemingen.....	88
1. Artikel 81 EG	88
a) Artikel 81, lid 1, EG.....	90
a.1) Verboden mededingingsregelingen.....	90
a.2) Toerekening van de inbreuken.....	93
b) Ontheffingen van het verbod.....	94
b.1) Uitlegging van verordening nr. 4056/86.....	94
b.2) Voorwaarden voor de vrijstelling van artikel 81, lid 3, EG	96
c) Geldboeten.....	96
c.1) Administratieve procedure.....	96
c.2) Toepassing van de richtsnoeren voor de berekening van geldboeten	97
c.3) Bepaling van de hoogte van geldboeten	98
c.4) Uitoefening van de volledige rechtsmacht	99
2. Artikel 82 EG	100
3. Verordening nr. 4064/89.....	101
a) Beroep tot nietigverklaring van beschikkingen die een verbod inhouden	101
a.1) De zaak Airtours/Commissie	102
a.2) De zaak Schneider Electric/Commissie.....	104
a.3) De zaak Tetra Laval/Commissie.....	106

b) Beroep tot nietigverklaring van een beschikking tot gedeeltelijke intrekking van een eerdere beschikking.....	108
C. Artikel 86 EG	109
D. Steunmaatregelen van de staten.....	110
1. Het begrip steunmaatregel	110
a) Bestanddelen van het begrip steunmaatregel	110
b) Onderscheid tussen nieuwe steun en bestaande steun	114
2. Uitzonderingen op het verbod.....	115
3. Procedurekwesties	116
a) Inleiding van de formele onderzoeksprocedure.....	116
b) Rechten van de belanghebbenden	117
b.1) In de vooronderzoeksfase	117
b.2) In de formele onderzoeksprocedure.....	117
E. Handelspolitieke beschermingsmaatregelen	118
F. Volksgezondheid	118
G. Merkenrecht	121
1. Absolute weigeringsgronden	122
2. Relatieve weigeringsgronden	123
3. Procedure.....	124
H. Europese ambtenarenzaken.....	125
II. GESCHILLEN INZAKE SCHADEVERGOEDING	127
1. Ontvankelijkheid	127
2. Voorwaarden voor aansprakelijkheid wegens onrechtmatige daad.....	128
3. Voorwaarden voor aansprakelijkheid wegens rechtmatige daad.....	128
III. VORDERINGEN IN KORT GEDING	129

B — Samenstelling van het Gerecht van eerste aanleg

(Protocollaire rangorde op 20 september 2001)

Eerste rij, van links naar rechts:

Rechter R. García Valdecasas y Fernández, rechter M. Jaeger, rechter R. M. Moura Ramos, president B. Vesterdorf, rechter J. D. Cooke, rechter M. Vilaras, rechter K. Lenaerts.

Tweede rij, van links naar rechts:

Rechter H. Legal, rechter A. W. H. Meij, rechter J. Pirrung, rechter V. Tiili, rechter P. Lindh, rechter J. Azizi, rechter P. Mengozzi, rechter N. J. Forwood, griffier H. Jung.

1. Leden van het Gerecht van eerste aanleg

(in volgorde van ambtsaanvaarding)

Bo Vesterdorf

Geboren in 1945; jurist-vertaler bij het Hof van Justitie; ambtenaar bij het Ministerie van Justitie; rechter-plaatsvervanger; juridisch attaché bij de permanente vertegenwoordiging van Denemarken bij de Europese Gemeenschappen; rechter-plaatsvervanger in het Østre Landsret; hoofd van de afdeling „bestuursrecht” van het Ministerie van Justitie; directeur bij het Ministerie van Justitie; lector aan de universiteit van Kopenhagen; lid van de beheerscommissie voor de mensenrechten van de Raad van Europa (CDDH), en later lid van het bureau van de CDDH; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 25 september 1989; president van het Gerecht van eerste aanleg sedert 4 maart 1998.

Rafael García Valdecasas y Fernández

Geboren in 1946; Abogado del Estado (te Jaén en te Granada); griffier van de Economisch-Administratieve rechtbank van Jaén en van Cordoba; advocaat te Jaén en te Granada; hoofd van de juridische dienst voor gemeenschapszaken bij het Ministerie van Buitenlandse zaken; hoofd van de Spaanse delegatie in de werkgroep van de Raad voor de oprichting van het Gerecht van eerste aanleg; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 25 september 1989.

Koenraad Lenaerts

Geboren in 1954; licentiaat en doctor in de Rechten (Katholieke Universiteit Leuven); Master of Laws, Master in Public Administration (Harvard University); buitengewoon hoogleraar aan de Katholieke Universiteit Leuven; gastprofessor aan de universiteiten van Burundi, Straatsburg en Harvard; professor aan het Europacollege te Brugge; referendaris bij het Hof van Justitie; advocaat te Brussel; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 25 september 1989.

Virpi Tiili

Geboren in 1942; doctor in de rechtsgeleerdheid, universiteit van Helsinki; assistent burgerlijk recht en handelsrecht aan de universiteit van Helsinki; directeur juridische zaken en handelspolitiek bij de Centrale Kamer van Koophandel van Finland; directeur-generaal van de Administratie Consumentenbescherming van Finland; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sinds 18 januari 1995.

Pernilla Lindh

Geboren in 1945; licentiaat in de rechtswetenschappen, universiteit van Lund; rechter (assessor) in het Hof van Beroep van Stockholm; juridisch adviseur en directeur-generaal voor juridische zaken bij de afdeling Handel van het Ministerie van Buitenlandse zaken; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sinds 18 januari 1995.

Josef Azizi

Geboren in 1948; doctor in de rechtsgeleerdheid en licentiaat sociale en economische wetenschappen, universiteit van Wenen; docent en lector aan de Economische universiteit Wenen en aan de faculteit rechtsgeleerdheid van de universiteit van Wenen; Ministerialrat en afdelingshoofd bij de kanselarij van de bondskanselier; lid van het directiecomité voor juridische samenwerking van de Raad van Europa; procesgemachtigde bij het Verfassungsgerichtshof in procedures inzake grondwettigheidstoetsing; coördinator voor de aanpassing van het Oostenrijkse federale recht aan het gemeenschapsrecht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 18 januari 1995.

Rui Manuel Gens de Moura Ramos

Geboren in 1950; hoogleraar aan de juridische faculteit van de universiteit te Coimbra en de juridische faculteit van de universiteit te Coimbra; bekleeder van de Jean Monnet-leerstoel; cursusdirecteur (Franse taal) bij de Haagse Academie voor Internationaal recht (1984); gasthoogleraar aan de juridische faculteit van de universiteit te Parijs I (1995); vertegenwoordiger van de Portugese regering bij de UNO-Commissie voor Internationaal Handelsrecht, de Haagse Conferentie voor Internationaal Privaatrecht, de Internationale Commissie voor de Burgerlijke Stand en het Comité voor de Nationaliteit van de Raad van Europa; lid van het Institut de Droit International; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 18 september 1995.

John D. Cooke

Geboren in 1944; 1966 ingeschreven bij de Ierse balie; eveneens ingeschreven bij de balie van Engeland en Wales, van Noord-Ierland en van New South Wales; 1966-1996 praktiserend barrister; 1980 lid van de Inner Bar in Ierland (Senior Counsel) en, in 1991, in New South Wales; 1985-1986 voorzitter van de Raad van de balies van de Europese Gemeenschap (CCBE); gasthoogleraar aan de rechtenfaculteit van University College, Dublin; lid van het Chartered Institute of Arbitrators; 1987-1990 voorzitter van de Royal Zoological Society of Ireland; bencher van de Honorable Society of Kings Inns, Dublin; honorary bencher van Lincoln's Inn, Londen; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 10 januari 1996.

Marc Jaeger

Geboren in 1954; advocaat; attaché de justice bij de procureur-generaal; rechter, vice-president in de arrondissementsrechtbank te Luxemburg; docent aan het Centre universitaire te Luxemburg; gedetacheerd magistraat, referendaris bij het Hof van Justitie sedert 1986; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 11 juli 1996.

Jörg Pirrung

Geboren 1940; assistent aan de universiteit Marburg; medewerker bij het bondsministerie van Justitie (internationaal burgerlijk procesrecht; burgerlijk kinderrecht); hoofd van de sectie internationaal privaatrecht bij het bondsministerie van Justitie; laatstelijk hoofd van de afdeling burgerlijk recht; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 11 juni 1997.

Paolo Mengozzi

Geboren in 1938; hoogleraar internationaal recht en houder van de Jean Monnet-leerstoel voor het recht van de Europese Gemeenschappen aan de universiteit van Bologna; doctor honoris causa van de universiteit Carlos III te Madrid; gasthoogleraar aan de volgende universiteiten: Johns Hopkins (Bologna Center), St. Johns (New York), Georgetown, Parijs II, Georgia (Athens) en het Institut Universitaire International (Luxemburg); coördinator van het European Business Law Pallas Program van de universiteit van Nijmegen; lid van het raadgevend comité van de Commissie van de Europese Gemeenschappen inzake overheidsopdrachten; onderstaatssecretaris van Industrie en Handel tijdens het Italiaanse voorzitterschap van de Raad; lid van de reflectiegroep van de Europese Gemeenschap over de wereldhandelsorganisatie en directeur van de in 1997 aan de WTO gewijde leergang van het studiecentrum van de Haagse Academie voor internationaal recht; sinds 4 maart 1998 rechter in het Gerecht van eerste aanleg.

Arjen W. H. Meij

Geboren in 1944; raadsheer in de Hoge Raad der Nederlanden (1996); lid en vice-voorzitter van het College van Beroep voor het Bedrijfsleven (1986); plaatsvervangend lid van de Centrale Raad van Beroep en van de Tariefcommissie; referendaris bij het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (1980); hoofddocent Europees recht aan de Faculteit der Rechtsgeleerdheid van de Rijksuniversiteit Groningen; research assistant aan de University of Michigan Law School; medewerker internationaal secretariaat van de Kamer van Koophandel te Amsterdam (1970); rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 17 september 1998.

Mihalis Vilaras

Geboren in 1950; advocaat (1974-1980); nationaal deskundige bij de juridische dienst van de Commissie van de Europese Gemeenschappen, daarna hoofdadministrateur bij DG V (werkgelegenheid, industriële betrekkingen en sociale zaken); auditeur; maître des requêtes bij de Raad van State en sinds 1999, raadsheer; toegevoegd lid van het Bijzondere Hooggerechtshof van Griekenland; lid van het Griekse centraal comité voor de voorbereiding van de wetgeving (1996-1998); directeur van de juridische dienst van het secretariaat-generaal van de Griekse regering; rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 17 september 1998.

Nicholas James Forwood

Geboren in 1948; in 1969 afgestudeerd aan de Universiteit van Cambridge (werktuigkunde en rechtsgeleerdheid); ingeschreven bij de Engelse balie in 1970 en vervolgens praktiserend te Londen (1971-1979) en Brussel (1979-1999); in 1981 ingeschreven bij de Ierse balie; in 1987 benoemd tot Queen's Counsel en in 1998 tot Bencher (bestuurslid) van de Middle Temple; vertegenwoordiger van de balie van Engeland en Wales in de Raadgevende Commissie van de balies van de Europese Gemeenschap (CCBE) en voorzitter van de vaste delegatie van de CCBE bij het Hof van Justitie van de EG; lid van het bestuur van de World Trade Law Association en van de European Maritime Law Organization; rechter in het Gerecht van Eerste aanleg sedert 15 december 1999.

Hubert Legal

Geboren in 1954; Maître des Requêtes bij de Conseil d'État sedert 1991; oud-leerling van de École normale supérieure van Saint-Cloud en van de École nationale d'administration; volledig bevoegd leraar Engels (1979-1985); rapporteur en vervolgens regeringscommissaris bij de afdelingen geschillen van bestuur van de Conseil d'État (1988-1993); juridisch adviseur van de permanente vertegenwoordiging van Frankrijk bij de Verenigde Naties te New York (1993-1997); referendaris in het kabinet van rechter Puissochet bij het Hof van Justitie (1997-2001); rechter in het Gerecht van eerste aanleg sedert 19 september 2001.

Hans Jung

Geboren in 1944; assistent en vervolgens assistent-docent aan de juridische faculteit te Berlijn; advocaat te Frankfurt; jurist-vertaler bij het Hof van Justitie; referendaris bij het Hof van Justitie bij president Kutscher en later bij de Duitse rechter; adjunct-griffier van het Hof van Justitie; griffier van het Gerecht van eerste aanleg sedert 10 oktober 1989.

2. Protocolaire rangorde

van 1 januari tot 30 september 2002

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
R. M. Moura Ramos, kamerpresident
J. D. Cooke, kamerpresident
M. Jaeger, kamerpresident
M. Vilaras, kamerpresident
R. García-Valdecasas y Fernández, rechter
K. Lenaerts, rechter
V. Tiili, rechter
P. Lindh, rechter
J. Azizi, rechter
J. Pirrung, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
N. J. Forwood, rechter
H. Legal, rechter

H. Jung, griffier

van 1 oktober tot 31 december 2002

B. Vesterdorf, president van het Gerecht
R. García-Valdecasas y Fernández, kamerpresident
K. Lenaerts, kamerpresident
V. Tiili, kamerpresident
N. J. Forwood, kamerpresident
P. Lindh, rechter
J. Azizi, rechter
R. M. Moura Ramos, rechter
J. D. Cooke, rechter
M. Jaeger, rechter
J. Pirrung, rechter
P. Mengozzi, rechter
A. W. H. Meij, rechter
M. Vilaras, rechter
H. Legal, rechter

H. Jung, griffier

3. Gewezen leden van het Gerecht van eerste aanleg

Da Cruz Vilaça José Luis (1989-1995), president van 1989 tot 1995
Saggio Antonio (1989-1998), president van 1995 tot 1998
Barrington Donal Patrick Michael (1989-1996)
Edward David Alexander Ogilvy (1989-1992)
Kirschner Heinrich (1989-1997)
Yeraris Christos (1989-1992)
Schintgen Romain Alphonse (1989-1996)
Briët Cornelis Paulus (1989-1998)
Biancarelli Jacques (1989-1995)
Kalogeropoulos Andreas (1992-1998)
Bellamy Christopher William (1992-1999)
Potocki André (1995-2001)

Presidenten

José Luis da Cruz Vilaça (1989-1995)
Antonio Saggio (1995-1998)

Hoofdstuk III

Bijeenkomsten en bezoeken

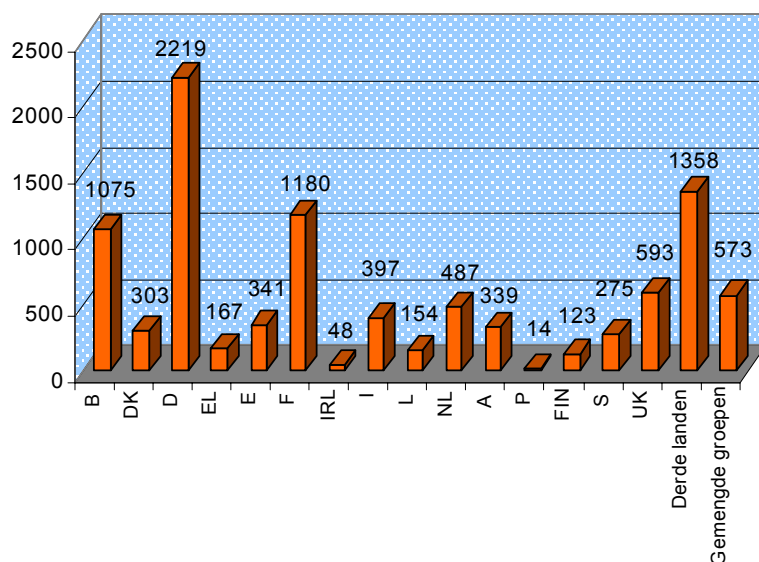
A — Officiële bezoeken aan en evenementen bij het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in

21 februari	Tudorel Postolache, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van Roemenië te Luxemburg
7 maart	Willi Rothley, lid van het Europees Parlement
11 maart	Libor Secka, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur en hoofd van de missie van de Tsjechische Republiek bij de Europese Gemeenschappen te Brussel
18-22 maart	Adjia Awa Nana, rechter van het gerecht van de Economische Gemeenschap van West-Afrika
12 april	Benita Ferrero Waldner, minister van Buitenlandse Zaken van de Republiek Oostenrijk
15 april	Pierre Kamto, rechter, en Ramadane Gounoutch, hoofdgriffier van het hof van justitie van de Economische en Monetaire Gemeenschap van Centraal Afrika (CEMAC)
16 april	Studie en informatiebezoek aan het Hof van rechters en hoogleraren van de Slowaakse Republiek
15-18 april	Delegatie van het hof van justitie van de Economische en Monetaire Gemeenschap van Centraal Afrika (CEMAC)
24 april	Cornelis Canenbley, voorzitter van de Studievereniging Kartellrecht
25 april	Delegatie van het constitutioneel hof van de Slowaakse Republiek
16 mei	Groothertog Henri van Luxemburg
28 mei	Mohamed Abdelaziz, juridisch adviseur van het ministerie van Justitie te Cairo
29-31 mei	Delegatie van het hof van justitie van de Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)
30 mei	Nadezda Siskova, directeur Internationaal en Europees recht van de Palacky Universiteit te Olomouc (Tsjechische Republiek)
3 juni	Commissie juridische zaken en interne markt van het Europees Parlement
3 juni	Marek Grela, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur en hoofd van de missie van de Republiek Polen bij de Europese Unie te Brussel
13 juni	Jim Wallace QC, Deputy First Minister of Scotland
13 juni	Nina Christensen van het ministerie van Justitie en Jorgen Molde van het ministerie van Buitenlandse Zaken van Denemarken
27 juni	Andrew Duff, lid van het Europees Parlement
1 juli	Yuri Krapalov, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van

	de Russische Federatie te Luxemburg
2 juli	Peter Turpeluk Jr, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Verenigde Staten van Amerika te Luxemburg
4 juli	Luis Xavier Grisanti, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur en hoofd van de missie van de Bolivariaanse Republiek Venezuela bij de Europese Unie
25 juli	Pierre Garigue Guyonnaud, ambassadeur van Frankrijk te Luxemburg
9 september	Lezing van António Vitorino, lid van de Commissie van de Europese Gemeenschappen
10 september	Delegatie van hoge rechters uit Latijns Amerika (Konrad Adenauer Stiftung)
12 september	Mohamed Dzaidin Bin Haji Abdullah, minister van Justitie van Maleisië
13 september	Vereniging van rechters in mededingingszaken (Gerecht van eerste aanleg)
16 september	John Ashcroft, U.S. Attorney general
17 september	Juridische commissie van de Chambre des Députés van Luxemburg
10 oktober	Ingrida Labucka, minister van Justitie van de Republiek Letland
14 oktober	Rodica Mihaela Stanoiu, minister van Justitie van de Republiek Roemenië
14 oktober	Georgi Petkanov, minister van Binnenlandse Zaken, en Anton Stankov, minister van Justitie van de Republiek Bulgarije
14-18 oktober	Delegatie van het Hof van Justitie van de West-Afrikaanse Monetaire Unie
17 oktober	Mario Monti, lid van de Commissie van de Europese Gemeenschappen
17 oktober	Ib Ritto Andreasen, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van Denemarken te Luxemburg
18 oktober	Thomas L. Sansonetti, U.S. Assistant Attorney General
22 oktober	Delegatie van de Landtag van Rheinland Pfalz
22 oktober	Delegatie van het hooggerechtshof van Shanghai
22 oktober	Delegatie van rechters van de Republiek Slovenië
24 oktober	Associatie The Bridge Forum Dialogue – Lezing L’espace de liberté, de sécurité et de justice: défis et enjeux pour l’Union
21 november	Roland Lohkamp, buitengewoon en gevolmachtigd ambassadeur van de Bondsrepubliek Duitsland te Luxemburg
4 december	Pat Cox, voorzitter van het Europees Parlement

9 december	Katerina Samoni, juridisch adviseur bij het ministerie van Buitenlandse Zaken van de Helleense Republiek, en Roberto Adam, juridisch adviseur bij de permanente vertegenwoordiging van de Italiaanse Republiek, als toekomstige voorzitters van de groep Hof van Justitie bij de Europese Unie
------------	--

B — Studiebezoeken aan het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2002
Per lidstaat

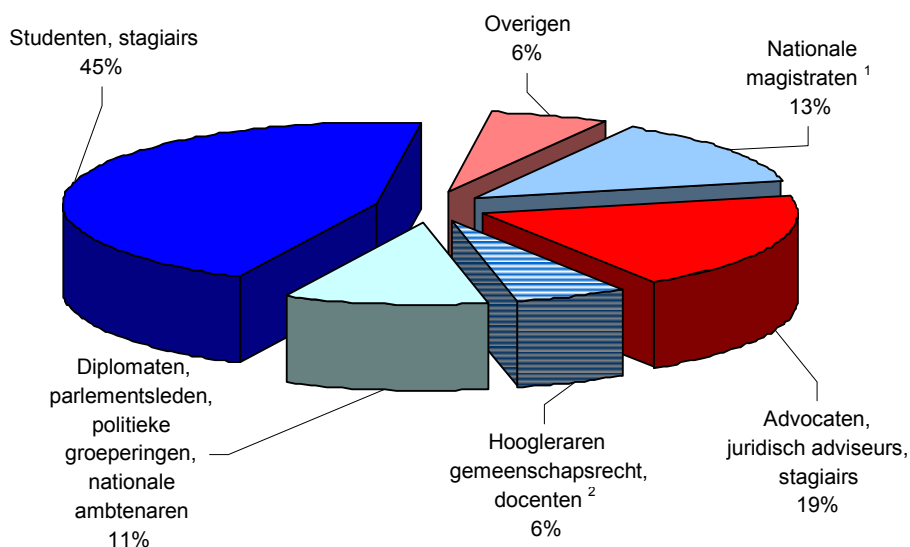
	Nationale magistraten ¹	Advocaten, juridisch adviseurs, stagiairs	Hoogleraren geneeskenschaps recht, ² docenten	Diplomaten, parlements-leden, politieke groeperingen, nationale ambtenaren	Studenten, stagiairs	Overigen	TOTAAL
B	76	47		130	723	99	1075
DK	13	9		75	206		303
D	214	216	3	93	1309	384	2219
EL	60	36	1		70		167
E	12	160	35	22	112		341
F	19	513	2	98	508	40	1180
IRL	12				36		48
I	15	27	11		344		397
L	1	33			120		154
NL	32	18		57	346	34	487
A	8	20	5	104	202		339
P	6	4	1		3		14
FIN	4	18	7	56	38		123
S	92	24	10	125	24		275
UK	53	29	9		477	25	593
Derde landen	208	78	58	91	912	11	1358
Gemengde groepen	50	169		20	294	40	573
Totaal	875	1401	142	871	5724	633	9646

¹ Deze rubriek omvat mede het aantal magistraten dat heeft deelgenomen aan de door het Hof traditioneel in het voorjaar georganiseerde bijeenkomst voor magistraten. Dit aantal bedroeg in 2002: België: 6; Denemarken: 4; Duitsland: 12; Griekenland: 4; Spanje: 12; Frankrijk: 12; Ierland: 4; Italië: 12; Luxemburg: 1; Nederland: 4; Oostenrijk: 4; Portugal: 4; Finland: 4; Zweden: 4; Verenigd Koninkrijk: 12.

² Hoogleraren die studenten begeleiden niet meegerekend.

Studiebezoeken aan het Hof van Justitie en het Gerecht van eerste aanleg in 2002

Per soort groep

	Nationale magistraten ¹	Advocaten, juridisch adviseurs, stagiairs	Hoogleraren gemeenschapsrecht, docenten ²	Diplomaten, parlementsleden, politieke groeperingen, nationale ambtenaren	Studenten, stagiairs	Overigen	TOTAAL
B	2	3		4	18	4	31
DK	2	1		3	6		12
D	8	11	1	4	42	12	78
EL	3	3	1		2		9
E	1	7	1	1	5		15
F	2	20	2	2	20	1	47
IRL	2				1		3
I	2	4	8		10		24
L	1	2			2		5
NL	2	4		3	12	2	23
A	2	4	3	6	6		21
P	2	2	1		2		7
FIN	1	1	1	3	1		7
S	5	3	1	9	2		20
UK	4	2	1		17	1	25
Derde landen	13	7	4	7	30	4	65
Gemengde groepen	1	5		1	7	1	15
TOTAAL	53	79	24	43	183	25	407

¹ Deze rubriek omvat mede de in het voorjaar gehouden studiedag voor magistraten.

² Hoogleraren die studenten begeleiden niet meegerekend.

C — Plechtige zittingen in 2002

16 januari	Plechtige zitting ter gelegenheid van het vertrek van Leif Sevón, rechter in het Hof van Justitie, en de ambtsaanvaarding van Allan Rosas als rechter in het Hof van Justitie
30 januari	Plechtige verbintenis van de nieuwe leden van de Rekenkamer
24 april	Plechtige zitting ter nagedachtenis van Fernand Grévisse, gewezen rechter in het Hof van Justitie
12. juni	Plechtige zitting ter nagedachtenis van Francesco Capotorti, gewezen rechter in het Hof van Justitie
6 november	Plechtige zitting ter nagedachtenis van Albert Van Houtte, gewezen griffier van het Hof van Justitie
21 november	Plechtige zitting ter nagedachtenis van baron Josse Mertens de Wilmars, gewezen president van het Hof van Justitie
4 december	Plechtige zitting ter gelegenheid van het vijftigjarig bestaan van het Hof van Justitie

D — Bezoeken of deelneming aan officiële evenementen in 2002

11 januari	Bijwoning door een delegatie van het Hof van de plechtige openingszitting van de Cour de cassation te Parijs
31 januari	Openingswoord van de president van het Hof ter gelegenheid van de plechtige zitting van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens te Straatsburg
3-5 februari	Bezoek van de president van het Hof aan het hooggerechtshof van de Tsjechische Republiek en deelname aan een bijeenkomst van de hoogste rechterlijke instanties van de Tsjechische Republiek, Hongarije, Polen en Slovenië, te Brno
28 februari	Deelname van de president van het Hof aan de openingszitting van de conventie over de toekomst van Europa te Brussel
3-5 maart	Bezoek van de president van het Hof aan Roemenië, op uitnodiging van het Roemeense parlement, de minister van Integratie en de minister van Justitie, te Boekarest. Gesprekken met de president van de Republiek en de premier. Bezoek aan de Roemeense academie
3-7 april	Bezoek van de president en een delegatie van het Hof aan het Italiaanse constitutionele hof te Rome
10 mei	Deelname van de president van het Hof aan de slotceremonie van de cursus “Los principios de primacía y efecto directo en la jurisprudencia reciente del TJCE y en la práctica judicial española” (“De beginselen van voorrang en rechtstreekse werking in de recente rechtspraak van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen en in de Spaanse rechtspleging”), georganiseerd door de universiteit van Oviedo en het Tribunal Superior de Justicia del Principado de Asturias, in het kader van een actie Robert Schuman te Oviedo
14-16 mei	Deelname van een delegatie van het Hof aan het 12e congres van de conferentie van Europese constitutionele hoven te Brussel
20 en 21 mei	Deelname van een delegatie van het Hof aan het colloquium van de Association of the Councils of State and Supreme administrative jurisdictions of the European Union te Helsinki
23 en 24 mei	Bezoek van de president en een delegatie van het Hof aan het Portugese constitutionele hof te Lissabon
29-31 mei	Deelname van een delegatie van het Hof aan de conferentie van presidenten en procureurs
30-31 mei	Deelname van de president van het Hof aan de conferentie “Rechtsraum Europa – Perspektiven für die Harmonisierung” op uitnodiging van het Bondsministerie van Justitie te Berlijn
11 juni	Deelname van de president van het Hof aan een debat over het thema “Future Perspectives of the European Court of Justice”

	bij het Europees Parlement te Straatsburg
19 juli	Interventie van de president van het Hof met de president van het Spaanse hooggerechtshof bij de officiële afsluiting van de cursus "Derecho y Justicia en la Unión Europea" ("Recht en gerechtigheid in de Europese Unie") te San Lorenzo de El Escorial (Madrid)
18-20 augustus	Deelname van de president van het Hof aan het "Global Judges Symposium on Sustainable Development and the Role of Law" te Johannesburg
17-20 september	Deelname van een delegatie van het Hof aan het "11th Symposium of European Patent Judges" te Kopenhagen
20-21 september	Deelname van een delegatie van het Hof aan het UniDem-seminar "Recht en Gerechtigheid in de Europese Unie" te San Lorenzo de El Escorial (Madrid)
27 september-1 oktober	Bezoek van de president van het Hof aan Bulgarije op uitnodiging van de president van het hof van cassatie te Sofia. Bezoek aan het constitutionele hof en gesprek met de president van de republiek
10-11 oktober	Deelname van een delegatie van het Hof aan het "Symposium on Environmental Law for Judges" te Londen
12 oktober	Deelname van de president van het Hof aan de receptie ter gelegenheid van de nationale feestdag op uitnodiging van de koning van Spanje te Madrid
30 oktober-2 november	Deelname van de president en een delegatie van het Hof en het Gerecht aan het XXe congres van de Fédération internationale pour le droit européen (FIDE) te Londen. Openingsspeech van de president van het Hof
7 november	Deelname van de president en een delegatie van het Hof en het Gerecht aan een bijeenkomst van vertegenwoordigers van de Europese en Spaanse rechterlijke macht onder de titel "Justicia y Libertad en la Unión Europea: Memorial Magistrado José María Lidón" ("Gerechtigheid en vrijheid in de Europese Unie: in memoriam rechter José María Lidón") te Bilbao

Hoofdstuk IV

Gerechtelijke statistieken

A — Gerechtelijke statistieken van het Hof van Justitie ¹***Werkzaamheden van het Hof van Justitie***

1. Afgedane, aanhangig gemaakte, hangende zaken (1998-2002)

Afgedane zaken

2. Aard van de procedures (1998-2002)
3. Arresten, beschikkingen, adviezen (2002)
4. Formatie (2002)
5. Onderwerp van het beroep (2002)
6. Korte gedingen: resultaat (2002)
7. Beroepen wegens niet-nakoming: resultaat (2002)
8. Procesduur (1998-2002)

Aanhangig gemaakte zaken

9. Aard van de procedures (1998-2002)
10. Rechtstreekse beroepen — Aard van het beroep (2002)
11. Onderwerp van het beroep (2002)
12. Beroepen wegens niet-nakoming (1998-2002)

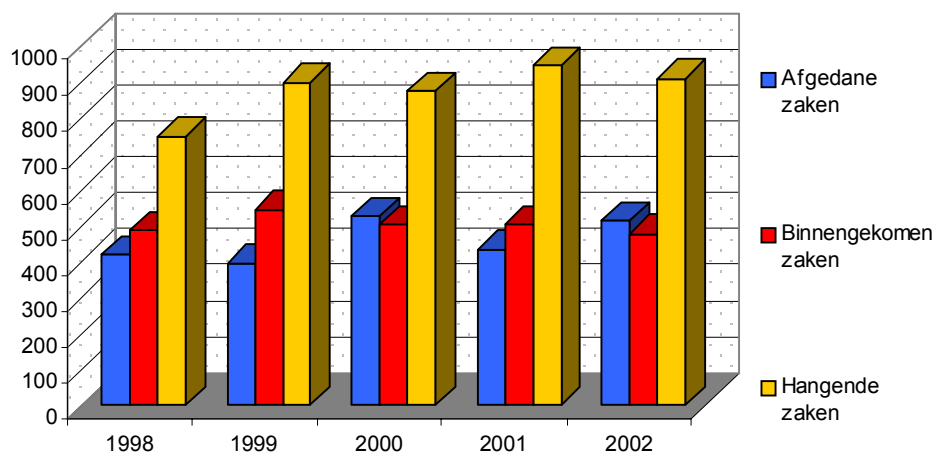
Op 31 december hangende zaken

13. Aard van de procedures (1998-2002)
14. Formatie (2002)

Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2002)

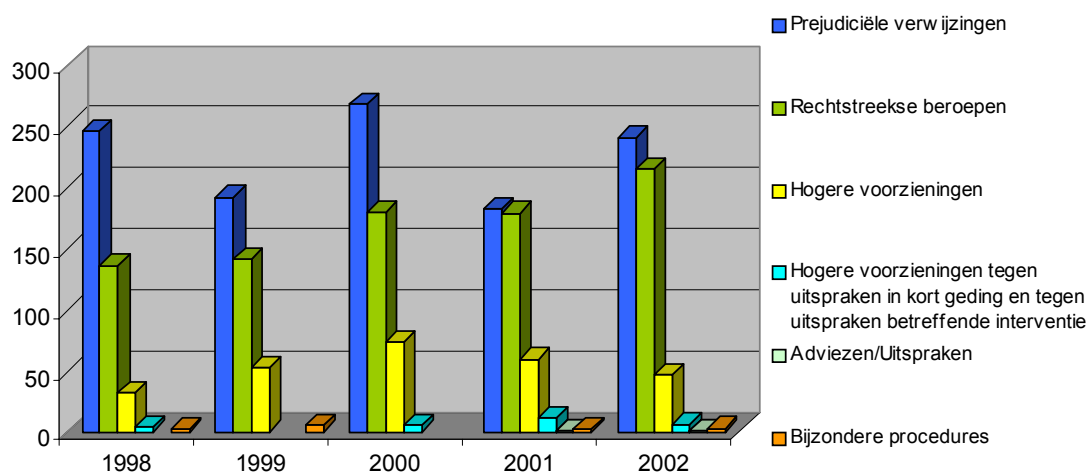
15. Binnengekomen zaken en arresten
16. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar)
17. Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechterlijke instantie)
18. Beroepen wegens niet-nakoming

¹ Dankzij nieuwe software zijn de statistieken in het Jaarverslag 2002 duidelijker weergegeven. De tabellen en grafieken zijn grotendeels herzien en verbeterd, wat hier en daar tot een andere indeling heeft geleid. Voorzover mogelijk is aangesloten bij de tabellen van voorgaande jaren.

*Werkzaamheden van het Hof van Justitie***1. Afgedane, aanhangig gemaakte, hangende zaken (1998 – 2002) ¹**

	1998	1999	2000	2001	2002
Afgedane zaken	420	395	526	434	513
Binnengekomen zaken	485	543	503	504	477
Hangende zaken	748	896	873	943	907

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

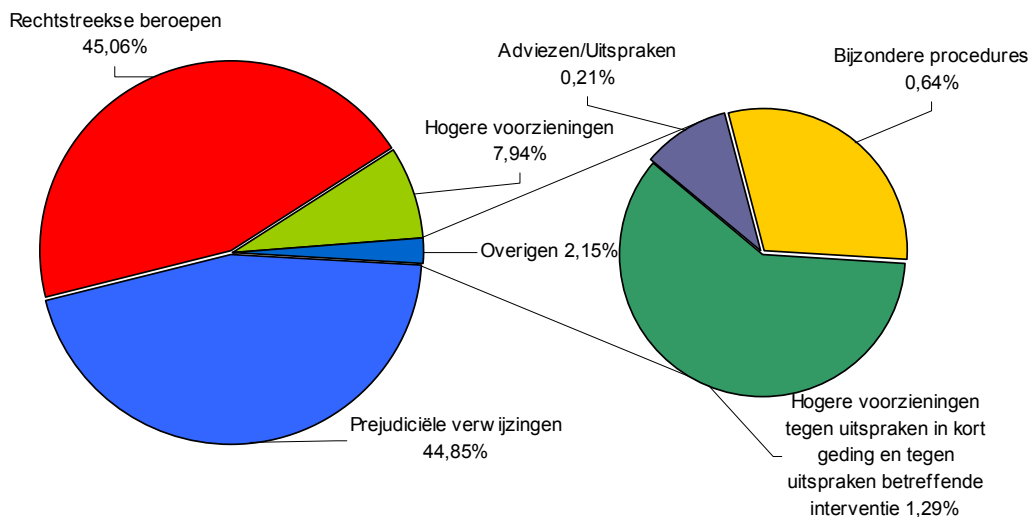
*Afgedane zaken***2. Aard van de procedures (1998 – 2002) ^{1 2}**

	1998	1999	2000	2001	2002
Prejudiciële verwijzingen	246	192	268	182	241
Rechtstreekse beroepen	136	141	180	179	215
Hogere voorzieningen	32	53	73	59	47
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	4	4	5	11	6
Adviezen/Uitspraken				1	1
Bijzondere procedures	2	5		2	3
Totaal	420	395	526	434	513

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknoktheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Als "bijzondere procedures" worden beschouwd: begroting van kosten (artikel 74 Reglement voor de procesvoering); rechtsbijstand (artikel 76 Reglement voor de procesvoering); verzet tegen een arrest (artikel 94 Reglement voor de procesvoering); derdenverzet (artikel 97 Reglement voor de procesvoering); uitlegging van een arrest (artikel 102 Reglement voor de procesvoering); herziening van een arrest (artikel 98 Reglement voor de procesvoering); rectificatie van een arrest (artikel 66 Reglement voor de procesvoering); derdenbeslag (Protocol voorrechten en immuniteiten); zaken met betrekking tot immuniteit (Protocol voorrechten en immuniteiten).

3. Afgedane zaken — Arresten, beschikkingen, adviezen (2002) ¹

	Arresten	Beschikkingen van gerechtelijke aard ²	Beschikkingen in kort geding ³	Andere beschikkingen ⁴	Adviezen	Totaal
Prejudiciële verwijzingen	131	22		56		209
Rechtstreekse beroepen	120	1	1	88		210
Hogere voorzieningen	17	15	1	4		37
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie			4	2		6
Adviezen/Uitspraken					1	1
Bijzondere procedures	1	1		1		3
Totaal	269	39	6	151	1	466

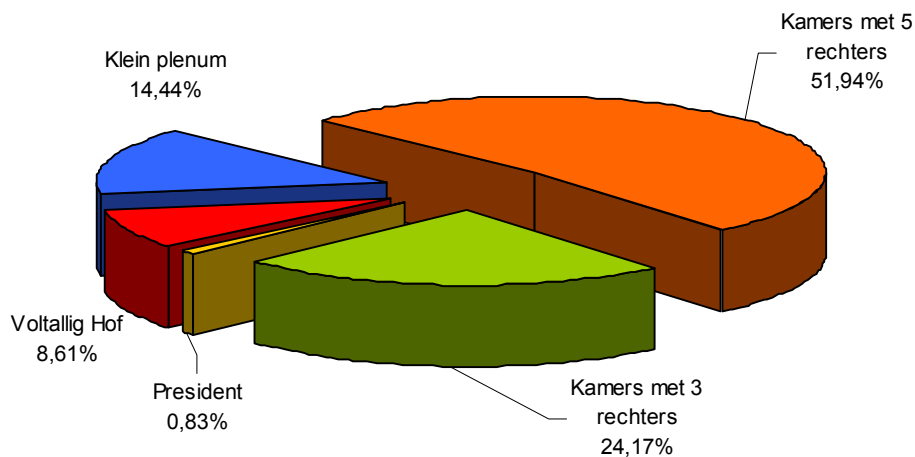
¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

² Beschikkingen van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (niet-ontvankelijkheid, kennelijke niet-ontvankelijkheid...).

³ Beschikkingen ten gevolge van verzoeken op grond van de artikelen 185 of 186 EG-Verdrag (thans artikelen 242 EG en 243 EG), artikel 187 EG-Verdrag (thans artikel 244 EG) of de overeenkomstige bepalingen van het EGA of het EGKS-Verdrag, of beschikkingen ten gevolge van hogere voorziening tegen een beschikking in kort geding of in verband met interventie.

⁴ Beschikkingen waardoor een procedure wordt beëindigd door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

4. Afgedane zaken — Formatie ¹

	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal
Voltallig Hof	27	4	31
Klein plenum	52		52
Kamers met 5 rechters	177	10	187
Kamers met 3 rechters	60	27	87
President		3	3
Totaal	316	44	360

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

² Van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (anders dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht).

5. Afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2002) ¹

	Arresten/Adviezen	Beschikkingen ²	Totaal
Beginnelen van gemeenschapsrecht	4		4
Douane-unie	2	1	3
Eigen middelen van de Gemeenschappen	1		1
Energie	1		1
Executieverdrag	7	2	9
Externe betrekkingen	7		7
Fiscale bepalingen	22	3	25
Gemeenschappelijk douanetarief	7		7
Handelspolitiek	1		1
Harmonisatie van wetgevingen	20	3	23
Industriebeleid	4		4
Institutioneel recht	2	3	5
Intellectuele eigendom	1		1
Landbouw	36	2	38
Mededinging	13	1	14
Milieu en consumenten	38	2	40
Ondernemingsrecht	6	4	10
Regionaal beleid	1		1
Sociale politiek	11	2	13
Sociale zekerheid van migrerende werknemers	11	1	12
Steunmaatregelen van de staten	15	2	17
Toetreding van nieuwe staten	1		1
Vervoer	23	2	25
Visserij	10		10
Vrij verkeer van goederen	7		7
Vrij verkeer van kapitaal	24		24
Vrij verkeer van personen	10		10
Vrij verrichten van diensten	13	3	16
Vrijheid van vestiging	8	3	11
EG-Verdrag	306	34	340
EGKS-Verdrag	3	1	4
EGA-Verdrag	2	1	3
Ambtenarenstatuut	1	1	2
Procedure	4	7	11
Diversen	5	8	13
TOTAAL-GENERAAL	316	44	360

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

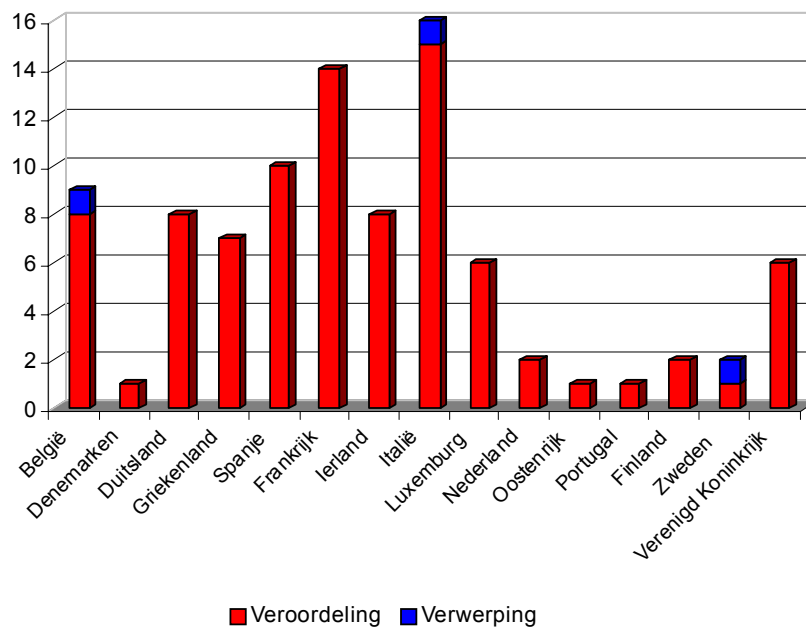
² Van gerechtelijke aard waardoor een procedure wordt beëindigd (anders dan door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht).

6. Afgedane zaken — Korte gedingen: resultaat (2002) ¹

	Korte gedingen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Resultaat	
			Verwerping/ Bevestiging bestreden beschikking	Toewijzing/ Nietigverklaring bestreden beschikking
Toetreding van nieuwe staten	1		1	
Steunmaatregelen van de staten		1	1	
Mededinging		3	3	
Institutioneel recht	1		1	
Milieu en consumenten		1		1
Totaal EG-Verdrag	2	5	6	1
EGKS-Verdrag				
EGA-Verdrag				
Diversen		1	1	
TOTAAL-GENERAAL	2	6	7	1

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens vernochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

7. Afgedane zaken — Beroepen wegens niet-nakoming: resultaat (2002) ¹

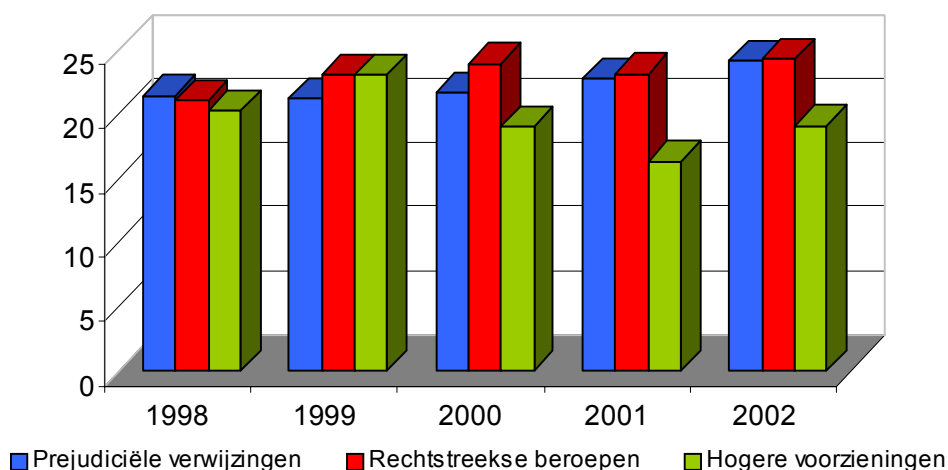

	Veroordeling	Verwerping	Totaal
België	8	1	9
Denemarken	1		1
Duitsland	8		8
Griekenland	7		7
Spanje	10		10
Frankrijk	14		14
Ierland	8		8
Italië	15	1	16
Luxemburg	6		6
Nederland	2		2
Oostenrijk	1		1
Portugal	1		1
Finland	2		2
Zweden	1	1	2
Verenigd Koninkrijk	6		6
Totaal	90	3	93

¹ De cijfers (nettocijfers) hebben betrekking op het aantal zaken na de voegingen wegens verknochtheid (een aantal gevoegde zaken = één zaak).

8. Afgedane zaken — Procesduur (1998 – 2002) ¹

(arresten en beschikkingen van gerechtelijke aard) ²

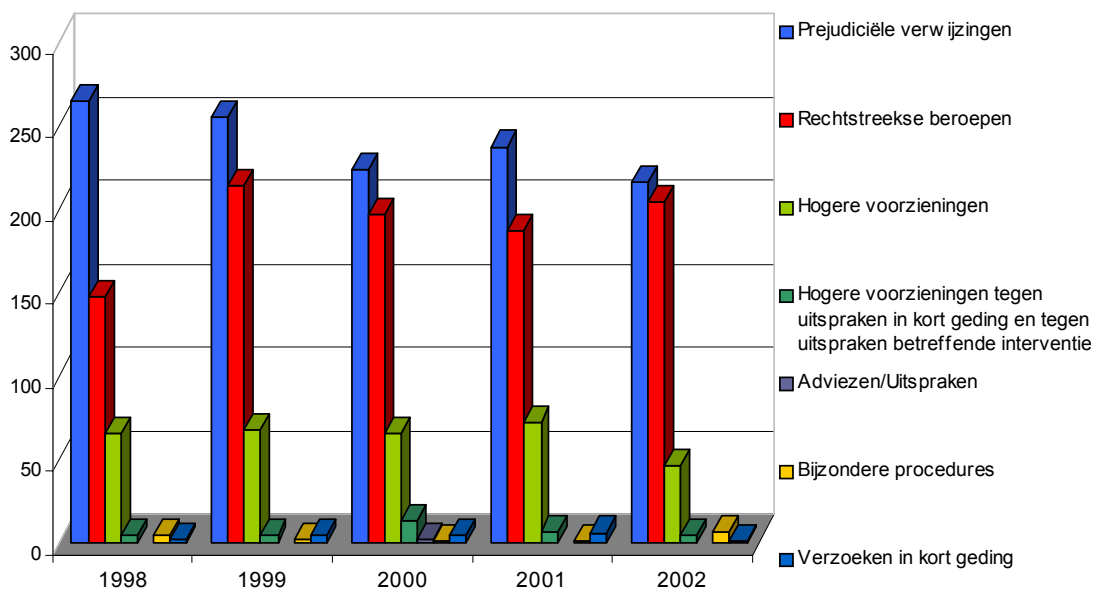

	1998	1999	2000	2001	2002
Prejudiciële verwijzingen	21,4	21,2	21,6	22,7	24,1
Rechtstreekse beroepen	21	23	23,9	23,1	24,3
Hogere voorzieningen	20,3	23	19	16,3	19,1

¹ Van de berekening van de procesduur zijn uitgesloten: zaken waarin een tussenarrest is gewezen of een maatregel van instructie is gelast; adviezen en uitspraken; bijzondere procedures (begroting van kosten, rechtsbijstand, verzet tegen een arrest, derdenverzet, uitlegging van een arrest, herziening van een arrest, rectificatie van een arrest, derdenbeslag, zaken met betrekking tot immuniteit); zaken die eindigen met een beschikking tot doorhaling, afdoening zonder beslissing, verwijzing naar of overdracht aan het Gerecht; kortgedingprocedures en hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie.

De procesduur is uitgedrukt in maanden en tiende delen van maanden.

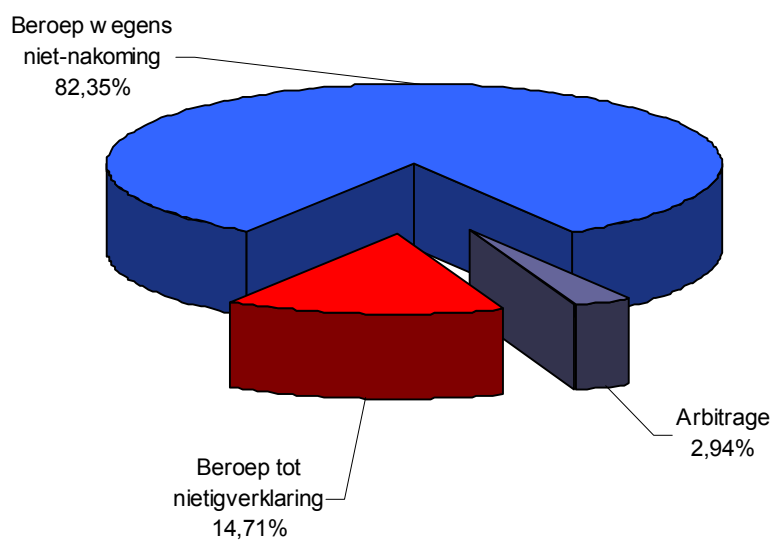
² Andere beschikkingen dan die waardoor een procedure wordt beëindigd door doorhaling, afdoening zonder beslissing of verwijzing naar het Gerecht.

*Aanhangig gemaakte zaken***9. Aard van de procedures (1998 – 2002) ¹**

	1998	1999	2000	2001	2002
Prejudiciële verwijzingen	264	255	224	237	216
Rechtstreekse beroepen	147	214	197	187	204
Hogere voorzieningen	66	68	66	72	46
Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	4	4	13	7	4
Adviezen/Uitspraken			2		
Bijzondere procedures	4	2	1	1	7
Totaal	485	543	503	504	477
Verzoeken in kort geding	2	4	4	6	1

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

10. Aanhangig gemaakte zaken — Rechtstreekse beroepen — Aard van het beroep (2002) ¹

Beroep tot nietigverklaring	30
Beroep wegens nalaten	
Beroep tot schadevergoeding	
Beroep wegens niet-nakoming	168
Arbitrage	6
Totaal	204

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

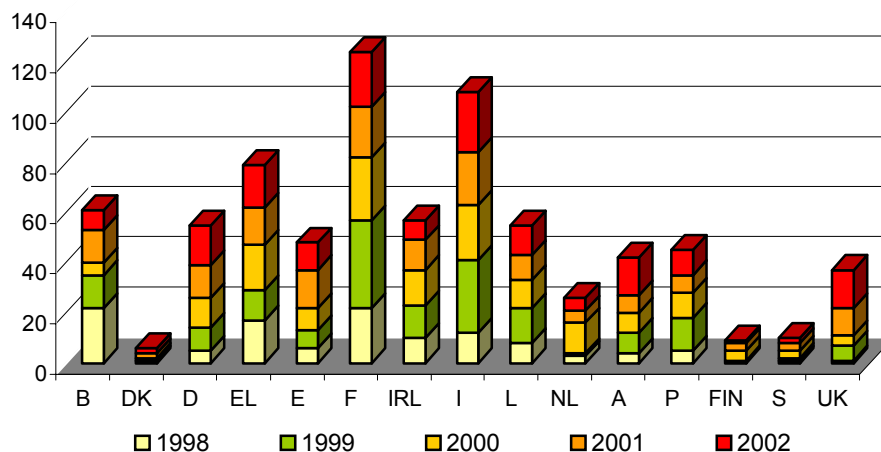
11. Aanhangig gemaakte zaken ¹ — Onderwerp van het beroep (2002) ²

	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Totaal	Bijzondere procedures
Beginselen van gemeenschapsrecht		1			1	
Burgerschap van de Unie	1	3			4	
Douane-unie	1	12			13	
Eigen middelen van de	2				2	
Energie	2				2	
Executieverdrag		10			10	
Externe betrekkingen	1	9			10	
Fiscale bepalingen	6	30			36	
Gemeenschappelijk douanetarief		4			4	
Handelspolitiek		1	1		2	
Harmonisatie van wetgevingen	14	24			38	
Industriebeleid	10				10	
Institutioneel recht	9		6		15	
Intellectuele eigendom	2		6		8	
Landbouw	27	21	5		53	
Mededinging	1	1	11		13	
Milieu en consumenten	57	14			71	
Ondernemingsrecht	5	10			15	
Sociale politiek	8	14	1		23	
Sociale zekerheid van migrerende		10			10	
Steunmaatregelen van de staten	8	3	6	1	18	
Toetreding van nieuwe staten	1	1			2	
Vervoer	7	2			9	
Visserij	5				5	
Vrij verkeer van goederen	5	9			14	
Vrij verkeer van kapitaal		3			3	
Vrij verkeer van personen	12	9			21	
Vrij verrichten van diensten	12	16			28	
Vrijheid van vestiging	4	8			12	
EG-Verdrag	200	215	36	1	452	
EGKS-Verdrag			4		4	
EGA-Verdrag	4				4	
Ambtenarenstatuut		1	6	3	10	
Procedure						6
Voorrechten en immuniteiten						1
Diversen		1	6	3	10	7
TOTAAL-GENERAAL	204	216	46	4	470	7

¹ Exclusief de verzoeken in kort geding.

² De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens vernochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

12. Aanhangig gemaakte zaken — Beroepen wegens niet-nakoming (1998-2002) ¹

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	TOTAAL ²
1998	22	1	5	17	6	22	10	12	8	3	4	5	1	1	1	118
1999	13	1	9	12	7	35	13	29	14	1	8	13		1	6	162
2000	5		12	18	9	25	14	22	11	12	8	10	4	3	4	157
2001	13	2	13	15	15	20	12	21	10	5	7	7	3	3	11	157
2002	8	2	16	17	11	22	8	24	12	5	15	10	1	2	15	168

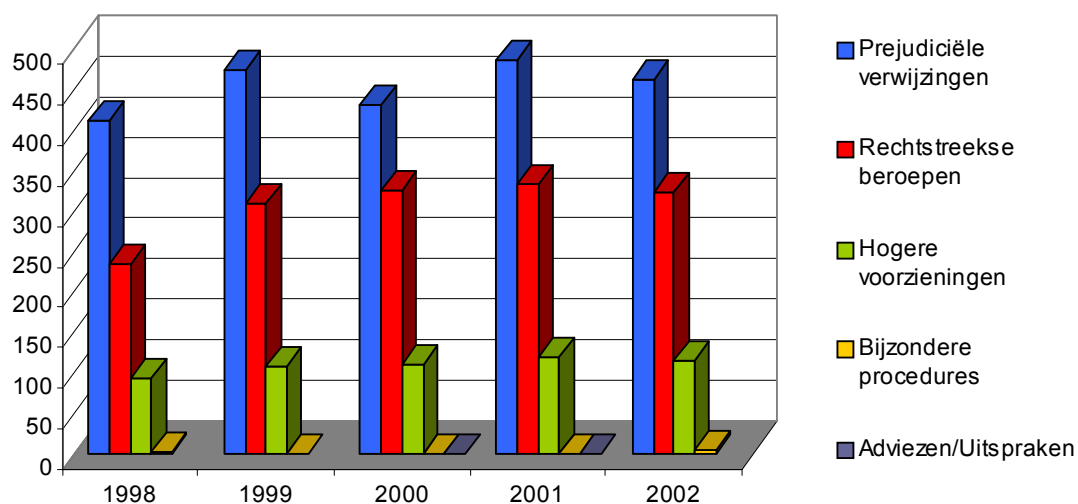
¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

Artikelen 169, 170, 171 en 225 EG-Verdrag (thans artikelen 226 EG, 227 EG, 228 EG en 298 EG), artikelen 141, 142 en 143 EA en artikel 88 KS.

² In deze jaren zijn er geen beroepen ingesteld op basis van artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG).

Op 31 december hangende zaken ¹

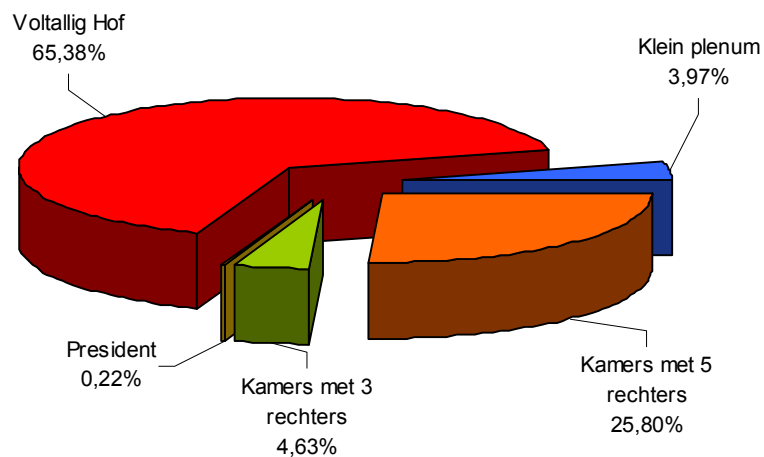
13. Aard van de procedures (1998 – 2002)

	1998	1999	2000	2001	2002
Prejudiciële verwijzingen	413	476	432	487	462
Rechtstreekse beroepen	236	309	326	334	323
Hogere voorzieningen	95	110	111	120	117
Bijzondere procedures	4	1	2	1	5
Adviezen/Uitspraken			2	1	
Totaal	748	896	873	943	907

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens vernuchtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

14. Op 31 december hangende zaken — Formatie (2002) ¹

	Rechtstreekse beroepen	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Andere procedures	Totaal
Voltallig Hof	238	279	75	1	593
Klein plenum	4	23	9		36
Kamers met 5 rechters	62	142	30		234
Kamers met 3 rechters	19	18	1	4	42
President			2		2
Totaal	323	462	117	5	907

¹ De cijfers (brutocijfers) hebben betrekking op het totale aantal zaken ongeacht of zij wegens verknochtheid zijn gevoegd (één zaaknummer = één zaak).

*Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952 – 2002)***15. Binnengekomen zaken en arresten**

Jaar	Binnengekomen zaken ¹					Verzoeken in kort geding	Arresten ²
	Rechtstreekse beroepen ³	Prejudiciële verwijzingen	Hogere voorzieningen	Hogere voorzieningen tegen uitspraken in kort geding en tegen uitspraken betreffende interventie	Totaal		
1953	4				4	-	-
1954	10				10	-	2
1955	9				9	2	4
1956	11				11	2	6
1957	19				19	2	4
1958	43				43	-	10
1959	47				47	5	13
1960	23				23	2	18
1961	25	1			26	1	11
1962	30	5			35	2	20
1963	99	6			105	7	17
1964	49	6			55	4	31
1965	55	7			62	4	52
1966	30	1			31	2	24
1967	14	23			37	-	24
1968	24	9			33	1	27
1969	60	17			77	2	30
1970	47	32			79	-	64
1971	59	37			96	1	60
1972	42	40			82	2	61
1973	131	61			192	6	80
1974	63	39			102	8	63
1975	61	69			130	5	78
1976	51	75			126	6	88
1977	74	84			158	6	100
1978	145	123			268	7	97
1979	1216	106			1322	6	138
1980	180	99			279	14	132
1981	214	108			322	17	128
1982	216	129			345	16	185
1983	199	98			297	11	151
1984	183	129			312	17	165
1985	294	139			433	22	211
1986	238	91			329	23	174
1987	251	144			395	21	208
1988	194	179			373	17	238
1989	246	139			385	20	188
1990	222	141	15	1	379	12	193
1991	142	186	13	1	342	9	204
1992	253	162	24	1	440	4	210
1993	265	204	17	-	486	13	203
1994	128	203	12	1	344	4	188
1995	109	251	46	2	408	3	172
1996	132	256	25	3	416	4	193
1997	169	239	30	5	443	1	242
1998	147	264	66	4	481	2	254
1999	214	255	68	4	541	4	235
2000	199	224	66	13	502	4	273
2001	187	237	72	7	503	5	244
2002	204	216	46	4	470	1	269
Totaal	7027	4834	500	46	12407	327	5782

¹ Brutocijfers; exclusief bijzondere procedures.² Nettocijfers.³ Inclusief adviezen.⁴ Sinds 1990 worden beroepen van ambtenaren ingesteld bij het Gerecht van eerste aanleg.

16. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952 – 2002)**— Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per jaar) ¹**

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	Benelux ²	Totaal
1961	-		-			-		-	-	1							1
1962	-		-			-		-	-	5							5
1963	-		-			-		-	1	5							6
1964	-		-			-		2	-	4							6
1965	-		4			2		-	-	1							7
1966	-		-			-		-	-	1							1
1967	5		11			3		-	1	3							23
1968	1		4			1		1	-	2							9
1969	4		11			1		-	1	-							17
1970	4		21			2		2	-	3							32
1971	1		18			6		5	1	6							37
1972	5		20			1		4	-	10							40
1973	8	-	37			4	-	5	1	6					-		61
1974	5	-	15			6	-	5	-	7					1		39
1975	7	1	26			15	-	14	1	4					1		69
1976	11	-	28			8	1	12	-	14					1		75
1977	16	1	30			14	2	7	-	9					5		84
1978	7	3	46			12	1	11	-	38					5		123
1979	13	1	33			18	2	19	1	11					8		106
1980	14	2	24			14	3	19	-	17					6		99
1981	12	1	41	-		17	-	11	4	17					5		108
1982	10	1	36	-		39	-	18	-	21					4		129
1983	9	4	36	-		15	2	7	-	19					6		98
1984	13	2	38	-		34	1	10	-	22					9		129
1985	13	-	40	-		45	2	11	6	14					8		139
1986	13	4	18	2	1	19	4	5	1	16		-			8		91
1987	15	5	32	17	1	36	2	5	3	19		-			9		144
1988	30	4	34	-	1	38	-	28	2	26		-			16		179
1989	13	2	47	2	2	28	1	10	1	18		1			14		139
1990	17	5	34	2	6	21	4	25	4	9		2			12		141
1991	19	2	54	3	5	29	2	36	2	17		3			14		186
1992	16	3	62	1	5	15	-	22	1	18		1			18		162
1993	22	7	57	5	7	22	1	24	1	43		3			12		204
1994	19	4	44	-	13	36	2	46	1	13		1			24		203
1995	14	8	51	10	10	43	3	58	2	19	2	5	-	6	20		251
1996	30	4	66	4	6	24	-	70	2	10	6	6	3	4	21		256
1997	19	7	46	2	9	10	1	50	3	24	35	2	6	7	18		239
1998	12	7	49	5	55	16	3	39	2	21	16	7	2	6	24		264
1999	13	3	49	3	4	17	2	43	4	23	56	7	4	5	22		255
2000	15	3	47	3	5	12	2	50	-	12	31	8	5	4	26	1	224
2001	10	5	53	4	4	15	1	40	2	14	57	4	3	4	21		237
2002	18	8	59	7	3	8	-	37	4	12	31	3	7	5	14	-	216
Totaal	453	97	1321	70	137	646	42	751	52	554	234	53	30	41	352	1	4834

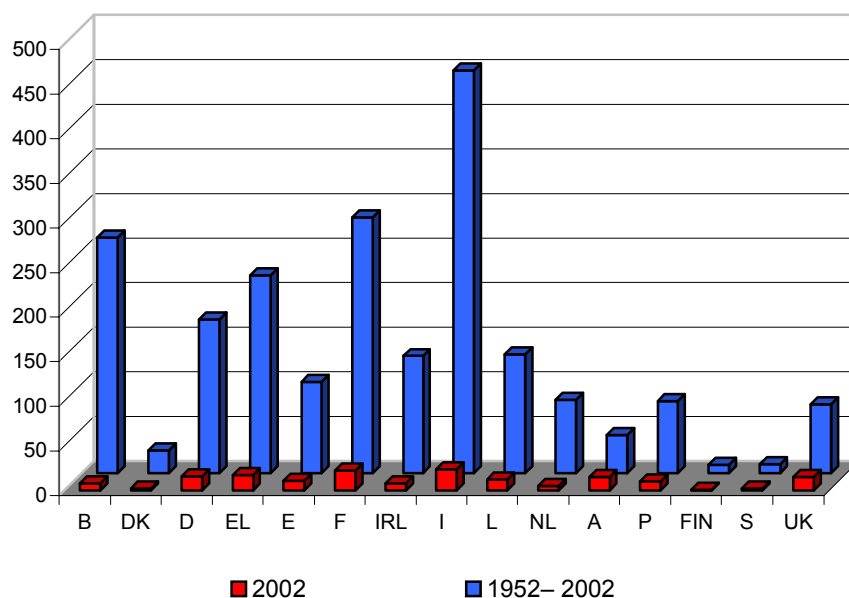
¹ Artikelen 177 EG-Verdrag (thans artikel 234 EG), 41 KS, 150 EA, Protocol 1971.² Zaak C-265/00, Campina Melkunie.

17. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952 – 2002) Prejudiciële verwijzingen (per lidstaat en per rechtelijke instantie)

België	Hof van Cassatie	56	TOTAAL
	Arbitragehof	1	
	Raad van State	25	
	Andere rechters	371	453
Denemarken	Højesteret	17	
	Andere rechters	80	97
Duitsland	Bundesgerichtshof	85	
	Bundesarbeitsgericht	4	
	Bundesverwaltungsgericht	55	
	Bundesfinanzhof	198	
	Bundessozialgericht	69	
	Staatsgerichtshof	1	
	Andere rechters	909	1321
Griekenland	Hof van Cassatie	3	
	Raad van State	8	
	Andere rechters	59	70
Spanje	Tribunal Supremo	9	
	Audiencia Nacional	1	
	Juzgado Central de lo Penal	7	
	Andere rechters	120	137
Frankrijk	Cour de cassation	65	
	Conseil d'État	26	
	Andere rechters	555	646
Ierland	Supreme Court	12	
	High Court	15	
	Andere rechters	15	42
Italië	Corte suprema di Cassazione	77	
	Consiglio di Stato	39	
	Andere rechters	635	751
Luxemburg	Cour supérieure de justice	10	
	Conseil d'État	13	
	Cour administrative	2	
	Andere rechters	27	52
Nederland	Raad van State	42	
	Hoge Raad der Nederlanden	114	
	Centrale Raad van Beroep	42	
	College van Beroep voor het Bedrijfsleven	101	
	Tariefcommissie	34	
	Andere rechters	221	554
Oostenrijk	Verfassungsgerichtshof	3	
	Oberster Gerichtshof	48	
	Bundesvergabeamt	20	
	Verwaltungsgerichtshof	37	
	Vergabekontrollsenat	3	
	Andere rechters	123	234
Portugal	Supremo Tribunal	29	
	Administrativo	24	
	Andere rechters		53
Finland	Korkein hallinto-oikeus	10	
	Korkein oikeus	3	
	Andere rechters	17	30
Zweden	Högsta Domstolen	3	
	Marknadsdomstolen	3	
	Regeringsrätten	11	
	Andere rechters	24	41
Verenigd Koninkrijk	House of Lords	29	
	Court of Appeal	26	
	Andere rechters	297	352
Benelux	Cour de justice/Gerechtshof ¹	1	1
Totaal			4834

¹ Zaak C-265/00, Campina Melkunie

18. Ontwikkeling van de gerechtelijke werkzaamheden (1952-2002) — Beroepen wegens niet-nakoming ¹

	B	DK	D	EL	E	F	IRL	I	L	NL	A	P	FIN	S	UK	Totaal
2002	8	2	16	17	11	22	8	24	12	5	15	10	1	2	15	168
1952-2002	264	26	172	222	102	287	131	451	133	82	43	81	9	10	77	2090

Een van de beroepen tegen Spanje is een beroep krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG), ingesteld door het Koninkrijk België.

Een van de beroepen tegen Frankrijk is een beroep krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG), ingesteld door Ierland.

Van de beroepen tegen het Verenigd Koninkrijk zijn er twee krachtens artikel 170 EG-Verdrag (thans artikel 227 EG) ingesteld door de Franse Republiek en het Koninkrijk Spanje.

¹ Artikelen 169, 170, 171 en 225 EG-Verdrag (thans artikelen 226 EG, 227 EG, 228 EG en 298 EG), artikelen 141, 142 en 143 EA en artikel 88 KS.

B — Gerechtelijke statistieken van het Gerecht van eerste aanleg***Werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg***¹

1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995 – 2002)

Aanhangig gemaakte zaken

2. Aard van de procedures (1998 – 2002)
3. Aard van het beroep (1998 – 2002)
4. Onderwerp van het beroep (1998 – 2002)

Afgedane zaken

5. Aard van de procedures (1998 – 2002)
6. Onderwerp van het beroep (2002)
7. Formatie (2002)
8. Procesduur in maanden (1998 – 2002)

Hangende zaken op 31 december van elk jaar

9. Aard van de procedures (1998 – 2002)
10. Onderwerp van het beroep (1998 – 2002)

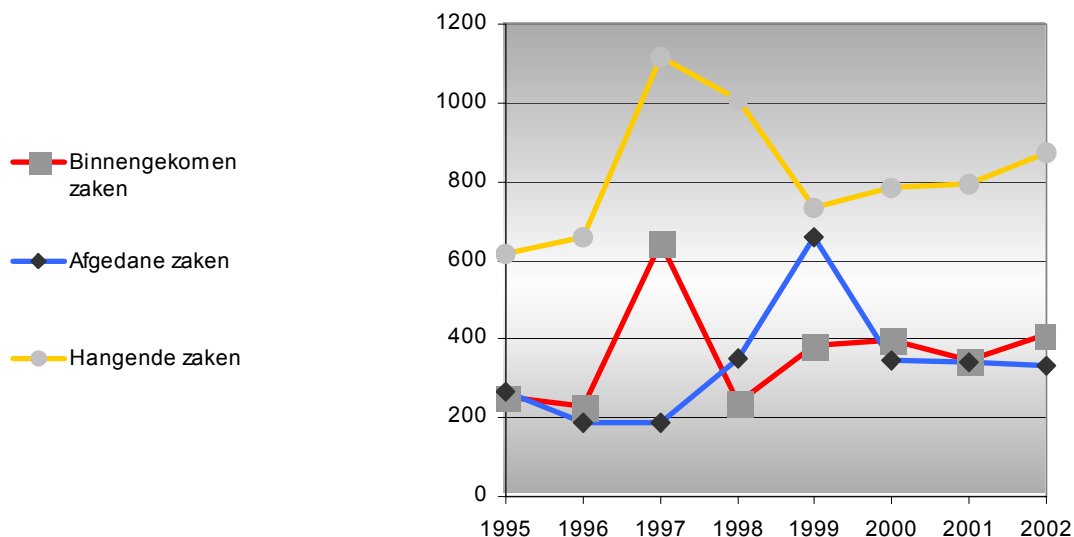
Diversen

11. Korte gedingen: resultaat (2002)
12. Beslissingen van het Gerecht hogere voorziening ingesteld
13. Resultaten in hogere voorziening
14. Algemene ontwikkeling — Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken

¹ Dankzij nieuwe software zijn de statistieken in het Jaarverslag 2002 duidelijker weergegeven. De tabellen en grafieken zijn grotendeels herzien en verbeterd, wat hier en daar tot een andere indeling heeft geleid. Voorzover mogelijk is aangesloten bij de tabellen van voorgaande jaren.

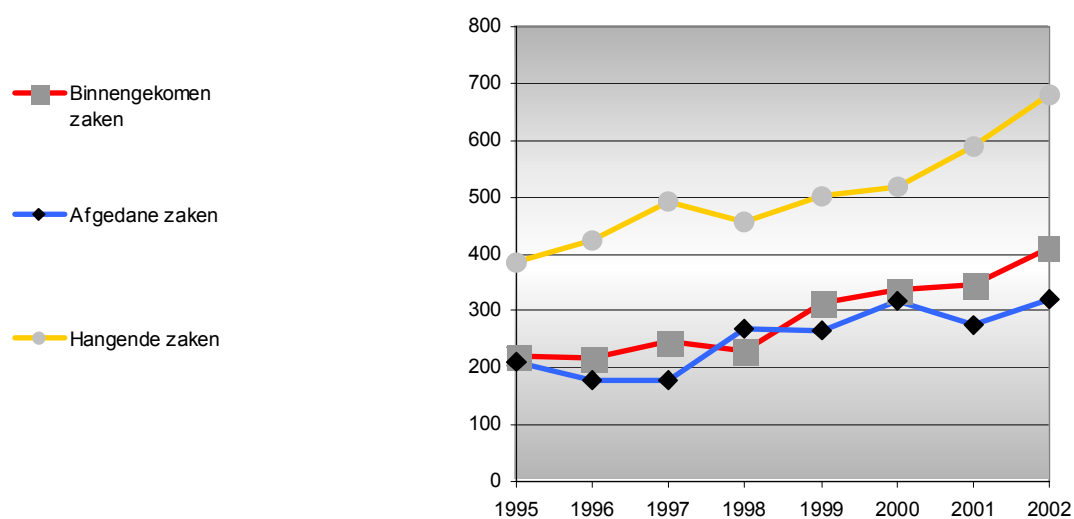
*Werkzaamheden van het Gerecht van eerste aanleg***1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995 – 2002)**

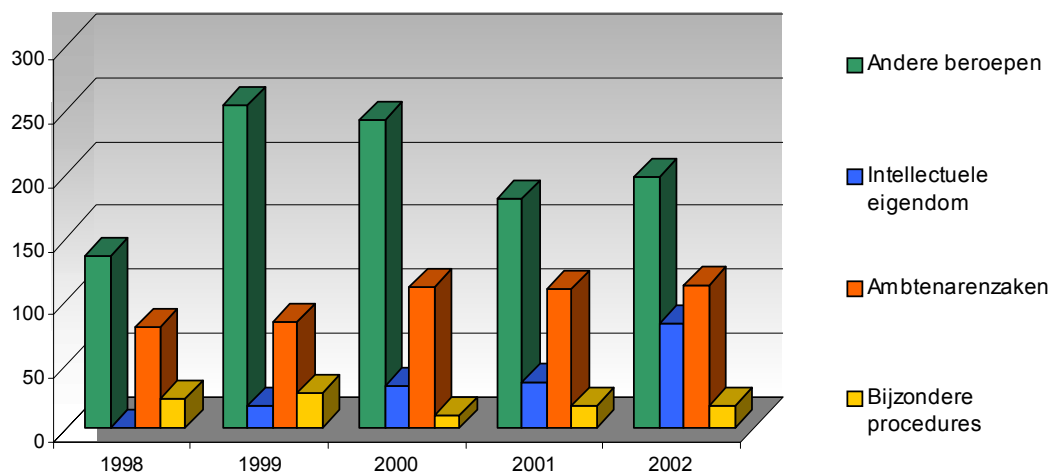
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Binnengekomen zaken	253	229	644	238	384	398	345	411
Afgedane zaken	265	186	186	348	659	344	340	331
Hangende zaken	616	659	1117	1007	732	786	792	872

In de vorige tabel omvatten de cijfers mede de gegevens over bepaalde *groepen identieke of samenhangende zaken* inzake melkquota, douane-expediteurs, Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, steunmaatregelen in de regio Venetië en ambtenarenzaken. Wanneer deze zaken buiten beschouwing worden gelaten, krijgt men de volgende cijfers:

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Binnengekomen zaken	221	217	246	231	313	336	345	411
Afgedane zaken	210	178	178	268	267	318	275	320
Hangende zaken	385	424	492	456	501	519	589	680

*Aanhangig gemaakte zaken***2. Aard van de procedures (1998 – 2002) ^{1 2}**

	1998	1999	2000	2001	2002
Andere beroepen	135	254	242	180	198
Intellectuele eigendom	1	18	34	37	83
Ambtenarenzaken	79	84	111	110	112
Bijzondere procedures	23	28	11	18	18
Totaal	238	384	398	345	411

1999: de cijfers omvatten 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations.

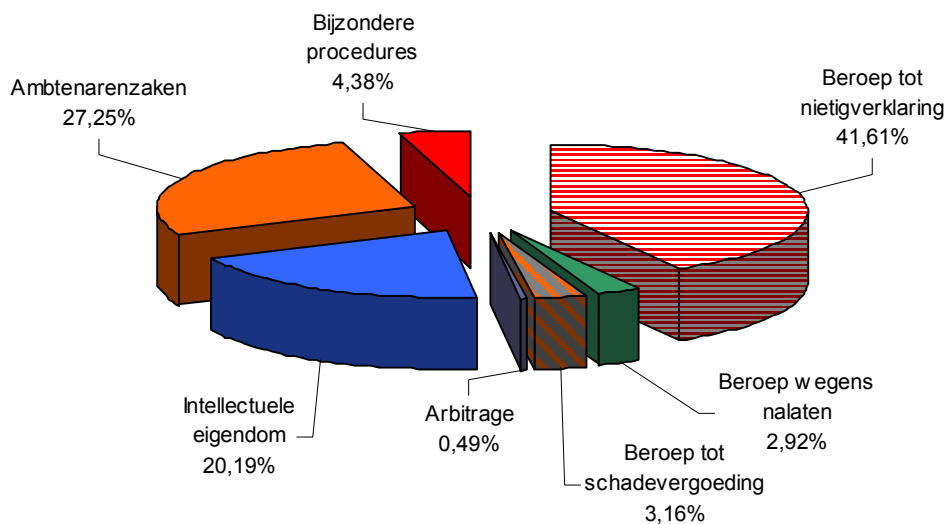
2000: de cijfers omvatten 3 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

¹ In deze tabel en in de tabellen op de volgende bladzijden omvatten de "andere beroepen" alle beroepen van natuurlijke of rechtspersonen, behalve de beroepen van ambtenaren van de Europese Gemeenschappen en de beroepen inzake intellectuele eigendom.

² In de volgende tabellen worden als "bijzondere procedures" beschouwd: verzet tegen een arrest (art. 38 statuut-EG; art. 122 Reglement procesvoering Gerecht), derdenverzet (art. 39 statuut EG; art. 123 Reglement procesvoering Gerecht), herziening van een arrest (art. 41 statuut-EG; art. 125 Reglement procesvoering Gerecht), uitlegging van een arrest (art. 40 statuut-EG; art. 129 Reglement procesvoering Gerecht), begroting van kosten (art. 92 Reglement procesvoering Gerecht), rechtsbijstand (art. 94 Reglement procesvoering Gerecht), rectificatie van een arrest (art. 84 Reglement procesvoering Gerecht).

3. Aanhangig gemaakte zaken — Aard van het beroep (1998 – 2002)

Verdeling in 2002

	1998	1999	2000	2001	2002
Beroep tot nietigverklaring	116	220	220	134	171
Beroep wegens nalaten	2	15	6	17	12
Beroep tot schadevergoeding	14	19	17	21	13
Arbitrage	3	1	-	8	2
Intellectuele eigendom	1	18	34	37	83
Ambtenarenzaken	79	83	110	110	112
Bijzondere procedures	23	28	11	18	18
Totaal	238	384	398	345	411

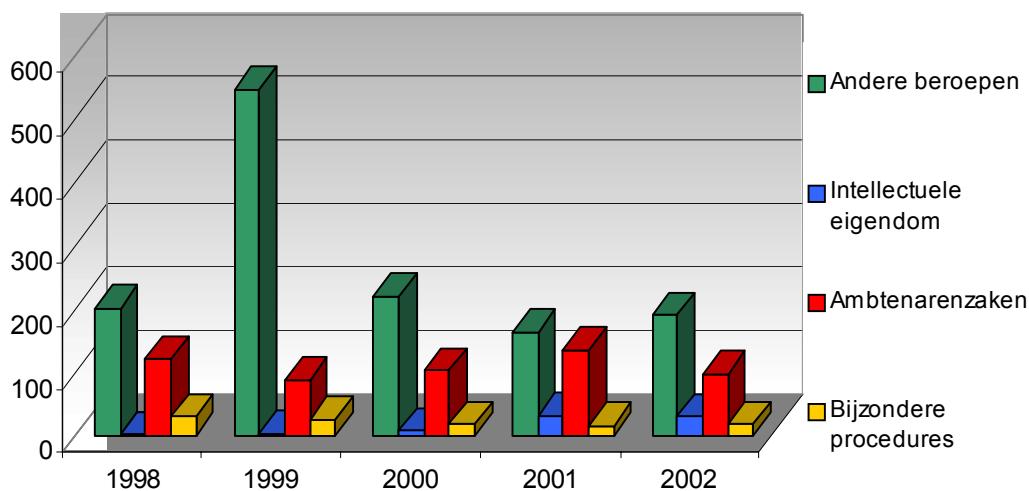
1999: de cijfers omvatten 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations.

2000: de cijfers omvatten 3 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

4. Aanhangig gemaakte zaken — Onderwerp van het beroep (1998 – 2002) ¹

	1998	1999	2000	2001	2002
Ambtenarenstatuut				1	
Arbitrage	2			2	1
Associatie van landen en gebieden overzee	5	4	6	6	
Buitenlands en veiligheidsbeleid		2	1	3	6
Burgerschap van de Unie			2		
Cultuur			2	1	
Douane-unie				2	5
Energie				2	
Externe betrekkingen	5	1	8	14	8
Fiscale bepalingen					1
Gemeenschappelijk douanetarief				2	1
Handelspolitiek	12	5	8	4	5
Harmonisatie van wetgevingen				2	1
Institutioneel recht	10	19	29	12	18
Intellectuele eigendom	1	18	34	37	83
Justitie en binnenlandse zaken				1	1
Landbouw	19	42	23	17	9
Mededinging	23	34	36	39	61
Milieu en consumenten	4	5	14	2	8
Ondernemingsrecht	3	2	4	6	3
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken		1	1	3	1
Regionale politiek	2	2		1	6
Sociale politiek	10	12	7	1	3
Steunmaatregelen van de staten	16	100	80	42	51
Vervoer	3	2		2	1
Visserij				6	3
Vrij verkeer van goederen	7	10	17	1	
Vrij verkeer van personen	2	2	8	3	2
Vrij verrichten van diensten		1			
Vrijheid van vestiging				1	
Totaal EG-Verdrag	124	262	280	213	278
IJzer en staal		1		2	
Mededinging	8				1
Steunmaatregelen van de staten	3	6	1	2	1
Totaal EGKS-Verdrag	11	7	1	4	2
Institutioneel recht	1	1			
Kernenergie					1
Totaal EGA-Verdrag	1	1			1
Ambtenarenstatuut	79	86	106	110	112
TOTAAL-GENERAAL	215	356	387	327	393

¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

*Afgedane zaken***5. Aard van de procedures (1998 – 2002)**

	1998	1999	2000	2001	2002
Andere beroepen	199	544	219	162	189
Intellectuele eigendom	1	2	7	30	29
Ambtenarenzaken	120	88	101	133	96
Bijzondere procedures	29	25	17	15	17
Totaal	349	659	344	340	331

1998: de cijfers omvatten 64 melkquotazaken en 163 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

1999: de cijfers omvatten 102 melkquotazaken, 284 beroepen van douane-expediteurs en 6 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2000: de cijfers omvatten 8 melkquotazaken, 13 beroepen van douane-expediteurs en 5 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

2001: de cijfers omvatten 14 melkquotazaken en 51 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

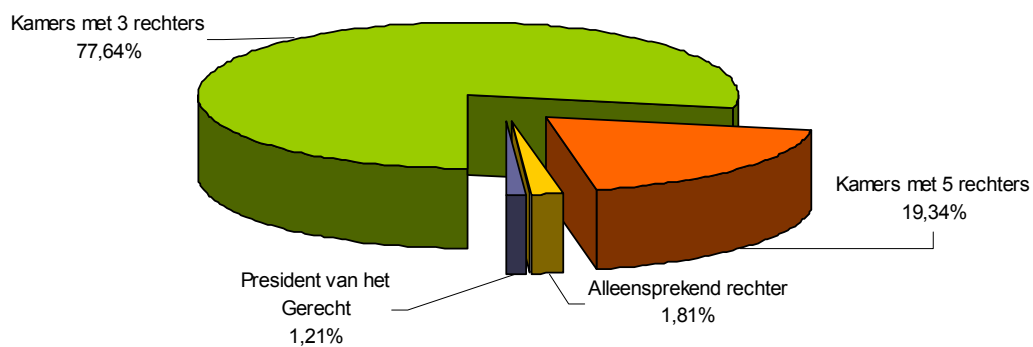
2002: de cijfers omvatten 7 melkquotazaken en 3 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.

6. Afgedane zaken — Onderwerp van het beroep (2002) ¹

	Arresten	Beschikkingen	Totaal
Ambtenarenstatuut		1	1
Associatie van landen en gebieden overzee	6		6
Buitenlands en veiligheidsbeleid			
Douane-unie	3	15	18
Externe betrekkingen	3	3	6
Gemeenschappelijk douanetarief			
Handelspolitiek	5	1	6
Harmonisatie van wetgevingen		2	2
Institutioneel recht	4	10	14
Intellectuele eigendom	26	3	29
Justitie en binnenlandse zaken		1	1
Landbouw	13	15	28
Mededinging	28	12	40
Milieu en consumenten	9	3	12
Ondernemingsrecht	3	1	4
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken		2	2
Regionale politiek		1	1
Sociale politiek	2		2
Steunmaatregelen van de staten	23	8	31
Vervoer		2	2
Visserij	1	1	2
Vrij verkeer van goederen	2		2
Vrij verkeer van personen			
Vrijheid van vestiging		2	2
Totaal EG-Verdrag	130	83	213
IJzer en staal			
Mededinging			
Steunmaatregelen van de staten		4	4
Totaal EGKS-Verdrag		4	4
Kernenergie		1	1
Totaal EGA-Verdrag		1	1
Ambtenarenstatuut	66	30	96
TOTAAL-GENERAAL	196	118	314

¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

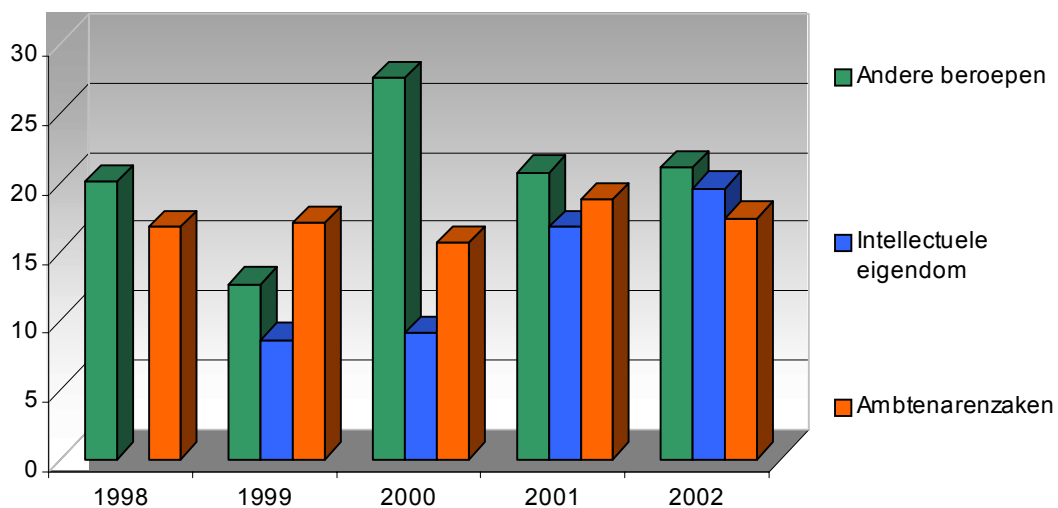
7. Afgedane zaken — Formatie (2002)

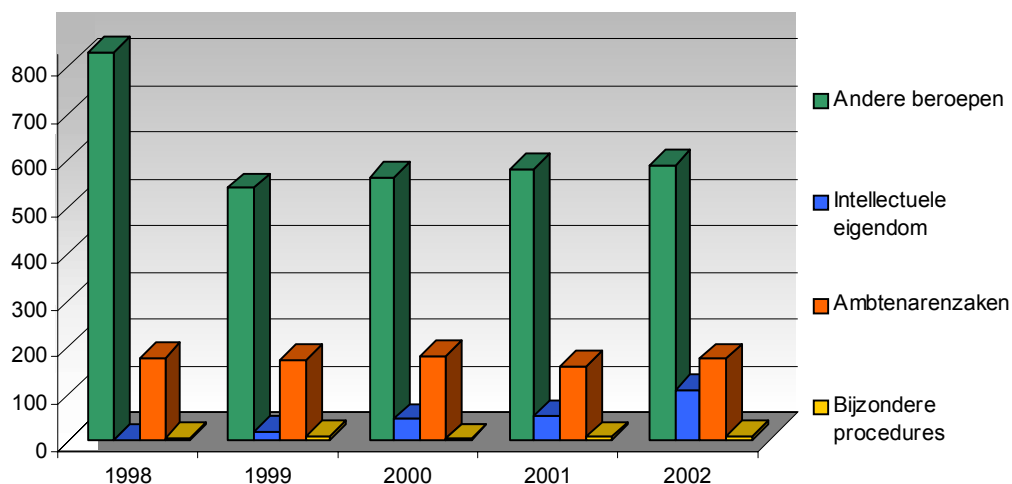
Arresten en beschikkingen	
Kamers met 3 rechters	257
Kamers met 5 rechters	64
Alleensprekend rechter	6
President van het Gerecht	4
Totaal	331

8. Afgedane zaken — Procesduur in maanden (1998 – 2002)

(arresten en beschikkingen)

	1998	1999	2000	2001	2002
Andere beroepen	20	12,6	27,5	20,7	21
Intellectuele eigendom		8,6	9,1	16,4	19,5
Ambtenarenzaken	16,7	17	15,6	18,7	17,4

*Hangende zaken op 31 december van elk jaar***9. Aard van de procedures (1998 – 2002)**

	1998	1999	2000	2001	2002
Andere beroepen	829	538	561	579	588
Intellectuele eigendom	1	17	44	51	105
Ambtenarenzaken	173	169	179	156	172
Bijzondere procedures	5	8	2	6	7
Totaal	1008	732	786	792	872

- 1998: de cijfers omvatten 190 melkquotazaken, 297 beroepen van douane-expediteurs en 65 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.
- 1999: de cijfers omvatten 88 melkquotazaken, 13 beroepen van douane-expediteurs, 71 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.
- 2000: de cijfers omvatten 80 melkquotazaken, 74 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië en 54 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.
- 2001: de cijfers omvatten 67 melkquotazaken, 73 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations, 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië en 3 beroepen inzake herindeling van ambtenaren.
- 2002: de cijfers omvatten 60 melkquotazaken, 73 beroepen inzake Nederlandse steunmaatregelen voor tankstations en 59 beroepen inzake steunmaatregelen in de regio Venetië.

10. Hangende zaken op 31 december van elk jaar — Onderwerp van het beroep (1998 – 2002) ¹

	1998	1999	2000	2001	2002
Ambtenarenstatuut			2	2	1
Arbitrage	3	2		2	3
Associatie van landen en gebieden overzee	5	6	11	15	9
Buitenlands en veiligheidsbeleid		2	3	3	9
Burgerschap van de Unie			1		
Cultuur			2	3	1
Douane-unie		24	33	20	7
Energie				2	2
Externe betrekkingen	10	7	9	21	23
Fiscale bepalingen					1
Gemeenschappelijk douanetarief		2	3	2	3
Handelspolitiek	27	25	16	15	14
Harmonisatie van wetgevingen				2	1
Institutioneel recht	309	34	27	20	27
Intellectuele eigendom	1	17	44	51	105
Justitie en binnenlandse zaken				1	1
Landbouw	231	140	144	114	95
Mededinging	114	104	79	96	114
Milieu en consumenten	6	8	15	17	13
Ondernemingsrecht	4	4	4	6	5
Onderzoek, voorlichting, onderwijs, statistieken	1	1	1	4	3
Regionale politiek	3	5		1	6
Sociale politiek	10	15	4	3	4
Steunmaatregelen van de staten	46	131	176	207	227
Vervoer	3	3	1	3	2
Visserij		4	8	7	8
Vrij verkeer van goederen	20		2	3	1
Vrij verkeer van personen				1	3
Vrij verrichten van diensten					
Vrijheid van vestiging		1	5	2	
Totaal EG-Verdrag	793	536	590	623	688
IJzer en staal	11	1	1	2	2
Mededinging	7	6	6		1
Steunmaatregelen van de staten	17	9	7	6	3
Totaal EGKS-Verdrag	35	16	14	8	6
Institutioneel recht	1	1	1		
Totaal EGA-Verdrag	1	1	1		
Ambtenarenstatuut	173	171	179	155	171
TOTAAL-GENERAAL	1002	724	784	786	865

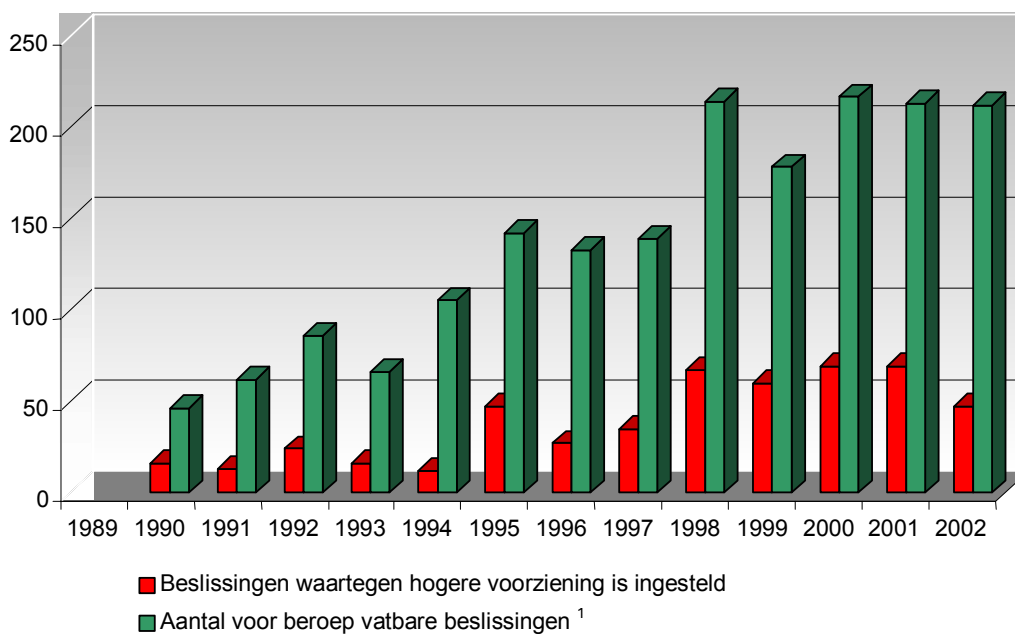
¹ In deze tabel zijn de bijzondere procedures niet meegeteld.

*Diversen***11. Korte gedingen — Resultaat (2002) ¹**

	Korte gedingen	Resultaat	
		Afwijzing	Toewijzing
Buitenlands en veiligheidsbeleid	1	1	
Handelspolitiek	3	3	
IJzer en staal	1	1	
Steunmaatregelen van de staten	5	4	1
Totaal EG-Verdrag	10	9	1
Ambtenarenstatuut	10	10	
TOTAAL-GENERAAL	20	19	1

¹ Exclusief korte gedingen die zijn doorgehaald en die zijn afgedaan zonder beslissing.

12. Diversen — Beslissingen van het Gerecht hogere voorziening ingesteld

	Beslissingen hogere voorziening ingesteld	Aantal voor beroep vatbare beslissingen ¹
1989		
1990	16	46
1991	13	62
1992	24	86
1993	16	66
1994	12	105
1995	47	142
1996	27	133
1997	35	139
1998	67	214
1999	60	178
2000	69	217
2001	69	213
2002	47	212

¹ Aantal voor beroep vatbare beslissingen — arresten, beschikkingen inzake niet-ontvankelijkheid, in kortgeding, tot afdoening zonder beslissing of tot afwijzing van interventie — waarvoor de termijn voor het instellen van hogere voorziening is verstreken of hogere voorziening ingesteld.

13. Diversen — Resultaten in hogere voorziening

(arresten en beschikkingen)

	Hogere voorziening afgewezen	Gehele of gedeeltelijke vernietiging zonder verwijzing	Gehele of gedeeltelijke vernietiging met verwijzing	Doorhaling/ Afdoening zonder beslissing	Totaal
Ambtenarenstatuut	10	1			11
Externe betrekkingen	2				2
Institutioneel recht	4			1	5
Intellectuele eigendom	1				1
Landbouw	4	3			7
Mededinging	2	8	1	2	13
Milieu en consumenten	1	1			2
Sociale politiek	1				1
Steunmaatregelen van de staten	4	2		4	10
Vervoer	1				1
Totaal	30	15	1	7	53

14. Diversen — Algemene ontwikkeling (1989 – 2002) Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken¹

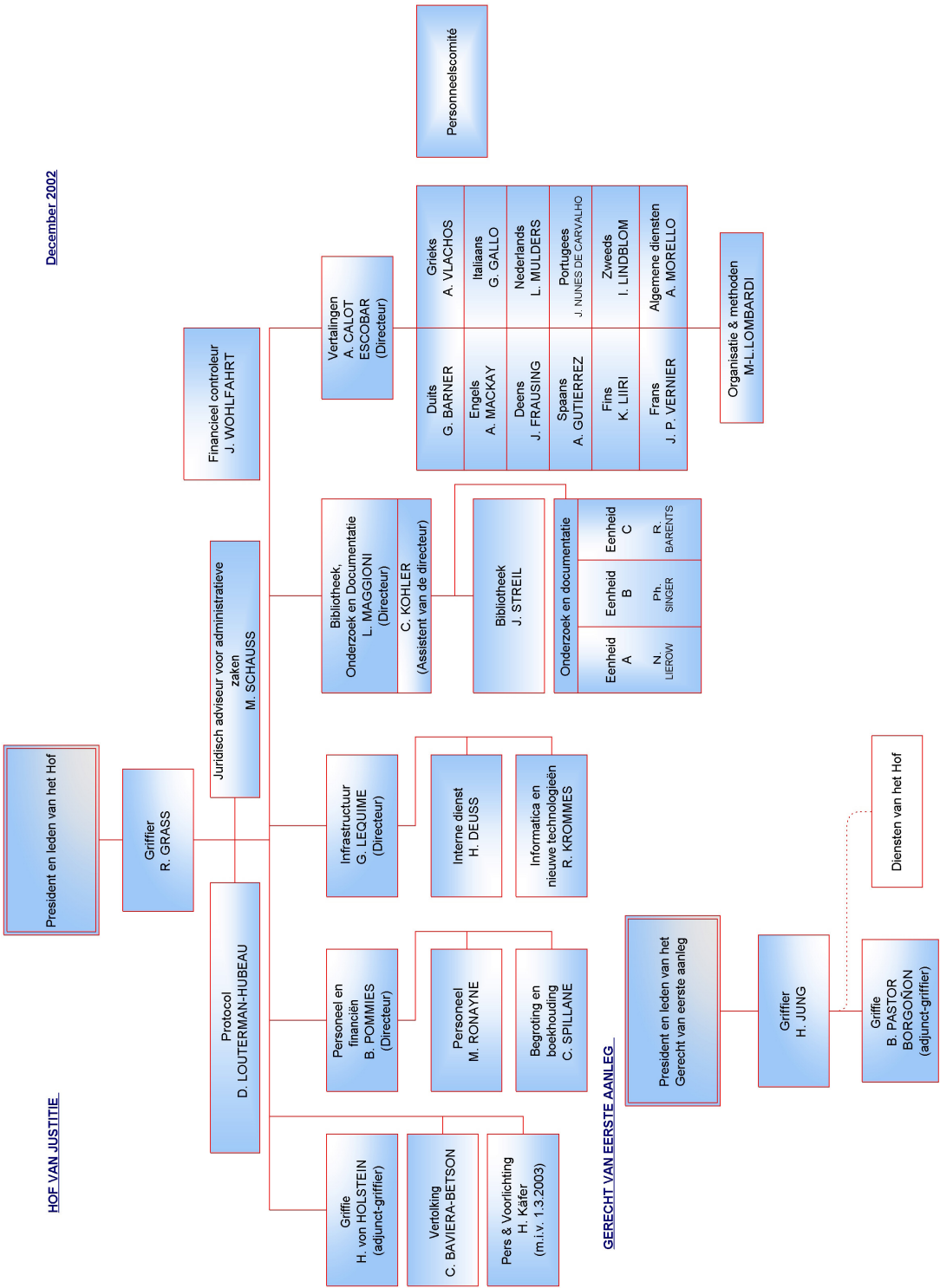
	Binnengekomen zaken	Afgedane zaken	Op 31 december aanhangige zaken
1989	169	1	168
1990	59	82	145
1991	95	67	173
1992	123	125	171
1993	596	106	661
1994	409	442	628
1995	253	265	616
1996	229	186	659
1997	644	186	1117
1998	238	348	1008
1999	384	659	732
2000	398	344	786
2001	345	340	792
2002	411	331	872
Totaal	4353	3482	

Wanneer de groepen *identieke of samenhangende zaken* (zie "1. Aanhangig gemaakte, afgedane, hangende zaken (1995-2002)") buiten beschouwing worden gelaten, krijgt men de volgende cijfers:

	Binnengekomen zaken	Afgedane zaken	Hangende zaken
1993	201	106	266
1994	236	128	374
1995	221	210	385
1996	217	178	424
1997	246	178	492
1998	231	268	455
1999	313	267	501
2000	336	318	519
2001	345	275	589
2002	411	320	680

¹ 1989: 153 door het Hof verwezen hangende zaken.
 1993: 451 door het Hof verwezen hangende zaken.
 1994: 14 door het Hof verwezen hangende zaken.

Beknopt organogram

Adressering van het Hof van Justitie

Postadres en telecommunicatieaansluitingen:

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Postadres L-2925 Luxemburg

Telefoon: (00352) 4301.1

Telex griffie: 2510 CURIA LU

Telegramadres CURIA

Telefax Hof van Justitie: (00352) 4303.2600

Telefax Voorlichtingsdienst: (00352) 4303.2500

Telefax Interne dienst — afdeling Publicaties: (00352) 4303.2650

Internet: www.curia.eu.int

Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen

Jaarverslag 2002 — Overzicht van de werkzaamheden van het Hof van Justitie en van het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen

Luxemburg: Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen

2003 — II, 199 blz. — 21 x 29,7 cm

ISBN 92-829-0655-8

